STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04087

MAYNE ZIKHROYNES

Isaac Leib Peretz

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG

WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust

Arie & Ida Crown Memorial

The Seymour Grubman Family

David and Barbara B. Hirschhorn Foundation

Max Palevsky

Robert Price

Righteous Persons Foundation

Leif D. Rosenblatt

Sarah and Ben Torchinsky

Harry and Jeanette Weinberg Foundation

AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE

National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י. ל. פּרץ

מיינע זכרונות

י. ל. פרץ

מיינע זכרונות

פארלאג: יידיש בוך ווארשע

1965

I. L. PEREC

MOJE WSPOMNIENIA

Okładkę projektował: ERCHOW
הילע געצייכנט: ערכאָוו

Printed in Poland

Wydawnictwo „Idisz Buch” Warszawa, Nowogrodzka 5

Nakład 2500 egz. Druk ukończono w kwietniu 1965 r. Ark. druk. 10.
Ark. wyd. 8. Papier druk. sat. kl. III. 61 × 80 g.
Druk. RSW „PRASA”, Warszawa, Tarczyńska 8. Zam. 1869 — E-65

* *
*

אַ האַלבער יאָרהונדערט האָט פֿאַרביי געשטורעמט נאָך פּרצעס טויט. די וועלט האָט זיך געביטן און מיר צוזאַמען מיט דער וועלט. איז פּרץ פֿאַר דער צייט קלענער געוואָרן? די צייט איז דאָך דער פּוסק אחרון אויך אין ענינים פֿון ליטעראַטור. געוויס, פּרץ האָט היינט ווייניקער לייענער ווי ער האָט געהאַט מיט פֿופֿציק יאָר צוריק, ווי ער האָט געהאַט מיט אַ פֿערטל יאָרהונדערט צוריק. מיר האָבן דאָך פֿאַרלוירן אַ דריטל פֿון אונדזער פֿאָלק. צי קאָן אָבער דאָס פֿאָלק זיין אַ פֿאָלק אָן פּרצן? — אין דעם באַשטייט היינט די פֿראַגע. פּרץ איז געווען דער רענעסאַנס פֿון דער יידישער פֿאָלקס-קולטור. אין אים האָט זיך דורכגעפֿלאָכטן דער נעכטן מיטן היינט און ביידע האָבן זוימען געוואָרפֿן פֿאַרן מאָרגן. קאָנען מיר זיך פֿאָרשטעלן אַ מאָרגן אָן פּרצעס ירושה? זיין אומרואיקער גייסט, זיין הויכער געדאַנק, זיין פֿלאַמענדיק האַרץ איז געווען די לעצטע 25 יאָר פֿון זיין לעבן אינספּירירנדיק פֿאַרן פֿאָלק און פֿאַר דער פֿאָלקס-טרייער אינטעליגענץ. קאָנען מיר זיך דען אָבער היינט באַגיין אָן דעם דאָזיקן אינספּירירנדיקן ווילן אין דערהויבענער מחשבה פּרצעס? מיר קאָנען נישט און טאָרן נישט, אויב מיר ווילן זיין. פּרץ קאָן נישט ווערן קולטור-געשיכטע, אַ קאַפּיטל אירער, אַן עפּיזאָד אירער. ער איז מער פֿון אַ קינסטלער, ער איז מער ווי אַ לערער. ער איז דער ניגון אונדזערער, די ווייטאַלע נשמה אונדזערע, דער וועקער, דער שופֿר, דער סקעפּסיס און דער גלויבן, דער אייביקער באַגייסטערער און אייביקער באַנייער.

ביי יידן איז קונסט קיינמאָל נישט געווען קיין שיין-שפּילעריי, קיין זעלבסט-צוועק, קיין סתם אָנגענעמער צייט-פֿאַרטרייב. די עטיק, דער בין אדם לחברו, האָט זי תמיד דורכגעפֿעדעמט און דורכגעזאַפּט. און ביי פּרצן מער ווי ביי יעדערן און אַנדערש ווי ביי אַלעמען. אָבער אין זיינע נאָוועלן — אומאָפּהענגיק צי פֿון דעם רעאַליסטישן פּעריאָד, צי פֿון דעם פּעריאָד, וואָס מען באַצייכנט געוויינלעך אַלס ראָמאַנטישן — איז דער עיקר געווען נישט די פֿאַבולע, און נישט דער נמשל — דער ראַציאָנעלער לאָגישער היוצא מדבריגו — נאָר דער רוח החיים פֿון פֿאָלק. און דאָס איז דער עיקר, כאָטש רוח החיים לאָזט זיך נישט דעפֿינירן. נאָר טרוקענע קעפּ קאָנען טיילן פּרצן לויט פּעריאָדן. ס'זענען נישט געווען קיין צוויי און דריי פּרצן אין איין פּרצן. ס'איז געווען איין פּרץ-געמיט, דער איינ-ציקער מקור פֿון זיין טיף-גראָבנדיקער און הויך-פֿליענדיקער שעפֿערישקייט.

איז דען פּרצעס סטיל, אופן, אַנדערש אין זיין ערשטער פּאָעמע „מאָניש“, ווי אין זיין „אין אַ קעלער=שטוב“, „שלום=בית“, „מוסר“ און „צווישן צוויי בערג“, אָדער „אויב נישט נאָך העכער“, אין „דריי מתנות“ אָדער אין זיינע דראַמעס? זיין אַלעגאָריע, סאַטירע, זיין שפּאָט און זיין פאַרערונג, זיין רעאַליזם און ראָמאַנטיזם, דער גאַנצער ברייטער טעמאַטישער און זשאַנרעווער דיאַפּאַזאָן פון זיין שאַפן האָט געהאַט איינע און די זעלבע וואָרצלען און זיך געשפּייזט פון איינע און די זעלבע קוואַלן. דער געדאַנקענרייכסטער פון צווישן אַלע אונדזערע שרייבער, דער קליגסטער און בליציקסטער, דער זוכנדיקסטער און אומרואיקסטער איז דאָך ווייניקער פון אַלץ געווען אַ טרוקענער ראַציאָנאַליסט. שוין זיין סטיל זאָגט עדות וועגן דעם, זיינע רעדעס. ער איז נישט געווען פיל=פּנימדיק, ער איז געווען נאָר פילזייטיק, ער איז נאָר געווען, ווי אַן עכטער קינסטלער, אין אייביקער אומצופרידנקייט און געזוכט אַלץ נייע און אַנדערע פאָרמען פון אַנטפּלעקן זיין גייסט, זיין פּערזענלעכקייט, זיין אייגענעם געמיט און דאָס געמיט פון פאָלק, וואָס ער האָט איינגעזאַפּט מיט דער מילך פון זיין מוטער, ווי דאָס איז ביי אַלע אמתע קינסטלער, וואָס זויגן אַלע זאַפטן פון דער וועלט, אָבער דורך דער ברוסט פון דער מוטער, וואָס זאַפּן איין אין זיך די וועלט דורכן פּסיכישן געפעס, וואָס איז אויסגעפאָרמירט געוואָרן אין די קינדער=יאָרן.

דער נאַציאָנאַלער קינסטלער איז די כלי פאַרן נאַציאָנאַלן געמיט, די אינדיווידועלע אייגנאַרט, וואָס טראָגט די קאָלעקטיווע נשמה, דעם עקסטראַקט פון גייסטיקייט, וואָס איז פאָרמירט געוואָרן דורך דורות און דורות. און נאָך גרעסער איז פּרץ דערפאַר, וואָס ער איז געווען אַ פּראָדוקט פון אַ קאָמפּליצירטער קולטור=קרייצונג, געווען אַלעמאָל מיט אַן אָפן האַרץ צו דער גרויסער וועלט, איז באַפרוכפּערט געוואָרן דורך אירע ווינטן און שטראָמען און דערביי אויפגעהיט דעם קערן פון נאַציאָנאַלער אייגנאַרט, די לעבעדיקע פאָלקס=נשמה.

פּרץ איז אויף זיין גאַנצן שאַפונגס=וועג געווען פאָרגעשריטן. נעמען ביי די פעלקער, נעמען און געבן, אָבער זיך נישט פאַרלירן. דאָס איז געווען זיין פּראָגראַם, ווייל „לעבן מיט אַ פרעמדער נשמה קאָן מען נישט“. זיין אַ שטים אין פעלקער=כאָר, אָבער זיין מיט אַן אייגענער שטים. ער האָט געוואָרפן פלאַמען ליכט, געבלענדט מיט זיין געדאַנק, אָבער ביי זיין גאַנצער פילזייטיקייט און כלומרשטער סתירותדיקייט האָט ער אַ גאַנץ לעבן דורכגעטראָגן איין גרויסע הומאַניסטישע אידעע: דער מענטש איז גוט. דאָס דאָזיקע וווּנדערלעכע וועזן טראָגט דערהויבנקייט און איז פעיק אויף גרויסער ליבע און מסירת=נפש. ער איז פעיק אויפן חשבון פונעם גוף אויפצוהאַלטן דעם פלאַם; ער האָט געוועקט אין פאָלק דאָס, וואָס עס האָט אומגעוואַנט געטראָגן דורך דורות און דורות.

מיר זענען אָרעם אין אַ מאָנאָגראַפישער ליטעראַטור. אפילו פּרץ האָט זיך נאָך ביי אונדז נישט פאַרדינט אויף אַ מאָנאָגראַפיע. פאַראַן הונדערטער און הונדערטער אַרטיקלען וועגן אים, טייל פון זיי גלענצנדיקע, אָבער קיין שום מאָנאָגראַפיע, וואָס זאָל דורכפאָרשן זיין לעבן און ליטעראַרישן שאַפן טראָט נאָך טראָט און אָפּמערקן די ליניע פון זיין קינסטלערישער אַנטוויקלונג און אידע=

ען=וועלט. מיר האָבן ביז היינט נישט קיין ש ל י ס ל צו פּרצן. פּרץ האָט אַליין געפּרוּווט אונדז געבן דעם שליסל צו זיך אין זיין בוך „מיינע זכרונות“. ער האָט אָבער אָנגעשריבן נאָר „דאָס ערשטע באַנד“. און דאָס בוך איז קענטיק געשריבן אין איילקייט און איז שטאַרק באַטויש. אים, דעם אומגעדולדיקן, האָט געפעלט רו און געדולד, ווי ס'האָט אים געפעלט בכלל געדולד פאַר אַ לאַנג װערק, אין דער צייט, ווען דער ראָמאַן האָט אָפּגעהאַלטן אַזויגע גרויסע נצחונות. ער האָט זיך קיינמאָל נישט פאַרמאָסטן אויף דעם, כאָטש ער האָט געשאַפן אין אַלע אַנדערע זשאַנרען: אין ליד, נאָוועלע, דראַמע, פּובליציסטיק. ער האָט אויך קיין צייט נישט געהאַט אויף דעם. 25 יאָר — די גאַנצע צייט פון זיין ליטעראַרישן בלי=פּעריאָד — איז ער געווען „אַ מענטש“ ביי יענעם — אַ באַאַמטער אין דער וואַרשעווער יידישער גמינע, וווּ ער איז טעגלעך פון 9 פרי ביז דריי ביינאַכט צוגעשמידט געווען צו זיין שטול. ער איז געווען דער געשמידטער פּראָמעטיי. דערביי איז ער תמיד געווען פאַרכאַפּט מיט געזעלשאַפטלעכער און פאַרלעגערישער אַרבעט, אַרויסגעבנדיק פאַרשידענע צייטשריפטן פאַר זיך און פאַר די יונגע שרייבער, וועלכע ער האָט געהאָדעוועט. זיין שטוב איז תמיד געווען אָפן און די דאָזיקע גאַסטפריינדלעכקייט האָט ביי אים נישט וויניק צייט צוגערויבט. האָט ער צו זיין „אָנגעפילטן שייער“ קיין שליסל נישט געגעבן, נאָר בלויז אָנגעצייכנט זיינע קאָנטורן. און אַליין האָט ער געוווּסט, לייענענדיק וואָס מען שרייבט וועגן אים, אַז די נאָבשליסלען פּאַסן אים נישט.

אין „מיינע זכרונות“ האָט ער נישט געגעבן קיין אויטאָביאָגראַפיע, נאָר בלויז אָנגעוואָרפן עפּיזאָדן, וואָס זאָלן ווייזן ווי ס'האָט זיך פאָרמירט זיין נוסח און וועלט=אויפנעם. ער האָט נאָך געהאָפט „אויב צייט וועט בלייבן“ און דער אַלטער שליסל וועט נישט פּאַסן צו געבן אַ נייעם. אַלץ דערציילן האָט ער נישט געוואָלט, „וויל אַלץ איז דער גרעסטער ליגן“. ער איז זיך מודה, אַז אין „מאָניש“ האָט ער „זיך געוואָלט אַליין קאָפּירן“, און אַז דער עילוי איז טאַקע ער אַליין און די שוואַרץ=ברעמענדיקע אויגן מאָנישעס זענען זיינע. אין דער גאַנצער לענג פון בוך פעדעמט ער דורך עפּיזאָדן, וואָס קלערן אונדז אויף ווו איז די „חורבה“ און ווער איז געווען די „לילית“ און ער זאָגט אויס דעם סוד, אַז אין דער ווירקלעכקייט האָט עס אַלץ אויסגעזען אַ היפּש ביסל אַנדערש. און פונקט ווי אין „מאָניש“ האָבן אויך אַנדערע, פיל שפּעטערע ווערק זייער רעאַליסטישן אָפּשטויס געפונען אין די פרישע איבערגעבליבענע איינדרוקן פון די קינדער=יאָרן. און ווי ס'איז די געבענטשטע אייגנשאַפט פרצעס, כאַפּט ער אויף צווישן איין עפּיזאָד און אַנדערן דאָס סאַמע וועזנטלעכע, דאָס, וואָס האָט זיך אָפּגעלייגט אין דער נשמה און אין איר איבערגעבליבן אויף תמיד.

וויל אַזאַ איז דער נשמה=אַפּאַראַט זיינער. ער „רעאַגירט נישט אויף קענגווערטיקע פאַקטן... זיי מוזן פריער ווערן פאַרגאַנגענהייט“. „אין דער ערינערונג ווערט אַלץ פאַרפיינערט און געריייניקט“. ער זאָגט עדות וועגן זיך, אַז דאָס מערסטע ביי אים איז — דער קאָנטראַסט. „פון אַלע אַסאָציאַציאָנס=פאָרמען איז ביי מיר די שטאַרקסטע די קאָנטראַסטן=פאָרם. דער קאָנטראַסטן=עלעוואַטאָר איז שטענדיק טעטיק. און דער „זאַץ“ — דער קעגנווערטיקער בלייבט אויך אַמאָל

שטײן — װערט מיר בולט זאַץ און קעגנזאַץ צוזאַמען — אַ װאָגשאָל־בילד". און פרץ דעקט אויך אויף אין „מײַנע זכרונות" זײַן עסטעטישן אני מאמין, װי ער קוקט אויף דער קונסט: „װײַל די פאַבל איז שטענדיק װאָרהאַפטיקער פון װירקלעך געשעענעם; די פאָלקס־דיכטונג פאַרן אמתן פאַקט". די קונסט רײַניקט אָפ פון צופעליקן, פון טאָג־טעגלעכן, נישט כאַראַקטעריסטישן פאַרן אײגנטלעכן מהות פון מענטשן:

„אחרי מות קדושים" קומט אויך דערפון. די צופעליקײטן, די קלײנע אבעראַציאָנען (פאַרבלאָנדזשענישן, אָפנײגן — ש. ב.); די „מעשים צוליב פרנסה", צוליב כעס, אַ רגע נצחון — פאַלן אָפ, פאַרזינקען אין פאַרגעסנקײט אוז עס קומט אַרויס אַ נשמה, כמעט אַ נאַקעטע. און מען באַקלײדט זי אויפסנײַ, אין אירע פאַסיקע קלײדער און עס קומען אַרויס גאַנצע מענטשן; גאַנצע, שטאַרקע. נישט װאַקלענדיקע שאָטנס, װי בײַם לעבן" און ער פאַרקײַלעכדיקט זײַן געדאַנק: „דאָס איז דער צויבער און די װאָרהײט אין פאָלקסטימלעכע ערצײלונגען... װי איבערהויפט דער צויבער און די װאָרהאַפטיקײט פון דער קונסט".

דורך צװײ עפּיזאָדן באַװײַזט ער, װי דעם טאַטנס אַ זאָג: „אַ װעלט זעצט מען נישט אײַן" און דער מאַמעס אַ זאָג: „פרום אויף אײַזיקלס חשבון" זענען געװאָרן „די צװײ זוימען, די צװײ קערנדלעך, װאָס מען האָט אין דער יונגער נשמה אַרײַנגעװאָרפן, זענען קײנמאָל נישט פאַרלוירן געגאַנגען. שטענדיק, שטיל און באַהאַלטן געשפּראָצט און אין אַלע מײַנע זאַכן אויסגעשפּראָצט..."

דאָס איז אַ שליסל צו פרצעס מאָראַלישער װעלט. אָבער דעם דאָזיקן שליסל האָבן די קריטיקער און פאָרשער, כאָטש געװוּסט, דאָך נישט באַנוצט. ס'האָט זײ אויך נישט אָנגעשפּיצט דאָס, װאָס פרץ באַטאָנט אין „מײַנע זכרונות", אַז „עטישע קאָנטראַסטן־בילדער, טרויעריקע דעקאַדאַנסן פון חסידיזם, חורבן פון װעלט־אָנשוירונגען" — דאָס זענען געװען פראָבלעמען, װאָס האָבן אים תמיד אינטערעסירט און צו װעלכע ער האָט זיך תמיד אומגעקערט. זײ האָבן אין „חסידיש" נאָר געזען ראָמאַנטיזם און פאַרערונג און נישט דעם דעקאַדאַנס, דעם חורבן פון װעלט־אָנשויונגען און נישט געפרוװט אַריבערשפּרײזן פון די קאָנקרעטע פאַבולעס אין דער װעלט פון אַלגעמײנע אידעען, אויסשפּרײטן פרצעס געדאַנקען אויף װעזנטלעכע היסטאָרישע דערשײַנונגען פון אויפגאַנג און אָפּגאַנג, פון אויפקום און אומקום, פון אידעע צו גשמיותדיקײט, פון פּיאָנערישקײט צו עפּיגאָניזם, פון קאָלעקטיװ צום פּערזענלעך־עגאָיסטישן. די קאָנטראַסטאַרטיקײט פון פרצעס זען, דאָס איז פרצעס דיאַלעקטישער אויפנעם־אַפּאַראַט. דיאַלעקטיק איז די אַנטװיקלונג פון סתירות, די אײנהײטלעכקײט פון סתירות. האָט מען אָבער בײַ פרצן געזען דאָס, װאָס װאַרפט זיך אין די אויגן — די סתירות און נישט די אײנהײט, דעם פרט און נישט דעם אָרגאַנישן פ ר אָ צ ע ס, די טראַדיציאָנעלע הלבשה און נישט די פאָרגעשריטענע אידעע.

פרץ האָט אַ גאַנץ לעבן פײַנט געהאַט פוסטקײט — פוסטע זאַכן, פוסטע װערטער, פוסטע מענטשן — „אָנגעשטאָפּטע זעק מיט שטרוי". ער איז אָבער פאַרליבט געװען אין טאַלאַנטן און אַלדאָס טאַלאַנטפולע אונטערגעהאַלטן. ער האָט ליב געהאַט די. װאָס האָבן זיך נישט געלאָזט פירן און נישט געהאַלטן פון די,

וואָס האָבן זיך אונטערגעגעבן — „געשטופּט דעם מאַנוסקריפּט צו מיין בלייַשטיפט — זאָל גאָט זיך אויף זיי דערבאַרעמען". ער איז געווען די פּערזענלעכקייט, וואָס האָט געוואַרעמט און אונטערגעשטעלט „דרענגלער", די נייע שפּראָצונגען זאָלן נישט קריכן אויף דער ערד, נאָר ציען זיך אין דער הייך, צו די רקיעים. ער איז געווען דער גרויסער גייסט, וואָס האָט אַרום זיך פאַרשפּרייט גייסט, ער איז תמיד געווען אַ פאָרגייער. און קוקט מען זיך, למשל, צו צו פּרצעס סטיל, צו דעם אָרט, וואָס האָט פאַרנומען ביי אים דער דיאַלאָג — אַן איינזאַלטשרייבער און פולער — זעט מען, אַז די היינטיקע מאָדערנע ליטעראַטור, ביי אירע בעסטע פאָרשטייער, גייט אין זיינע וועגן, באַנוצט זיך איצט מיט זיינע מיטלען. אויב שלום-עליכם איז אונדזער גרעסטער מייסטער אין מאָנאָלאָג, איז פּרץ דער גרעסטער מייסטער אין דיאַלאָג, אין דער פאָרם, וואָס האָט ערשט איצט געקראָגן אַזאַ ברייטע פאַרשפּרייטונג.

פופציק יאָר נאָך זיין טויט און ער איז אויף אַ האָר נישט פאַרעלטערט געוואָרן, ער איז היינטצייטיק, ער איז נאָך אַלץ פאַר אונדז דער קוואַל וואָס פרישט אָפּ, דער גרויסער לעבעדיקער אוצר, די לעבעדיקע נשמה אונדזערע. און לייענענדיק פּרצעס ווערק נאָך אַמאָל און ווידעראַמאָל, לאָמיר נישט פאַרגעסן דעם פּרוו-שליסל צו אים, וואָס ער האָט אונדז איבערגעלאָזט אין „מיינע זכרונות" — דאָס בוך, וואָס דער פאַרלאַג „יידיש בוך" טראָגט צו דער דאַטע אונטער דעם לייענער.

שלמה בעליס

י. ל. פרצעס מוטער

י. ל. פרצעס פאָטער

נעפּלדיקע קינדער־יאָרן

ליבער הער רעדאַקטאָר!

איר פאַרלאַנגט פון מיר, איך זאָל אייך שרייבן וועגן זיך אַליין. איך טו אייך צוליב.

אין דער איינלאַדונג, ווי שמייכלהאַפט זי זאָל נישט זיין, שמעקט אַפילו אַ ביטערלעך קערנדל; נאָר פון עלטערע — אַלטע גלוסט זיך מיר נישט זאָגן, איך האָב אַפילו ערגעץ מיין מעטריקע פאַרוואָרפן — נאָר פון עלטערע לייט פאַרלאַנגט מען זכרונות.

צו מיר, הייסט עס, זאָגט איר:

— האָסט אָנגעפילט אַ שייער, דערלאַנג אונדז דעם שליסל...

איך טו עס דאָך גערן. איך האָב נישט איין מאָל פאַרן פובליקום פון זיך אַליין גערעדט, געפרווט איבערגעבן דעם שליסל.

דעם אמת זאָגנדיק, די נאָכשליסלען פאַסן מיר נישט. קיין וואונדער: קיינעם געפעלט נישט קיין אייגענע פאָטאָגראַפיע. קיינער געפינט זיך נישט אינגאַנצן אין אַ געטראָפענער סעקונדע, ווי טריי עס האָט נישט געוואָלט זיין דאָס גלאָז אין אַפּאַראַט... דערנאָך קומט ערשט דער רעטושער, דער פאַרגלייכער און פאַרגלעטער... זיי מאַכן די רעשט צו שאַנדן.

וועל איך אייך שרייבן, איבערגעבן דעם שליסל שריפט־לעך. וועט בלייבן צייט, וועל איך מיר אַ נייעם שייער בויען און אָנפילן, און וועט דער אַלטער שליסל נישט פאַסן, און עס וועט נאָך בלייבן צייט, וועל איך געבן אַ נייעם... דאָס לעבן האָב איך ליב.

אָבער שרייבן וועל איך נישט אַלץ.

ווייל נישט אַלץ איז אַריין אין מיינע שריפטן, און

נאָר די געהערן דעם לעזער. פאַרן דאַווגען גייט אַ פרומער ייד אין מקווה אַריין און שווענקט אָפּ פון זיך די זינד. גייסטיק טוט עס דער שריפטשטעלער פאַרן שרייבן.

אויסער דעם „מאָדערנעם“, וואָס פאַראָדירט מיט זיין זינדיקייט, און אויב ער פאַרמאָגט נישט אַזויפיל אייגנס, וויפל דער מאַרק פאַרלאַנגט, טראַכט ער אַ ביסל צו, אַנטוויקלט ער די מעגלעכקייטן, וואָס האָבן נאָך קיין צייט נישט געהאַט זיך צו אַנטוויקלען און אַרויסצושפּראָצן... אָפּט נעמט ער ביי אַנדערע...

איך וועל איך דעם אָפּפאַל נישט געבן...

די געשיכטע דאַרף קיין ליגן נישט זאָגן, אָבער נישט אַלץ פאַרציילן. ווייל אַלץ איז דער גרעסטער ליגן. ווייל נישט אַלץ איז דער מענטש. פאָרטרעטירט דאַרף ווערן נאָר דאָס כאַראַקטעריסטישע; דאָס עכטע, נישט דאָס צופעליקע, וואָס געהער גאָרנישט צום מענטש.

און נאָך וואָס:

ערגעץ טיף אין מיר (אונטער דער באַוווסטזיניקער שוועל, ווי מען זאָגט) ליגן זכרונות. איך וויל זיי פון דער טונקעלער טיפעניש אַרויסציען אויף דער ליכטיקער שיין — ליגן זיי אָבער נישט איינס נאָכן צווייטן, ווי אַ שנור באַגראָבענע, געפרווירענע ראָבן, מויל צו עק... זיי פליען דאָרט ערגעץ פריי אַרום, ווי אייזן־שטויב, טראָגן זיך לויז. און די מאַגנעטן, וואָס ציען זיי אַרויף און גרופירן אַרום זיך, זענען נישט קיין דאַטען, נאָר אויך פאַקטן, הויפּטפאַקטן, גענעראַלע, אָדער אידעען און שטימונגען... איך געדענק קיין איינציקן דאַטום. ווען ווער נאָכקומען און צושרייבן, ווו מען דאַרף, דעם „יום“ — זייער גוט.

איך קען עס נישט.

קינדער־יאָרן און מלמדים

געווען בין איך, ווי מען האָט געזאָגט: אַן עילוי. אַ פֿלינקן לאָגישן קאָפּ געהאַט און — פֿיל געמיט.

ווי אַזוי בינדט זיך דאָס צוזאַמען? עס בינדט זיך נישט. עס גיסט זיך נישט צוזאַמען... אַ פּראָצעס פֿון צוויי עלעמענטן (אַ לאָגישער מוח און אַ האַרץ פֿול געמיט) — אין איין „בעל כּהחך אתה חי“...

אין „מאָגיש“, צווישן אונדז גערעדט, האָב איך געוואָלט מיך אַליין קאַפּירן. האָב איך מיך אָבער פֿאַרשעמט; איך בין געווען מאָגער, שוואַרץ, נאָר ברענענדיקע אויגן געהאַט (פֿונקען זענען נאָך געבליבן) און גרויסע. דער „וואָס טרעפֿט כּאַלד אַריין אין קאַרב, מעג דער המב״ם זיין ווי הארב“ — בין איך! נאָר דער „דעתצו נאָך אַ „בעל קורא“ איז צוגעגעבן צום גראם. קיינמאָל קיין בעל־קריאה נישט געווען, נישט רעכט אַפֿילו „מעביר געווען די סדרה“. דער עיקר איז ביי אונדז געווען ל ע ר נ ע ן...

פֿון הורבה אַרויסגעזונגען האָט מיר נישט איין „מאריע“. די מאַריעס וועלן קומען. נישט אַלע... ווי געזאָגט: אָפּפֿאַל וועל איך נישט געבן. זיי זענען נישט אַריין נישט אין מיר, נישט אין מיינע שריפֿטן... די אַנדערע — ווי ווייט מעגלעך. עס האַלט אָבער נאָך נישט דערביי. דער פּרק הייסט קינדער־יאָרן...

און געדענקען געדענק איך מיך נאָך גאָר אַ קינד: 1) צווישן ייִנגלעך און מיידלעך אויף אַ הויף, 2) אויף אַ פּאָדלאָגע אין חדר. דער מלמד האָט געהייסן חיים קעלבל. אַ יידל, זע איך איצט פֿאַר מיר, אַ קליינס, אַ קליין בערדל, קליינע אייגעלעך און אַ קליין ספּאָדיקל. און 3) ביים בעלפֿער אונטערן אָרעם. אַ זאַווערוכע — און ער טראָגט מיך אין חדר אַריין...

צו דריי יאָר — אָנגעהויבן (גלייך מיט אַלע חברים) חומש. גע־לערנט „ויקרא“. זאָגן פֿלעג איך: „ויטרא“, נישט געקאָנט אַרויסברענגען

קיין „ק"; קיין „ג" אויך נישט. יאָרן לאַנג פלעגט מען מיך רופן: דד דדוד ידודנו (גד גדוד יגודנו)....

שבת נאָך דער סעודה האָט געזאָלט זיין ביים זיידן אין שטוב די שמחה. בשעת סעודה נעמט מיך דער זיידע (אַ קליין יידל, מיט אַ ציטעריק קעפּל, ווי איך בין געוויר געוואָרן, פאַר עלטער) זעצט מיך אַרויף אויפן טיש, אין דער מיט. די מאַמע דערשרעקט זיך און כאַפּט געשווינד אַוועק פון אונטער מיר אַ גאָפּל. אַרום טיש זיצט די גאַנצע משפחה: אַ זון, צוויי טעכטער, צוויי איידעמס און אַן אלמנה, מיינע אַן עלטער-מומע (פון וועלכער איך האָב געמאַכט די „סקילער רביצין", נאָר נישט איבערטרייבנדיק), אַחוץ זיידן מיט דער באָבע. צו וואָס מען האָט מיך אַרויפגעזעצט, ווייס איך נישט. מיר געפעלט עס. אַ וואַזע שטייט אויפן טיש, פּרוו איך, צי וועל איך זי אַרומנעמען מיט די הענט. נעמט אָבער די באָבע די וואַזע צו און פרעגט מיך, צי איך וועל קענען שפּעטער די דרשה?

— טענען! (קענען) — ענטפער איך און וויל שוין אַראָפּ פון טיש; לאַנג אויף איין אָרט זיצן קען איך נישט. פאַרהאַלט מיך אַ פעטער, שוין דעמלט אַ שטיק משכיל, אין אַ שוואַרצן קאַפּעליוש — דער זעלבער, וואָס וועט שפּעטער זיין דער מבין אויף מיינע יינגלשע שירים און וועט זיי זאַמלען און באַהאַלטן, און פרעגט:

— און אויסלייגן „ויקרא" (ער מאַכט מיר נאָך) קענסטו?

ווייס איך נישט, וואָס אויסלייגן איז. פרעג איך:

— סטייטש?

— ווי אַזוי ש ר יי ב ט מען ויקרא?

מיין איך, ער מאַכט חוזק.

— „ויקרא" — ענטפער איך פאַרדראָסיק — שרייבט מען נישט. „ויקרא" איז אַ פּסוק און אַ פרשה אין דער הייליקער תורה.

מען האָט מיר קוים אויסגעטייטשט, וואָס מען מיינט, און איך דערזע פלוצלינג פאַר די אויגן שוועבן אין דער לופטן די פרשה, אַ וואָרט נאָך אַ וואָרט, און רוף אָן איין אות נאָכן צווייטן, אויסערן שם הויה.

דער מאַמען ווערן די אויגן פייכט (נישט צו גלייבן, ווי איך האָב אַלץ געזען), עפּעס האָבן ביי איר אָנגעהויבן צו פינטלען די אויגן, און זי הייבט זיך אויף און גייט אין אַ ווינקל אַריין צום אויוון. די באָבע קוקט איר נאָך און שמייכלט:

— שעמט זיך נאָך אַלץ!

מיך נעמט דער זיידע פון טיש אַראָפּ צו זיך אויף דער שויס, און גיט מיר אַ קניפּ אין בעקל. איך זיץ אָבער נישט לאַנג — בייניקע פּיס געהאַט, איז מיר נישט באַקוועם — און גיי איבער צום טאַטן, וואָס קושט מיך. —

מער פון זיידן ווייס איך נישט, געדענק איך נישט. געהייסן, ווייס איך, האָט ער שלמה. געווען אַמאָל אַ דאַנציגער סוחר. פאַרציילט האָט מען, אַז איינמאָל איז ער אַהיים געקומען, ווי מען זאָגט, מיטן בייטשל... געווען איז עס פרייטיק. געגאַנגען אין באָד אַריין, דערנאָך צו קבלת שבת. „אָפּגעפּראַוועט" דעם שבת, ווי אַלע מאָל, קיין סימן פון עני. און ערשט מוצאי-שבת נאָך הבדלה צוזאַמענגערופן אַלע בעלי-חובות זיינע און געזאָגט: „רבותי, איך בין געקומען אָן אַ גראָשן, נעמט אייך צו אַלץ, וואָס אין שטוב!".

— חנהלע, דערלאַנג! — האָט ער זיך געווענדט צו דער באָבען.

און די באָבע חנהלע האָט אויסגעטאָן די צירונג און געלייגט אויפן טיש. געעפנט די שאַנק מיט זילבער און גאָלד, אַרייַנגעברענגט די חפצים פון אַנדערן שטיבל... קיינער אָבער האָט נישט גערירט.

די באָבע האָט איר קראָם געהאַט, האָט מען פון קראָם געלעבט, אייניציקווייז די חובות באַצאָלט, מיט פּראָצענט. און קינדער אויסגע-געבן.

יוי ווייט די מעשה איז אמת, בין איך אייך נישט ערב. אַז די באָבע איז פעיק געווען דערצו, דאָס ווייס איך. דעם זיידן געדענק איך נישט מער, ווי דעמלט ביים טיש, ווען איך האָב אויסגעלייגט. איך זע זיינע אויגן, קליינע, נאָר האַרציק ליכטיקע...

ווען און ווי אַזוי דער זיידע איז געשטאָרבן, ווייס איך אויך נישט. מען האָט מיך געמוזט האַלטן בשעת מעשה פונדערווייטנס, אַזוינס פאַרגעסט מען נישט. געהערט האָב איך, אַז ער איז קראַנק געווען, האָט אים דער דאָקטאָר געהייסן מאַכן אַ הייסע וואַנע, און אין דער וואַנע איז ער געשטאָרבן...

לאָז איך פאַמיליען-אָנגעלעגנהייטן אויף שפּעטער און גיי צוריק צו מיינע מלמדים...

צו זעקס יאָר האָב איך אָנגעהויבן גמרא. דעמלט — אַלע אַזוי. דעם גמרא-מלמד געדענק איך בעסער.

אויך אַ קליין, מאָגער יידל. גערופן האָט מען אים דעריבער: בע־רישל. אַ ביין יידל, שלאָגן אָבער קאָן ער נישט. אַז ער קומט אין כעס אַריין, הייבן אים אָן די הענט צו ציטערן.

— הענע — רופט ער דעמלט צו דער רביצין — כאַפּ די קאָצערע און שפּאַלט דעם עם־הארץ דעם קאָפּ!

הענע רירט זיך נישט. זיצט ביים אויוון, פּליקט פעדערן אָדער שטריקט אַ זאָק. גייט עס וועגן מיר, ענטפערט זי:

— הערסט, ריר לייבושלען נישט אָן... איך וועל פאַרציילן ריוועלען...

ריוועלע איז מיין מאַמע. און די רביצין איז געווען אַן איינקויפערין פון ציבעלעס, גרינס... און פלעגט טראָגן צו אונדז אויך, אַ דריסת הרגל געהאַט. און ליב געהאַט די מאַמען און מיך, אַפּנים, דער מאַ־מען צוליב.

— אַ יידענע — פלעגט זי זאָגן — אַ צדיקית... קאַרג אויף זיך און אויפן הויזגעזינד — און גיט צדקה, אָבער צדקה! און ער, דער גזלן, וויל שלאָגן איר לייבושלען!

— נו, נו — ברומט דער רבי — זאָג איר, וואָס פאַר אַ תכשיט זי האָט...

זי פלעגט זאָגן... נאָר קאַפּויער.

דער טאַטע מיינער (ער לעבט שוין נישט) האָט אויך נישט געהייסן שלאָגן. איז דעמלט נאָך אַ קעסט־קינד געווען, אינדערהיים געזעסן, און בטבע אַ ליבעראַל, אפשר אַן אַנאַרכיסט.

אַז עס איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מען וועט נעמען צום מיליטער, און מען האָט זיך אָנגעהויבן שרעקן, האָט ער גערעדט: נישט שרעקן זיך און נישט גיין. קיינער זאָל נישט גיין...

— מען וועט שמייסן!

— אַ וועלט שמייסט מען נישט!

— שמידן אין קייטן!

— נישטאָ אַזויפיל קייטן!

— איינזעצן אין תפיסה!

— אכיבא מאַכן די וועלט פאַר אַ תפיסה!

ער אַליין האָט מיך אין לעבן צוויי מאָל געפּאַטשט.

פון געבוירנהייט אָן האָב איך פיינט געהאַט זיסע זאַכן. אין מויל אַריין נישט גענומען. „איך וויל, מען זאָל מיך האַלטן פאַר קלוג“, האָט מען זיך געריצט מיט מיר. די באָבע פלעגט באַקן מכל המינים גוטע

זאַכן: ווייסן לעקעך, האָניק־לעקעך, טאָרטן, שטעפּגס, פּרעגלען איינגע־מאַכטס... פאַר זיך, פאַר די קינדער... פאַר קראַנקע און הקדש — אַלע אייניקלעך פאַרדאַרבן זיך פון צייט צו צייט די מעגעלעך. מען באַקומט און מען גנבעט אַ ביסל צו; איך איינער — אַן אויסנאַם. איך עס עס נישט ביז היינט.

מאַכט זיך מיין יינגערן ברודערס ברית.

קומען אָרעמעלייט אויף לעקעך און בראָנפן, פאַרזאַמלען זיי זיך אין מיטל־שטוב. רעכטס — די מאַמע די קימפּעטאָרין, אין דער שטוב לינקס — די באַלעבאַטישע געסט. איז געווען ביי אונדז אַ סאַרווער, זאָל ער מיר מוחל זיין, אַ „כלב שבכלבים“. אַזוי האָבן אים אַלע גערופן. געווען איז ער, איך זע אים פאַר מיינע אויגן, אַן אויסטערליש הויכער, אַ דאַרער און אַ ווייסער, אַן אַ טראָפּן בלוט אין פּנים. געווען איז ער אַן אַלמן און אַ חשוך בנים. עטלעכע ווייבער געהאַט און קיין איינציק קינד. אַז די לעצטע איז געשטאָרבן, האָט ער זיך שוין מיאוש געווען פון לעבן און געמאַכט זיך תכריכים. ביינאַכט, האָט מען פאַרציילט, שפּאַ־צירט ער אַרום אין די תכריכים אין הויף... שרעקט איבער לייט. אָרעמע־לייט האָט ער פיינט געהאַט שנאת מות. טראָגט דער רשע פון דער מאַמעס שטוב אַרויס, הויך איבערן קאָפּ, אַ טאַץ מיט לעקעך צו די באַלעבאַטים אַריין, איבער דער מיטל־שטוב. און איך זע, ווי אַ קראַנק מיידל קוקט מיט פאַרברענטע אויגן צו דער טאַץ אַרויף. פלינק בין איך געווען, שפּרינג איך אונטער, כאַפּ אַ שטיק לעקעך און דערלאַנג דעם בלאַסן מיידל... דער טאַטע — איך האָב נישט געוווסט דערפון — איז געשטאַנען אין טיר פון דער מאַמעס שטוב. דעם שפּרונג אין דער הייך האָט ער געזען, וואָס איך האָב מיטן לעקעך אין דער גידער גע־טאָן — נישט. גייט ער צו און דערלאַנגט מיר אין באַק. צומאָרגנס, מיר זיצן אַלע ביים טיש, פאַרקלאָגט ער מיך פאַר דער מאַמען:

— דער קאָמעדיאַנט, עסט מכלומרשט נישט קיין זיסע זאַכן און כאַפּט לעקעך פון טאַץ!

קומט אַריין די דינסט מיט דער יויך — געהערט האָט זי, אַפּנים, הינטער דער טיר — און פאַרציילט, וואָס איך האָב מיטן לעקעך געטאָן. זי האָט געזען.

די מאַמע האָט די ברעמען אַראָפּגעלאָזט איבער די אויגן. זי האָט שטענדיק געהיט איר געמיט פאַר פרעמדע און אַפילו פאַר היימישע אויגן. דער טאַטע איז בלאַס געוואָרן, די אויגן ווערן אים פייכטלעך. און ער הייבט

זיך אויף און גייט אָפּ אין צווייטן צימער אַריין. פיל איך מיך שולדיק, וואָס איך האָב באַלד נישט פאַרציילט, ווייל נאָכגיין און איבערבעטן — און קאָן נישט. ביז היינטיקן טאָג קאָן איך מיך אַליין נישט פאַרטיידיקן און קיינעם נישט איבערבעטן...

דערפון אַן אַנדערש מאָל.

דאָס צווייטע מאָל האָב איך געלייזט, ווען איך בין שוין אַ „יינגל“ נישט קיין „קינד“ געווען — אַ „בחור“ (אַ יאָר 14 אַוודאי). אָבער שוין דעמאָלט אַ „חוקר“ געווען, געלערנט „מורה נבוכים“ (ווי איך קום דערצו, וועט ווערן פאַרציילט) און בין אַרומגעגאַנגען אין עולמות העליונים, פאַרמהרהשוחהט, מיט וועלט־טראַגישע חלומות און געדאַנקען! וואָס פאַר אַ תכלית האָט דער מענטש? די וועלט? ידיעה ובחירה... פון וואַנען נעמען זיך און צו וואָס די יסורים, דער צער? — דערביי האָט געווים געשפּילט אַ גרויסע ראָלע דער יידישלעך־פריער איבערגאַנג צו די מענער־יאָרן. נאָר אַ געמיט האָב איך געהאַט אַ שוואַכס, געזוכט התבודדות און געקראַצט מיט נעגל אין דער נשמה...

איינמאָל פרייטיק בין איך פאַרפאַלן געוואָרן אויף אַ גאַנצן טאָג. איך געדענק שוין נישט, וו איך בין געווען. געקומען אין בית־המדרש אַריין צו קבלת שבת בין איך גלייך פון שפּאַציר, אין דער וואָכנדיקער קאַפּאָטע, אין וואָכנדיקן היטל און נישט־געפּוצטע שטיוול, אָנגעקלעפּטע מיט ליים פון הינטער דער שטאָט. דעם טאַטנס פּנים האָט אויפגעפלאַמט. ער האָט זיך דאָך איינגעהאַלטן פאַרן עולם. נאָר ביים קידוש קאָן ער קיין אויג נישט אָפּרייסן פון מיין פאַרחושכט פּנים און גיט פּלוצלינג אַ שמעל אַוועק דעם כוס און דערלאַנגט מיר אין באַק מיט דער באַפּריי־טער האַנט.

— שיינע שבתים מאַכט ער מיר! — און גייט אַרויס אויף אַ ווייל. די מאַמע ברומט:

— גלייך אַ קינד האָט נישט זיינע ווייטיקן...

אַז מיין ווייטיק איז געווען גאָרנישט קינדיש, איז איר נישט איינ־געפאַלן...

אינגאַנצן צוויי מאָל געשלאָגן.

אַ פרעמדן אַרויפליגן אויף מיר אַ האַנט וואָלט ער געווים נישט געלאָזט. פון דעם ווייסט ר׳ בעריש און די רביצין, וואָס זיצט שטענדיק

ביים אויוון, טוט עפּעס, פאַרקוקט אין די תּלמידים און פאַרהערט אינעם לערנען.

איבער דער רביצין, אויפן גזימס פון אויוון, ליגט שטענדיק אויסגע־צויגן די קאַץ, אַ גרויסע, אַ פולע...

טרעפט זיך אָבער, אַז די רביצין דרימלט איין ביים שטריקן אַ זאָק, אפשר איינגעוויגט פון גמרא־ניגון, און פאַרלירט די קנויל. גיט שוין די קאַץ, וואָס האָט דערויף געלאָקערט, אַ שפּרונג אַראָפּ פון גזימס צו דער קנויל און הייבט זיך אָן מיט דער קנויל צו שפּילן, ווי מיט אַ מויז, און פאַריאָגט זי ביז אונטערן בעט...

מיר פּלאַצן אויס מיט געלעכטער... די רביצין כאַפּט זיך אויף. דער רבי וועדט בייז...

פאַר אַזאַ געלעכטער (איך פּלעג לאַכן צום שטאַרקסטן) האָט ער מיך שוין איינמאָל געוואָלט ערנסט שלאָגן, איז אָבער פּונקט אַריינגעקו־מען דער טאַטע... די סצענע ביים זיך מיטאַמאָל:

— אָ, ר׳ יידל! וואָס מאַכט איר, ר׳ יידל? זעצט אייך, ר׳ יידל...

די רביצין פרעגט וואָס ריוועלע מאַכט. און דער טאַטע ווענדט זיך גלייך צו מיר און פרעגט:

— וואָס שוויצסטו אַזוי, לייבעלע?

— וואָס הייסט? — פאַרכאַפּט דער רבי, אויס מורא, איך זאָל גישט פאַרציילן: — ווי הייסט, די תורה הקדושה, ברוך השם, וואַרעמט... און אַ זומער־טאָג...

באַקומט דער טאַטע אַ ליבעראַלן איינפאַל און זאָגט צום רבין:

— ווייסט איר וואָס, ר׳ בערישל? לאָזט יעדן טאָג אַרויס די קינדער פאַר דער טיר אויף אַ שעה!

גלייך אַ דונער וואָלט אין בערישלען אַריינגעשלאָגן...

גלאָצט ער אויס אַ פּאָר אויגן און הייבט אָן שטאַמלען:

— וואָס רעדט איר? ווי הייסט? זיי זאָלן זיך שפּילן אין לוים?

מען האָט געזאָלט אַרויפציען אַ גייעם שטאָק, האָט מען אָפּגעלייגט ליים פאַרן הויז.

— פאַרוואָס ניט? — ענטפערט דער טאַטע צוריק.

גיט זיך ר׳ בערישל האַלב אונטער:

— מילא, בנוגע צו אייער לייבושלען... איר איר ווילט...

— איך אויך! איך אויך! — רופט זיך אָן מיין גלידשוועסטער־קינד, יחזקאל...

— פאַר ר׳ מרדכין בין איך אייך ערב! — רופט זיך אָן דער טאַטע. יחזקאלס פאָטער האָט געהייסן מרדכי.

וכן הווה. מיר צוויי באַקומען רשות און גייען טאָג-טעגלעך אַרויס אויף אַ שעה, פאַר דער טיר, צום לייס, צום באַרג, זיך געשפּילט, געגראָבן (ערגעץ אַ לאָפּאַטע באַקומען), טאָלן, גריבער געמאַכט, אַ פעסטונג געבויט.

און די אַרבעט איז אונדז שפּעטער צונוץ געקומען אַ מצווה צו טאָן. אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען איינגעלייגט די זאַמאָשטשער פעסטונג. די מויערן האָט מען צעשאָסן און געדונגען אַרבעטער אַראָפּצושיטן די וואַלן אין די פאָסן אַריין. געצאָלט האָט מען פון קלאַפּטער. האָבן זיך אויך עטלעכע יידן צו דער אַרבעט געשטעלט. אַלטע, צעבראָכענע יידן, וואָס האָבן שוין צו עפּעס אַנדערש נישט געטויגט. נאָענט צום חדר איז עס געווען, פלעגן מיר אויף דער שעה לויפן אויפן וואַל אַרויף און אַרבעטן פאַר די אַלטע לייט.

וואָס איך האָב געלערנט ביי דעם ר׳ בערישלען, געדענק איך נ י ש ט...

נאָך צוויי זמנים בין איך מיט מיין גלידשוועסטערקינד יחזקאל איבערגעגאַנגען צו מיכל מלמד. ער האָט אויך נישט געשלאָגן.

אַ מאָדנער ייד געווען דער „געלער מיכל“ — אַ בלאָנדע באָרד געהאַט. אַ מלמד געווען און דערביי שמש אין בית-המדרש. געווען איז ער אַ גרויסער בעל-חשבון און געקענט „מדידה“ לערנען. אויסער מיט אונדז אין חדר, האָט אים קיינער נישט געזען.

אין בית-המדרש פלעגט ער קיינמאָל נישט רעדן, און געפרעגט, נישט ענטפערן וועגן לערנען. אויסער אַז עס איז געגאַנגען וועגן אַ גמרא מיט חשבון אָדער אַ משנה מיט מדידה. אַן אַנדער מענטש געוואָרן. גערעדט, און מיט ליבשאַפט צום ענין. אַזוי לערנען איז ביי אים קיין עסק נישט געווען. אויף אַ „גראָב“ יינגל פלעגט ער קוקן מיט גרויס רחמנות: „פאַרשטאָפּט געבעד“. אויף אַ „וויל יינגל“ — גלייכגילטיק. „וועסט זיין אַ למדן“ — און אין טאָן איז געלעגן: הכלל וואָס? מאי כולי האי? אַמאָל האָט ער נאָך געזאָגט נישט אָן באַהאַלטענעם בזיון: „וועסט זיין אַ רב!“ דאַווענען האָט אים אויך קיינער קיינמאָל נישט געזען. „אַ באַהאַלטענער קאָצקער“ — האָט מען געזאָגט: קאָצקער פלעגן נישט האַלטן פון דאַווענען. געמוזט האָט עס זיין בסוד — אַ מתנגדישע שטאָט, אַ מתנגדישער בית-המדרש. איך דערמאָן מיך אַ מעשה. ביים שלחן איז גע-

שטאַנען אַ קליין יידל, ר׳ עזריאליכל האָט ער געהייסן. אַ דעמלמיקער
שענקער געווען — אַ שם דבר. אַן אַלט יידל, אַ קרענקלעכס, מיט
אַ בלאָז אַוועקצויאָגן. קומט אַמאָל אַריין צו מעריב אַ פרעמדער ייד,
אַ הויכער, אַ דיקער, אַ גבר, שטעלט זיך זאָגן יתום=קדיש און כאַפּט זיך
אַרויס: ויצמח פורקניה... פלאַמט דאָס אַלטע ר׳ עזריאליכל אויף, גיט
אַ שפּרונג איבער טיש און באַנק, אַ לויף צו צום עמוד, צום פרעמדן גבור
צו, אַ הייב די נעגעלעך, אַ שפּרונג אונטער און דערלאַנגט דעם ייד
אין באַק...

באַהאַלט, זעט אויס, ר׳ מיכל זיין קאַצקער חסידות, דרייט זיך בשעת
דאַווענען אַרום צווישן עולם אין טלית ותפילין, נאָר ער זאָל עם אַ רייד
טאָן מיט די ליפּן. די תלמידים רירט ער גישט אָן, מיך אַוודאי גישט.
ביי דער רביצין בין איך אַ חשוב. איר שוועסטער דינט ביי אונדז! איך
געדענק זיי ביידע און וווּנדער מיך נאָך, ווי ענלעך די שוועסטער זענען
זיך געווען. איך, אַ צעוואָרפענער, פלעג זיך גאַנץ אָפט טועה זיין, זאָגן
אין הדרי דער רביצין: „חנה, דערלאַנג מיר אַ ביסל וואַסער“, און אינ=
דערהיים דער דינסט: „זייט=זשע מוחל, רביצין“... און שיינהייטן, יידישע,
צנועהדיקע, זענען (אין מיינע יונגע אויגן, וויניקסטנס) ביידע געווען:
לענגלעך=בלאַסע, דין=הויטיק=דורכזיכטיקע פּנימלעך, לאַנגע ברעמען איבער
געצויגענע, סאַמעטענע בליקן פון שמאָל=לענגלעכע מאַנדל=אויגן... און
שוין. זיי פאַרשווינדן מיר ביידע פון זכרון. וווּ זיי זענען אַהינגעקומען,
ווייס איך גישט. איך ווייס שוין אויך גישט, וואָס איך האָב ביי דעם מיכ=
לען געלערנט. געווים גישט מער, ווי אַ ביסל נאָכטראַכטנדיק שווייגן,
געווים זיך אָנגענומען מיט אַ ביסל שטילן, גוטהאַרציקן אומעט, וועלכע
איך דערקען אין מאַנכע פון מיינע זאַכן. אפשר האָט ער מיר מיט די
שטילע אויגן איבערגעגעבן אַ ביסל חסידות?

איך און מיין גלידשוועסטערקינד שטייגן ווייטער און קומען אָן צו
ר׳ יידלען — צו אַ העכערן גמרא=מלמד. ביי אים זאָגט מען שוין
אַ „לייענען“ אויך.

צוויי זאַכן האָט ער ליב געהאַט, דער ר׳ יידל:

שמייסן איבער די פינגער מיט ריטלעך און — פיראָגעס, וואָס די
רביצין פלעגט אים מאַכן אין אַ יומא דפגרא — און אַוועקגיין... זי קען
גישט ליידן, „ווי דער בעל=תאווה פרעסט, ווי דאָס שמאַלץ רינט איבערן
פּיסק“...

די רביצין מישט זיך נישט צום לערנען און איז אויך נישט קיין איינגייערין ביי מיין מאַמען, זי זאָל סטראַשען, זי וועט פאַרציילן. דער טאַטע איז שוין סוחר, זעלטן אינדערהיים. און ר׳ יידל לאָזט זיך ווילגיין, און איך גיי אַרום מיט געשוואָלענע פינגער גלייך מיט אַלע, און פיר מיט אים מלחמות גלייך מיט אַלע. דעם צווייטן זמן, אַז מען איז אַריבער פון בבא־קמא צו יבמות, וואָס איז אונדז נאָך שווערער געווען, איז אויך די מלחמה שאַרפער געוואָרן. און באַקומען האָט מען גאַנץ אָפט בחנם. ר׳ יידל איז אַ בלינדלעכער געווען, קיינמאָל נישט געזען און געוווסט, ווער איז שולדיק — האָט ער, פאַר וואָס עס איז, אַלע איבער די פינגער געשמיסן. די ריטלעך האָט ער מיט גרויס פאַרזיכטיקער ליבשאַפט אויסגעקליבן פון גייען בעזים, וואָס די רביצין פלעגט ברענגען פון צייט צו צייט. דאַכט זיך מיר, זי האָט גאָר געהאַנדלט מיט בעזימער. שטענדיק געווען, נאָר אויף זיכער געדענק איך נישט. אויסקלייבן פלעגט ער די ווייכסטע, די דינסטע און געשמיסן האָט ער בנייחותא, פאַמעלעך, נאָר לאַנג.

מיר האָבן אים אויך נישט געקאַרגט.

געהאַט האָט ער אַ לאַנגע ווייסע באָרד, האָבן מיר זיך איינמאָל גענומען זי צוצוקלעפּן צום טיש. אָוונט געווען, נאָך די פּיראָגעס. איז ער איינגעדרימלט געוואָרן. התימה און טריוואַקס גרייט, דאָס ליכט אויפן טיש ברענט. מען רירט זיך צו. האָט ביי עמעצן, זעט אויס, פאַר שרעק אַ ציטער געטאָן די האַנט, אַ צופּ געטאָן אַ האָר פון באָרד. ער האָט זיך אויפגעכאַפּט און געכאַפּט זיך צו די ריטלעך. דערפאַר אָבער האָבן מיר דעם צווייטן יומא הפגרא געכאַפּט דער רביצינס קוואָקעדיקע הון און געזעצט אויף דער שיסל פּיראָגעס אונטערן קישן. ער קומט, נעמט די שיסל, שטעלט זי פאַר זיך, קוקט מיט די בלינדע אויגן, און צעשמייכלט זיך פאַר נחת:

— איי, איי, אַזויפיל געריישטע ציבעלעס! — און האָט אַריינגעביסן...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

איינמאָל האָבן מיר אים אויף אַ גליטש פאַרנאַרט. הינטערן בית־המדרש איז געווען אַ גליטש. האָבן מיר זי צווישן מנחה ומעריב פאַרשיט מיט שניי און געשיקט אַ חבר אין בית־המדרש אַריין, ער זאָל די

רעשט פאַרן רבין פאַרמסרן, אַז מען גליטשט זיך... גייט ער אַראָפּ, קומט אויף דער גליטש, קערט זיך איבער: אַ שווערער מענטש געווען, הייבט ער זיך און פאַלט, הייבט זיך און פאַלט. מיר לאַכן... ווילן אַנטלויפן. שרייט ער נאָך: רחמים! שווערט, ער וועט אונדז נישט שלאָגן, גאָרנישט טאָן...

האָבן מיר אים אויפגעהויבן, און ער האָט וואָרט געהאַלטן. פאַר דאָס צום דריטן זמן אַן אַנדער קנעלונג זיך געשאַפט. מיר (איך און מיין שוועסטערקינד) זענען אַריבער צו גאָר אַ בייזן מלמד.

דער האָט שוין געקניפּט. אַ מוהל געווען, אַ גאַנץ געהאַט! און מיר האָבן נישט געשוויגן. אַ ספּאָדיקל האָט ער געטראָגן, האָבן מיר אים אין ראַנד אַריינגעשיט שניי. זיצט ער ביים טיש, הייבט אים אָן רינען איבערן פּנים... טיי האָט ער ליב געהאַט. די רביצין שטעלט אים יעדן טאָג אַ בלעכענעם סאַמאָוואַרל אויף אָן אַ טשייניק, שיט אין סאַמאָוואָרל אַריין עטלעכע קערנדלעך טיי, ער ברומט: צו ווייניק; זי הערט נישט. און די טיי איז ווירקלעך וואַסערדיק. האָבן מיר איינמאָל געברענגט שמירעכץ פון אַ ראָד און צוגעשיט... דאָס סאַמאָוואַרל קאָכט אויף. ער גיסט זיך אָן אַ גלאָז: שוואַרץ ווי טינט. אַ מחיה. ער וואַרפט דער רביצין אַ דאַנקבאַרן בליק און זעצט זיך און שטעלט דאָס גלאָז פאַר זיך אויפן טיש. ער וויל זיך שוין צורירן מיט די ליפּן, קריגט מען מורא, ער זאָל זיך חס ושלום נישט סמען. גייט עמעץ מיט אַ פוס אַ זעץ אין טיש אַריין פון אונטן, דאָס גלאָז קערט זיך אום דעם רבין אין שויס אַריין, די טיי איז געווען קאָכעדיק —

דער גרעסטער להכעיס איז אָבער געווען אַן אַנדערער: געלערנט האָט מען איזהו נשך, און ער האָט געפּייניקט מיט קשיות און פאַרלאַנגט מיטן מוהל־נאַגל תירוצים... קיין גרויסער למדן איז ער נישט געווען. מיר האָבן געוווסט, אַז עס איז נישט זיינע קשיות, נישט זיינע תירוצים. פלעגט מען זיך אַמאָל אַ שבת אַריינכאַפּן אין בית־המדרש אַריין, דורכ־קוקן אויף אויפדערוואָך די סוגיא מיט תוספות, מהרש"א און אַנדערע מפרשים און זוכטיק פרי האָגלען אויף אים מיט קשיות. אַ קיילעכדיק, פעט יידל געווען — ער שוויצט, דרייט זיך ווי אַ וואָרעם, די קיילעכדי־

קע אויגן וואַרפן זיך אין שרעק, און מיר פּלאַצן דערנאָך אַרויס מיט אַ געלעכטער... נעמט ער און קנייפּט...

פּריטיק פלעגט ער אַלע איבערשמייסן, מכלומרשט אויף קאַטאָוועס: אַן אַלטער מנהג, מען זאָל געדענקען שבת. עס פלעגט אָבער אָפּט ווי טאָן...

און דאָך האָבן מיר אים טיילמאָל ליב, זייער ליב געהאַט...

אין אַ יומא דפגרא פלעגן די יינגלעך ברענגען קליינגעלט (צוויי־ערס, דרייערס, העכסטנס צענערלעך). דערפון פלעגט מען מאַכן אַ סעודה. די סעודה איז באַשטאַנען פון דער רביצינס סחורה: הערינג, קיכלעך און הייסע באָבעס... זעצן צו דער סעודה פלעגט זיך צו אונדז אויך דעם רביצינס איינציקע טאָכטער... אַ בלאַס טרויעריק מיידל מיט לענגלעך פאַר־נעפּלדיקע אויגן... און דער רבי פלעגט זי גלעטן איבערן געלבלעך־גאָלדיקן קעפּל און איר און אונדז מעשיות פאַרציילן פון עין יעקב, פון מדרשים... אַן אַנדער מענטש געוואָרן. אַזוי ווייך, אַזוי האַרציק, און דאָס קול איז אָנגעזאַפּט געווען מיט אַזאַ טרויעריקער גוטסקייט, אַז די בייזע רביצין, ביים באַזונדערן טישל, האָט זיך די אויגן געווישט...

אוי, האָבן מיר אים דעמלט ליב געהאַט...

דערנאָך האָב איך געליטן גלות: געלערנט ביי אַ מלמד אין דער פרעמד, אין שעברשין, דריי מייל פון דער היים; דערנאָך אין דער היים ביי אַ דיין געלערנט; פון דעם אין צווייטן פּרק. —

י. ל. פּרץ אין די 90=קער יאָרן

נאָך נעפּלדיקע יאָרן

תוהו ובוהו. באַקאַנטשאַפֿט מיט הינט. די ערשטע ליבע.
שיעור נישט אין ברונעם אַריין. מען פֿאַרשיקט מיך.

זייטער נעפּלדיקע יאָרן, אַ קינדעריש תוהו ובוהו... אַמאָל אַ שטיקל וואַקס, פֿון אַלערליי הענט געקנאָטן; שטענדיק מיט צייכן פֿון פֿרעמדע פֿינגער אויף דער נשמה. און אַמאָל וועקט זיך, אויף אַ צייט, אויב נישט צייכן פֿון ווילן — קאַפּריזן און פֿאַרלאַנגען. און איך וואַרף אַרויס, ווי מען זאָגט, ווילדע שטיק... דאָס אינערלעכע לעבן איז זייער שוואַך. איך בין אַ שוואָם און זאַפּ איין. דאָס איינגעזאַפּטע פֿאַלט ערגעץ אַריין אין מיר, איך ווייס נישט דערפֿון, גלייך איך וואָלט דערביי נישט געווען... דאָס אויג זעט, נאָר איך קוק נישט; דאָס אויער פֿאַרנעמט, איך הער מיך נישט צו. און ראש מישט זיך אַליין, און אײנס לאַגערט זיך אויפֿן צווייטן... ווערט עפּעס אינערלעך געבויט, קומען אָן נייע קינדערישע מאָ־מענטן מיטן ווינט, און פֿאַרשיטן יענע — בויען זיך הייזלעך אויף הייזלעך... דאָ און דאָרט שטאַרט עפּעס אַרויס, אַ שפּיץ דאַך, אַ וועטער־פֿענדל, אַ שטיק קוימען...

אַ „קאַלטע“ מומע האָב איך געהאַט, מיין חבר יחזקאלס מוטער. אַ הויכע, מאָגערע יידענע, אַ בלאַסע, אַ קרענקלעכע. פֿון איר האָט ד״ר עטינגער זיין סערקעלע געמאַכט. שרייט שטענדיק „אוי, מיינע כוחות!“ טרינקט אַליין אין איינעם מאַנדל־מילך פֿאַרן האַלדז און באַקט באַשטענדיק קעז־קוכן (דאָס איינציקע פֿון זיסקייטן, וואָס איך האָב ליב) און עסט... און באַהאַלט אים אויף אַ הויכער שאַנק, די קינדער זאָלן זיך, חלילה, די מעגעלעך נישט פֿאַרדאַרבן. און איך, אויס ליבשאַפֿט

צום קעז-קוכן, איר להכעיס, און גלאַט, אַ קונץ צו באַווייזן — שפּרינג אונטער, כאַפּ מיך אָן אין גזימס פון שאַנק, שלעפּ שטיקער און פאַרדאַרב מיר ווירקלעך דעם מאָגן. און עס קומט דער אַלטער בייזער דאָקטאָר סקשינסקי, וואָס וועט מיך שפּעטער באַפרייען פון מיליטער און פאַרשרייבט מיר עפּעס ביטערס און געזאַלצנס אין אַ פלעשעלע, אַ ווייסע פליסיקייט. און איך, אַז מען ווענדט זיך נאָר אָפּ פון מיר, גיס אויס די מיקסטור, גיס אַריין אַ ביסל מילך מיט וואַסער און נעם איין אַלע שעה איין עס-לעפעלע, און בעט מיר יעדעס מאָל אויס אַן אַנדערע מתנה און פאַרקרים מיך דערביי, גלייך איך שלינג גאָט ווייסט וואָס... קוים ווער איך געזונט — סקשינסקי ווינטשט צו אונדז ווי-זאַ-ווי, אַ פענצטער קעגן אַ פענצטער — וואַרט איך אים אָפּ ביים פענצטער, און ווי ער באַווייזט זיך, שטרעק איך אים אַרויס די צונג. כאַפּט ער אַ שטעקן און לויפט צו אונדז אַרויף, מיר מקיים פּסק זיין, און אין שטוב בין איך אַליין... אָט לויפט ער שוין אויף די טרעפּ... רייס איך אויף אַ גרויסע רויטע שאַפע אין שטוב, שפּרינג אַריין און טרעף מיט איין פוס אין אַ טאָפּ אייער אַריין...

פאַראַן ביי אונדז אַ שטיקל גרין באַוואַקסענע חורבה, מן הסתם אין אַ פּראָצעס געשטאַנען. שפּיל איך מיך דאָרט גאַנץ אָפט פאַרנאַכט מיט קליינע מיידלעך אין חתן-כלה. דער חתן בין איך. איך מיט די פייערדיקע אויגן. די כלה — מיינס אַ קוזינע, אַ מיידל מיט לאַנגע צעפּ. און אַז די שפּיל פאַרלאַנגט, חתן-כלה זאָלן זיך קריגן, וואַרפן זיך מיט די מתנות, כאַפּ איך אַ שטיינדל, וואַרף, טרעף איר אונטערן אויג, און זי בלייבט ביי אַ צייכן ביז צו דער אומתער חופה... און דערביי בין איך גענעראַל און האָב אונטער מיר אַ גאַנצע מחנה חדר-יינגלעך... באַנקאָצעטל האָבן דעמולט פאַרפעלט, קליינגעלט — ווייניק, דערלויבט די רעגירונג סוחרים זאָלן לאָזן אין קורס „קוויטלעך" אויפן אָרט פון קליינגעלט — מאַכט דער טאַטע קוויטלעך, און איך — „שניעף". און גיב אויס אויף הילצערנע שווערדן מיט פאַפּירענע שיידן, אויף געפלאָכטענע שטריקלעך צו די לענדן פון מיינע גבורים, און גרייט מיך צו אַ מלחמה מיט די „לעשניטיקים", ווי מען פלעגט רופן די „יונגען" פון דער ניי-שטאָט, צווי וויאָרסט הינטער זאַמאָשטש. דאָס „טרעפונג" וועט זיין אין מיט וועג, הינטערן בשותפותדיקן בית-עלמין... און האָב דערביי נחת פון אַ צעפּלאָסן שטיק ר״ן, עגמת-נפש פון פרי-מגדימס איבערשטרעכלער, טראַכט אויס פשטלעך און זאָג פאַר די יונגעלייט — קעסט-קינדער,

וואָס שלענדערן זיך אַרום אין בית־המדרש... און עס איז דער פּרי קיין אָנבייסן נישט, איך טריניק נאָך די קאַווע, און טראָג אַוועק די בייגל מיט פּוטער פאַר אַן אָרעם ייִנגל, אַ יתום, וואָס וואַלגערט זיך אין בית־המדרש אַרום, אַביגדור־מלמדס יתום... אַזוי האָט מיך געהייסן דער חובת הלבבות. און דאַוון על פּי הנוסח פון „יד החזקה" און שטיי שמונה עשרה, ווי דער רמב"ם וויל, ווי אַ סאָלדאַט אין פראָנט, די הענט ביי די נעט... און ווייס שוין, על פּי הרלב"ג, אַז עס הייבט זיך נישט אָן: אליהו הנביא איז גאָרנישט געפלויגן אין הימל אַריין...

און אַז על פּי הרמב"ם זענען די נסים עפּעס כמעט גאָר קיין נסים נישט, קיין „שדוד המערכות". און ווייזן חידושים אין בית־המדרש אין דאַמען־ און שאַך־שפּיל. דאָס ברעט — אויסגעצייכנט מיט קרייד אין דער הייך, אויף דער פאָדלאָגע פאַרן ארון קודש (רייִנער!), די שטיינדלעך און די פיגורן — געקנעטן פון ווייס און ראַזאָווע ברויט, און געטריקנט אָדער אויסגעשניטן פון קאַרטאָפליעס. די שוואַרצע — אין די שאָלן! און לויף אָפּט דאַוונען אין בעלזער שטיבל אַריין: עס ציט דאָס התלהבות — דער ברען, מיטן געשריי, מיטן קלאַפּן קאָפּ אין וואַנט ביי שמונה עשרה... און צוליב (ווי איך וואָלט היינט געזאָגט) דער שטילער שטימונג — צום גערער שטיבל, צו שלוש סעודות... און טרעף שוין — פון איין זייט צום „מורה נבוכים", וואָס שטייט אויף דער העכסטער פּוליקע (ווער ניצט אים?), און פון דער צווייטער זייט — צום „עץ חיים"... איך וועל נאָך דערלאַנגען צום זוהר... און כאַפּ אַמאָל אַראָפּ אַן „אורים ותומים" און שאַרף מיר דעם שכל, ווי אין אַ שלייף־שטיין...

פאַקטן פון קוים דריי „פאַרנעפּלטע" קינדער־יאָרן... וואָס טו איך מיט זיי? אויף וואָס פאַר אַ שגירל צי איך אויף די שטיינדלעך, גלעז־לעך און די פאָר פערל?

אָט בינדט זיך מיר צוזאַמען מיין — באַקאַנט ווערן מיט פּירפּיסיקע! דאָס וועל איך קענען פאַרציילן, ווי מען דאַרף!

די שטאָט, וואָס איך האָב גרייט געטראָפן, און וואָס, אַריינגערעדנט צווישן וואַלן, פאַרגרעסערט זיך נישט און ענדערט זיך נישט, וועל איך ערשט זען אין שעברשין, דריי מייל פון דער היים, וווהין מען האָט מיך (ווי וויטער וועט זיין) צון אַ מלמד פאַרשיקט. אויף אַ גאַנצן זמן... מענטשן זע איך אויך עפּעס נישט. מהאי טעמא... אַ קליינע, רויקע שטאָט, פון וואַנדערן, עמיגרירן האָט מען נאָך קיין בייזן חלום

גישט, זעלטן עמעץ „גייט אַוועק, פון וואַנען מען קומט נישט צוריק“,
זעלטן ווערט עפּעס אין דער משפּחה געבוירן... אַמאָל ערגעץ אויף
אַ וואַכטנאַכט געווען און פּאַרן „רויטן קליינעם שלימויז“, וואָס מען האָט
באַוויזן, כמעט זיך דערשראָקן... איך געדענק נאָך דעם „הילד“, די
קנאַלן, ווען מען האָט די פּעסטונג צעשאָסן, דעם רבינס מיט דער רבי=
צינס שרעק, די מויערן פון די הייזער וועלן זיך שפּאַלטן... אויך געדענק
איך די שרעק, ווען עס האָט געברענט „אויפן זייגער“ אין טורעם איבערן
מאַגיסטראַט. מען האָט זיך געפּאַקט. אַ שניי און אַ שטורעם. דער
טורעם דער ברענענדיקער וואַקלט זיך, ער קען פּאַלן און אַרויספּאַלן
אויף די הייזער, רעכטס אָדער לינקס. צעשמעטערן די שטאָט. אַוועקגיין
מיטן רויך... מען פּאַקט זיך אין דער היים, און איך לויף אין שול אַריין,
ראַטעווען די ספרי=תורהס...

מ ע נ ט ש ן וועל איך ערשט זען נאָך שפּעטער, אין אַפּט,
צויזמיר, גרויס פּוילן, וואַרשע... דערווייל מאַך איך די נעענטערע
באַקאַנטשאַפט, ווי דערמאָנט, מיט בעלי=חיים אָ ן לשון...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

מיט קעץ האָב איך מיך באַקענט נאָך אין חדר ביים רבין ר' בערישל.
ביי אונדז אין דער היים איז אויך אַ געוויסע צייט אַ קאַץ געווען,
האָט מען זי משלח געווען, איך זאָל מיך נישט שפּילן מיט אַ קאַץ...
קי און אָקסן זע איך גאָר ווייניק. איך ווייס, פון וואַנען עס קומען: מילך,
קעז, „פּאָדסמעטענע“ (זויערמילך) און סמעטענע... פּאַראַן אויך, מען
ברענגט אַמאָל אויף אַ רפואה ציגן=מילך... ז ע ן זע איך קיין אָקס
און קיין קו — גישט. „בלעקען“ און „מע“ הער איך נאָר פון חברים,
וואָס מאַכן עס נאָך אין אַ קינדער=שפּיל. אָקסן און קי פירט מען צו
„אונדז“ (מיין זיידע איז אַ פּאַכטער געווען) אין שעכטהויז אַריין, נאָר
איבערן שאָסיי, אַרום שטאָט. קיין „בכור“, מיט וועלכן איך ווער באַ=
קאַנט, פריער פון „לערנען“, שפּעטער פון דער ליטעראַטור — דרייט
זיך אין זאַמאָשטש (אינעם „קליינעם פּאַריז“, ווי די געגנט רופט עס)
נ י ש ט אַרום...

מיט פערד — גוט באַקאַנט, אויך, פאַרשטייט זיך, געגנט פונדער=
ווייטנס... אין הויף פון „הייפל“ אַ גרויס פירעקיק אַלט הויז, אויף פיר
אַרומיקע גאַסן, אין עק שטאָט, ביי דער לעמבערגער בראָם, ווו מיין

רבי האָט געוווינט שטייען פויערים אין מאַרק־טעג מיט די פורן... פון אייגעם פון די וועגן האָט מען האָר באַקומען, פון ראָד אַראָפּ, אַ ביסל שמירעכץ צום רבינס סאַמאָוואַרל. איך מאַך שמיטשקעס פון פערדס־האָר, נאָר איך אַליין רייס ניש. אַ ביסל פחד, אַ ביסל צער בעלי חיים...

די אָפּיצירן פון גאַרניזאָן האָבן פערד. דער גאַרניזאָן גייט אַוועק, קומען קאָזאַקן, טיילמאָל אולאַנען, הוזאַרן... אויפן פּלאַץ, ביים געזע־גענען דאָס מיליטער, וואָס איז געגאַנגען פון אונדז צום טערקישן קריג, האָט אַרומגעטאַנצט אַ יונגער גענעראַל אויף אַ פערדל, אַ שיינס, אַ סאַמעטענס, מיט אַזאַ חן, און מיט אַזוינע פליטערלעך באַהאָנגען... אַז מען קריגט אַ פּירוש אויף „לסוסתי“ אין שיר השירים...

„פערד ווי לייבן“ האָט ישראל זשדאַנאָווער, ביי וועלכן מען דינגט פערד, אויב מען דאַרף ערגעץ פאָרן אין אַ גייטיקער זאַך, נישט שלעפּן זיך מיט אַ פויערישער פור...

„זשדאַנאָוו“, דריי וויאָרסט הינטער דער לעמבערגער בראָם, איז אַמאָל געווען אַ יידישע קאָלאָניע. די פּוילישע רעגירונג האָט געוואָלט צוציען יידן צו ערד־אַרבעט און צוגעזאָגט הנחות פאַר יידישע קאָלאָניסטן: יאָרן לאַנג פריי פון אָפּצאָלן און דער עיקר — פון מיליטער... פאַרלייגט די קאָלאָניע האָט ד״ר עטינגער. אַליין מיט די קינדער אין פעלד גע־אַרבעט... נישט מיינע צייטן. אין מיינע צייטן איז שוין ד״ר עטינגער לאַנג געווען אַ שוכן עפר. זיין זון האָט שוין צערקוועס געבויט, פון טאָג צו טאָג רייכער געוואָרן. „און פאָרט — האָט מען אים קנאה געזאָגט — פילט מען אים פון די הענט דאָס מיסט, וואָס ער פלעגט פירן...“ און פון אַלע יידישע קאָלאָניסטן איז געבליבן איין ישראל, וואָס האָט געפירט נישט קיין שלעכטע ווירטשאַפט. געהאַלטן קי (דאָס ווייב צעטראָגט די מילך אין שטאָט, אויף שבועות — אויך פוטער און גאָמולקעס, און קאָנ־קורירט זייער שטאַרק מיטן מילכיקער פון שוטאַניעץ (אַן אַנדערע זייט הינטער דער שטאָט), וואָס האַלט אויך „פערד, ווי די לייבן“...

דער מאמר־המוסגר וועט צונוץ קומען. און איצט — די באַקאַנט־שאַפט, וואָס ווערט פון מיר געמאַכט מיט הינט...

פריער הער איך פון הינט...

אַז אַלטע דייטשקע איז „אַוועקגעקומען“, אַ פאַרזינדיקטע. געטראָגן אייגענע האָר, און נאָך אַנדערע פלעקן געהאַט אויף דער נשמה, פון וועלכע מען רוימט זיך אויפן אויער, און מען פאַרציילט, אַז איר נשמה איז אַריין אין אַ הונט, אין אַ שוואַרצן, „קודלאַטע“ הונט (ער איז אַריין

אין „מאָגיש“), וואָס דרייט זיך נאַכט אויף נאַכט אַרום אויפֿן דאַך, איבערן הויז, ווו זי האָט געוווינט. דער בעלפֿער, וואָס מאַכט פּריִיטיק ביי אונדז די פּיש, האָט אים אַליין געזען... סליחות=צייט גיי איך מיטן טאַטן. אַ שטיק נאָך פּאַרטאָג, צו סליחות, און זוך, נישט איינגאַנצן אָן שרעק, דעם הונט אויפֿן דאַך — קיין זכר; מן הסתם שוין „תּיקון“ באַקומען...

חברים אין חדר און אין בית=המדרש רעדן פֿיל פֿון הינט, יונגע=לייטלעך — אויך. די הינט זענען אַ שטיין אין וועג... לאָזן קיין לעבעדיקן מענטש פֿון שטאָט נישט אַרויס.

היינטער דער לעמבערגער בראָם, נאָכן בית=עלמין, נאָך דער ניי=שטאָט, אַ צווייי ווערסט ווייטער, איז פֿאַראַן אַ דאָרף יאַטוטאָוו. האָט יאַטוטאָוו אַ שענק מיט אַלטן מעד, באַרימט אין דער סביבֿה. פּריצים פֿאַרקומען אַהין טרינקען. אַ יונגנמאַן אויף קעסט ווילט זיך אַהין... פֿאַרצייטנס, פֿאַרציילט מען, פֿלעגן באַלעבאַטים, יעדן זומערדיקן פּריִיטיק, נאָכן מרחץ און אָדער=לאָזן, גיין קיין יאַטוטאָוו, אונטערלענען זיך, פֿאַר קבלת שבת, מיט אַ גלעזל מעד... נישט היינטיקע צייטן... היינט קען מען שוין נישט. עפּעס בייזע הינט איינגעפֿירט. אַ קעסט=קינד האָט זיך געוועט, ער וועט זיך אַראָפּכאַפּן... „האָסט אַ פּסוק?“ — לאַכט מען. גיין... ער האָט אַ „ספּאָסאָב“. היינט, האָט ער בקבלה פֿון אַן אַלטן פּויער, פֿגרן פֿאַר ווייך ברויט, אויסגעשמירט מיט שוויים פֿון אַ מענטש. וועט ער נעמען אַ שטיק ווייך ברויט, אויסקנעטן אין די הענט, ביז ער וועט עס דורכנעמען מיטן שווייס, און וואַרפֿן... מען געוועט זיך (אַזוי פֿאַרציילט מען). ער גייט, קומט, מחילה, צוריק אָן הויזן און אָן אַ שטיק „ווייך=פֿלייש“ פֿון אַ פּוס. די זאַך קומט, ווי אַ בוימל, אויפֿן וואַסער אַרויף; מען גיט אָפּ דעם בחור...

שיטאַגיעץ, היינטער דער לובלינער בראָם, נאָכן שעכטהויז, האָט, ווי איך האָב שוין דערמאָנט, אַ מילכיקער. האָט ער אַ שטיקל „מילכיקע אכסניא“. פֿאַרקויפֿט ער זומערצייט ערדענע שיסעלעך סמעטענע. פֿאַר אַ דרייער אַ שיסעלע. קאַלט, אַ מחיה, פֿון קעלער אַרויס, און גאָמולקעס מיט „קמינעק“ (קימעל) — אויך בייזע הינט אין דאָרף!... מען קען אַפֿילו זיך אָפּשטעלן ביים שאָסיי, אַ געשריי טאָן: יאָסל! קומט ער אַרויס און פּירט, דורך די כּלבֿים, מיט אַ בייטש... קען אָבער אַמאָל יאָסל נישט זיין אין דער היים, דערהערן וועלן די הינט! און אַליין דאָס בילן — איז ווייניק?

מען קען אַפֿילו אין שעכטהויז אַריין, ווו די שוחטים בראָטן און זענען מכבד מיט אייטער, נישט קומען; אַזוינע כּלבים מיט בלוטיקע פֿאַרגאָסענע אויגאַנעס. מיט די קצבים לעבן זיי גוט, די חיות רעות. לעקן ביי זיי פֿון די הענט און פֿון כאָליעוועס אַראָפּ דאָס בלוט, מיט וועלכע זיי באַשפּריצן זיך — די שוחטים זענען שוין אַמאָל אין אַ סכּנה. גייען לאַנגע קאַפּאָטעס, נישט שפּענצער מיט שטריק, ווי די קצבים — און הינט האָבן דאָס נישט ליב... מען איז זיכער, אַז יידן, אַרויסגייענדיק פֿון מצרים, האָבן אויך געטראָגן קאַפּאָטעס, און מען האַלט דעם „לא יחרץ“ פֿאַרן גרעסטן צווישן אַלע נסים...

הינטערן פּלאַץ, ווו די אָפֿיצירן וווינען, זענען פֿאַראַן גרינע טאָלן; שענער, ווי די לאָנקעס ביים טייך הינטער דער שטאָט. און בלומען וואַקסן, אַ מחיה צו שפּאַצירן. דערצו ליגן דאָרט פֿון פֿעסטונג געבליבענע קוילן און גראַנאַטן, אין דרייעקיקע קופּעס (הויפֿן), כמעט אַ שרעק! און הייַנט מעג מען שוין קוקן, ווייזן מיט אַ פֿינגער, אַפֿילו אָנרירן מיט אַ האַנט (נישט „טשעקאַווע“?). די פֿעסטונג איז דאָך שוין אויס פֿעסטונג, די מויערן צעשאָסן, דריי פֿערטל וואַלן אָפּגעשיט — איז אָבער דער דורכגאַנג דורכן פּאָלקאָווניקס הויז, און אין פֿעדערהויז שטייט אַ הונט, אַ גרויסער, אַ שוואַרצער, אַ קודלאַטער (פֿון אים האָט מען, זעט אויס, אָפּגעמאָלט דעם גלגול פֿון דער דייטשקע!) — גרויס ווי אַן — אָקס! אַפֿילו אויף אַ קייט, אָבער, אַז ער רייסט איבער די קייט? וואָס איז ביין אַזאַ הונט אָפּרייסן זיך פֿון אַ קייט? בפֿרט, אַז ער וועט דערזען אַ קאַפּאָטע? אַהין גייט נאָר מיין רייכער קרוב (אַ קאַלטער פֿעטער י. מ., וואָס האָט אַ הויז אין שטאָט, אַ פּאָלוואַרק הינטער דער שטאָט, אַ הויז אין וואַרשע, ווו ער פֿאַרברענגט חדשים, און איז פּאָדריאַדטשיק, און קומט אין קלוב אַריין, און בעט אָפּט דעם פּאָלקאָווניק, מיט וועלכן ער האָט עסקים, צו זיך, און גייט אָפּט צו אים אויף אַ פּרעפֿעראַנס... ער איז געוווינט צו הינט, האָט א יי ג ע נ ע אין פּאָלוואַרק, ווייסט, ווי זיך נוהג צו זיין, און דער עיקר — טראָגט זיך שוין האַלב דייטש...

און אַפֿילו קליינע, הנעוודיקע, מיוחסדיקע הינטלעך האָבן פֿיינט יידישע קינדער... עס שטערט דעריבער דאָס באָדן זיך זומער, ביים טייכל. אַרום זענען לאָנקעס פֿון פֿעסטונג, פֿון געוועזענעם; נעמט אַראָפּ דאָס היי דער געוועזענער, ווי עס זעט אויס — דער פֿאַרגעסענער „סמאָטריטעל“. ווייל ער נישט, יידישע קינדער זאָלן גיין זיך באָדן, ווייל זיי האַלטן זיך נישט אינעם שטעגל, וואָס פֿירט צום טייכל און

ליופֿן, און יאָגן זיך איבער גראָז און היי. און דער שמאָלער גאַנג פֿון שטאָט אַרויס — אויב מען וויל נישט מאַכן אַ גרויסן אומוועג, דורך דער שעברשינער בראָם, איבערן שאָסיי און דערנאָך לינקס איבער די גריבער! — איז פּונקט צווישן אַ פֿאַרגעסענעם וואַל און די פֿענצטער, וווּ דער סמאָטריטעל וווינט... וואָלט אײַנגעלעך דער סמאָטריטעל נישט געווען אַזוי געפֿערלעך. ער שפּילט גאַנצע נעכט אין קלוב אין קאָרטן („אַז אײַנגעם זאָל מען האָבן, וואָס י. מ., אונדזער גביר, פֿאַרשפּילט צו אים נאַכט אויף נאַכט; ער דאַרף אים האָבן!“) און בײַטאָג האָט ער ליב דעם ביטערן טראָפּן — טרינקט ער און שלאָפֿט... ער וואָלט נישט געהערט, כאָטש זומער שלאָפֿט ער בײַם אָפֿענעם פֿענצטער („וואָס אַ גוי קען!“), און מען שלײַכט זיך פֿאַרבײַ שטיל: פֿאַרן הויז נעמט מען שטיוול און שיך אַראָפּ, מען גייט אויף די שפּיץ־נעגל, מען האַלט דעם אָטעם אײַן... מען הערט, ווי דאָס אייגענע האַרץ קלאַפּט, און דער סמאָטריטעל שנאָרכט...

וואָלט גוט געווען? האָט ער אָבער אַ ווײַב! און זי שפּילט נישט אין קאָרטן און טרינקט ממש גאָרנישט... זי איז אַ „שם דבר“, דעם סמאָטריטעלס פּלוניתטע, און אַזוי מאָלט מען זי: „אַ הויכע ווי אַ דראָנג, אַ דאַרע, ווי אַ שטעקן, אַ פֿלאַכע, ווי אַ ברעט, אַ פּנים (נאָך פֿאָקן!) ווי אַ ריבאײַזן, מיט אַ בעזים־קווייטן איבערן שפּיציקן קאָפּ“ — מען האָט דערפֿון אַ לידל געמאַכט, געווים האָב איך מיטגעהאָלפֿן...

וואָלט זי אָבער אויך נישט געפֿערלעך געווען. ערשטנס — אַ מזג־טוב פֿון אַ גויע. קינדער, אַפֿילו יידישע, אין קאַפּאָטקעלעך, האָט זי ליב אהבת נפֿש; מען זאָל זיך לאָזן, וואָלט זי אין גאַס געכאַפּט און געקושט, קען זײַן, ווײַל זי אַליין האָט נישט און האָט נישט געהאַט קיין קינדער... און דריטנס, אויב זי לויפֿט נישט אַרום אײַנקויפֿן אין מאַרק, אין די געוועלבער, וואָס פֿאַרנעמט איר דרײַ פֿערטל טאָג, זיצט זי אײַנע אַליין אין שטוב און לייגט זיך קאָרטן. און אין מיטן אַ פּאַסיאַנס, מעג זיך די וועלט איבערקערן, רירט זי זיך נישט פֿון אָרט... עטלעכע יאָר שפּע־טער האָט זי אַמאָל דערהערט אַ שטאַרקן קלאַפּ פֿון מאַנס שטוב, אַ זעץ, ווי עמעץ פֿאַלט אַראָפּ פֿון בעט — אַרײַנגעקומען איז זי, אַ שפּאַר ביסל צו שפּעט! געענדיקט פֿריער דעם פּאַסיאַנס און — אַ ק אַ ל ט ; מאַן געפֿונען...

וואָלט זי, הייסט עס, קיין שטערונג נישט געווען! האָט זי אָבער — אַ הינטל! און אַ הינטל אַ „יקר המציאות“, אַ מיוחסדיקס... שפּעטער,

אַז זי איז אַן אַלמנה געוואָרן, און אונדזער פעלדשער האָט געכאַפּט האָט גרויסע געווינס, האָט ער בײַן איר דאָס הײַזל אָפּגעקויפט פאַר אַ מטמון. מען זאָגט פאַר שש מאות זהובים! און — ער האָט זיך געקויפט אין שטאָט אַ הויז, וווּ ער האָט געעפנט אַ מאַגאַזין פון ביכער „אויף אַלע לשונות“, צו בילדן די שטאָט, און אַ קליין הײַזל הינטער דער שטאָט... דאָס הויז אין שטאָט מיטן מאַגאַזין האָט ער איבערגעגעבן די זין און ער אַליין (שוין אַן אלמן) האָט זיך אַרויסגעצויגן מיטן הינטל אין הײַזל אַרײַן הינטער דער שטאָט, אויף התבודדות און חשבון הנפש. און איך האָב דעמלט קוים אָפּגעהאַלטן מײַנע חברים, זיי זאָלן זיך גישט נוקם זײַן אין אים „ייִדיש־געוואָרענעם הינטל“ פאַר זײַנע חטאים, ווען עס איז אַ גוייש הינטל געווען...

דערווײַל אָבער איז גאָך דאָס הינטל בײַם סמאָטריטעלס ווײַב, און איך דאַרף עס דאָ פאַרציילן זײַן גרויסע זינד!

איז איז עס אַ הינטל, ווי דערמאָנט, אַן אײַדלס, אַ סאַמעטענס, אַ שוואַרץ גלאַנציקס, מיט אַ ווײַסן פלעק צווישן די אייגעלעך, וואָס זעען דעריבער אויס, ווי געבלענדט. און פיסלעך האָט עס דינינקע. אונטן — די פיסבלעטלעך — איבערגעבויגענע, עס זעט אויס, אַז עס גייט אויף די קניען... און אינגאַנצן אַ ציטעריקס, מיט אַ ציטעריק בײַ־קולעכל. און אַז עס ווערט מיד, זיצנדיק בײַ דעם סמאָטריטעלס פלוניתטע אויף דער שויס, בײַם פּאַסיאַנס, און עס כאַפּט זיך אַ ביסל לופט צו שעפּן, אַ ווײַלע אַרויס פאַר דער טיר, און דערזעט אונדז, אונדז ייִדישע קינדערלעך, הייבט עס אויף דאָס ציטעריק בייקולעכל און וועקט אויף דעם סמאָטריטעל, וואָס ווייסט שוין, וואָס עס באַדייט. און שיקט אונדז גאָר זײַנע לײַט, אונדזער אָנטאָן צו פאַרנעמען... איז אַ חרפּה, און אַ האַרצווייטיק — די ציצית בײַ גוים אין די הענט! מוז מען זיך אָפּ־קויפן אָדער אַזוי לאַנג שרײַען און וויינען, ביז די לײַט קריגן רחמנות, אָדער עמעץ קומט אָן און לייזט אויס.

טאַטע־מאַמע זאָגן: „אַ לעבונג אויפן סמאָטריטעלס קאָפּ! עס וואָלט דען אײַנגעזעסן אין חדר נאָך ספירה!“

פון הינט פאַרציילט אויך מײַן קראַנק ברודערלס ניאַניע. אַ קרענק־לעך ברודערל געווען, נאָך מיר דאָס דריטע... עס דאַרף השגחה. דער טאַטע פאָרט אַרום צו פּריצים וועגן מסחר, די מאַמע — אין געוועלב, דאָס שוועסטערל — צו קליין, שפּילט זיך נאָך אין צייכן, אָדער פאַרן געוועלב אין זאַמד: צום ברודערל נעמט מען צו אַ גויע פון דאָרף.

איז עס אַ קליינע, אַלטע גויע, שיטערלעכע ווייסע האָר, אַן אויסגעדאַרט פּנים; קליינע, נאָר שטילע אייגעלעך, און פייכטע, האַלבפּאַרשכורטע; זי טרינקט, און טרינקענדיק ווערט זי נאָך בעסער, נאָך געטרייער. האָט אַ מאַן אין דאָרף, וואָס וועלכן זי בענקט, כאַפּט זיך אַרויס פון צייט צו צייט, און קומט צוריק — צעשלאָגן, צעביילט, אָפּגעצויגן, האַלבנאַקעט... און ווערט צום הויז נאָך צוגעבונדענער, נאָך געטרייער... שלעפּט זי מיין קראַנק ברודערל איין מיט גרזאַנג און מיט מעשיות... פאַרשטיי איך ווייניק פּויליש, נאָר איך שטויס מיך, טרעף, וואָס מען מיינט. כאַפּ איך מיך אַמאָל, פאַרנאַכט, אין שטוב אַריין, לייג מיך אויפן בעט, מכלומרשט — קאָפּווייטיק, און הער מיך איין, ביז די מאַמע קומט און גיט „וויעציערע“ — אַן אשה, אָבער עס ציט.

זינגט זי אים „קאָלענדיס“, געצויגענע, לאַנג געצויגענע, און איך וואַרט אָפּ מיט שטילן האַרצקלאַפּעניש אויפן רעפרען:

— העי, קאָלענדאָ, קאָלענדאָ!

און האָב דערביי שרעקלעך רחמנות אויף דער אָרעמער, פאַרלאָזטער, געשטופּלטער גויע. איך ווייס, אַז עס איז מער ווי וויגנלידער, אַז עס איז איר געבעט, איר תפילה. און — ווער הערט זי? די תפילה צעגייט זיך אין אוויר... אַפילו זייער קלויסטער זינקט דאָך יעדן טאָג אין דער ערד אַריין. אויף אַ האָר (איך וואָלט אַ בעלן געווען מעסטן, געפינען אַ „ספּאָסאָב“!)... אויס רחמנות וואָלט איך איר „די אויגן געעפנט“, זאָל זי אָוועקלייגן דעם טעות... אוי, אַ יושר! יונה, וואָס האָט נישט געוואָלט וואָרענען נינוה, איז באַשטראָפט געוואָרן... מוז איך אָבער וואַרטן, ביז איך וועל אויסלערנען צו רעדן בעסער פּויליש... (אַז איך האָב שוין געקענט, איז זי שוין נישט געווען, און איך האָב שוין דעם חשק נישט געהאַט...) אַמאָל פאַלט איר איין, פאַרציילט זי (האַלב שכור) פון אַ גוייִשן מלאך המות — אַ פּאַנגע, וואָס פליט אַרום אין דער לופטן און האַלט, און פאָכעט מיט אַ ווייס ליילעכל... און דער, אויף וועלכן זי פאָכעט — גייט פון דער וועלט; איז עס אַ שטאָט, ווערט אַ מגפה... נאָך מער טעות! איך ווייס דאָך: דער מלאך המות איז אַ מאַנספּערשוין, האָט טויזנט אויגן...

איז אַמליבסטן, ווען זי פאַרציילט וועגן חיות ובהמות פון דאָרף. ליבער פון פריצישע און דאָרפישע הינט. דאָס פאַרציילט זי לעבעדיק, מיט באַוועגונגען, מאַכט נאָך מימיש דאָס בילן, דאָס כאַפּן, דאָס לויפן...

די פריצישע הינט זענען פלינקע, גייען אויף געיעג; אויף לאַנגע

שגירן געפירט. אַז מען גיט אַ בלאָז, לאָזט מען זיי אָפּ, פליען זיי, ווי די ווינטן... יאָגן נאָך די חיות... און — גבורים! פאַלן אָן אַפילו אויף ווילדע חזירים, אויף בערן און וועלף, כאַפּן געשיקט האָזן און פיקסן... אויף חזירים — אַ מצווה! אויף די האָזן וועקט זיך רחמנות, אויבוואָל איך האָב קיינמאָל קיין האָז נישט געזען און ווייס פון אים נאָר פון דער תורה, וו ער ווערט פאַררעכנט צווישן די „נישט ריינע“... אָבער אַ ציטעריקס איז עס, לויט זי פאַרציילט, אַ שטיל ציטעריקס. אויף די פיקסן — אויך אַ מצווה; ווערגן די הינער, אַזוי פאַרציילט זי! און לויפן, דאָס ווייס איך, איבער די חורבות פון בית־המקדש... און פון „שיר השירים“ ווייס איך, אַז זיי פאַרהאַרבן די ווייַנגערטנער אין ארץ־ישראל... ק ל ו ג זענען זיי, די פיקסן, איך ווייס: „משלי שועלים“. אָבער וואָס טויג מיר זייער חכמה, אַז עס איז גאָר צום שלעכטן?

די פּויערישע הינט זענען אויך בריהס, היטן פאַר גנבים... זיי ליידן פיל. מען האַלט זיי, דאָס מערסטע, אויף קייטן, אַזוי הייסט די פּאָליצייַ. און די גנבים סמען זיי... און די הינט זענען אַזוי געטריי! זיי בילן און וועקן דאָס דאָרף, קוים באַווייזט זיך אַ פונק, אַ שׂרפה. אָדער ווינטער־צייַט, אין די גרויסע פרעסט, ווען די חיות, פון הונגער געטריבן, לאָזן זיך פון וואַלד אַרויס צום ישוב — באַלד אַ רעש, אַ געפילדער! כאַפּן זיך די פּויערים אויף, לויפט מען אַרויס מיט שטעקנס, מיט דרענגער, מיסט־גאָפּלען, הו־האַ! מען רינגלט אַרום, מען קלאַפּט דער חיה אין קאָפּ אַרייַן, מען צעשמעטערט איר דעם קאָפּ.

„און פאַרוואָס כאַפּן זיי אין שטאָט די „היצלעם“ (הינט־שלעגער)?

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

און באַלד איז מיר באַשערט געווען צו באַקענען זיך מיט לעבעדיקע פּריצישע הינט.

דער טאַטע, ווי דערמאָנט, האַנדלט מיט פּריצים. דאַרף ער אַמאָל, אין אַ ווינטער־טאָג, אַרויספאָרן צום פּריץ קיין סטאַבראָוו, פאַלט אים איין מיך מיטצונעמען. פאַרפאָרט ער צום „הייפל“ צו, קומט אין הויף אַרייַן. — אַ מאמר המוסגר: עס איז קיין מנהג נישט צו פאָרן איבער דער שטאָט. ווער דאַרף וויסן, ווער וווהין עס פאָרט, וואָס פאַר אַ געשעפטן עמעץ האָט? אַ קלייניקייט: קאָנקורענץ און עין הרע!

אַפילו מיין רייכער קאַלטער פעטער, דער דערמאָנטער י. מ., וואָס גייט איבער דער שטאָט מיט פאַרלייגטע הענט הינטער זיך, אַפילו ער, וואָס מען שיקט נאָך אים זיינע אייגענע פערד פון פאָלוואַרק, פאָרט אויך אַרויס נישט פון מאַרק, נאָר פון הינטערגעסל; גייט דורכן הויף צו דער בריטשקע. אַנדערע גייען אַרויס פון שטאָט און זעצן זיך אויף. מאַכט מיין טאַטנס פאַרפאָרן פאַרן הייפל אַ רושם. אַז ער גייט אַרויף אויף די טרעפ, גייט מען אים נאָך; עס מוז נישט זיין אומזיסט! געפינט די טיר, לאָזט מען זי אים נישט צומאַכן: הינטער אים אין טיר בלייבט שטיין מיט אויסגעגלאָצטע אויגן אַ ייִד, הינטער אים — עטלעכע ווייבער. דאָס חדר גאַפט. און אַז דער טאַטע זאָגט, נאָך וואָס ער איז געקומען, גאַפט מען נאָך מער. מיין טאַטן האַלט מען „אויך" שוין לאַנג פאַר אַ „נישט גלייכן"; „אויך", ווייל איך בין שוין גאָר אַ „פאַרלוירענער"...

— ר' יידל — פרווט זיך דער רבי — סטייטש, ביטול־תורה?

דער טאַטע צעלאַכט זיך. ער ווייסט און אַלע ווייסן, אַז איך און יחזקאל זענען מיר פריי פינף אויף זעקס טעג אין וואָך. ער, אַ געלאַסענער, הערט זיך איין צום שיעור באַלד זונטיק און פאַרטרעט דעם רבין, וואָס איז אַמאָל פאַרנומען מיט אַ ביי־פרנסה, אַ שדכנות צי אַ בוררות, און גאָרניט מיט די חברים. איך ווייטער לערן ערשט פרייטיק... פרייטיק קריגט דער רבי „בחצי חנם" אַ באָבעלע פון ר' משה יצחקס גאָרטן, פאַר אויספירן עפעס אַ שידוך. איז פאַרן באָבעלע די ערשטע רעפעטיציע צום פאַרהערן אויף שבת, און איך לערן — נאָכן באָבעלע. האַלט זיך דער רבי ביי איין ווישן די פעטע וואָנסן און אָפּשאָקלען די באָרד, און איך פיר דאָס חדר ביד רמה!

פאָר איך. יחזקאל וויל מיט. דער טאַטע האָט'ם מורא צו נעמען. ער וועט זיך, חס ושלום, פאַרקילן, וועט ער זיך ביי פריידעלען (זיין מוטער) קיינמאָל נישט אויסקויפן...

מען קומט אין פעלד אַריין — עס כאַפּט מיך אַרום אַ ווייסע, דאָס ערשטע מאָל געזעענע, וויטקייט. דער טאַטע איז שוין פאַרטראַכט אין די חשבונות מיטן סטאַבראָווער פריץ, און איך בין געבלענדט פון שניי, און פון די „בריליאַנטן" איבערן שניי, פון דער ציכטיקייט און ריינקייט... די שטימונג, וואָס איך האָב איבערגעגעבן אין „וואָס אין פידלע שטעקט"; יואל פאַרציילט זי. איך גיב אַ קוק צום הימל, און כאַפּ אָן דעם טאַטן ביים אַרבל:

— מאַמע, מאַמע, זע אַ געגליווערטע זון, ווי אונדזער אתרוג=פּושקע!

געווען ביי אונדז אַן אתרוג=פּושקע אַ מאַט=זילבערנע...

דער מאַמע אָבער לאָזט זיך פון זיינע חשבונות נישט אָפּפירן:

— רעד נישט קיין נאַרישקייטן... זיין שטיל...

דערזע איך דעם שמייסערס אַקסל, אַזוינע ברייטע, און די קאָמישע, פּוטערנע קוטשמע אויפן קאָפּ... און קוק פ אַ ר מיר... און זע, ווי די פערדלעך לייפן, לויפן... קליינע, פלינקע פערדלעך, שפּריצן פון אונטער די פיסלעך גאַנצע וואָלקן שניי=שטויב. און דער פויער זיצט און רירט זיך נישט, ווי אַ שטיק זאַלץ (דער פאַרגלייך — פון לוטס ווייב!) זיצט ער, און די ביטש שטייט אים ביי דער זייט. ער דאַרף זי נישט! דער שליטן גליטשט זיך. נעמען די ביטש? וואָס וועט זאָגן דער פויער? אַ ביטש איז דאָך אַ יצר=הרע! איך שטרעק אויס די האַנט. דער מאַמע, אומגעדולדיק:

— נישט!

איך צי די האַנט צוריק. עס ווערט מיר קאַלט, דעם טאַטן זאָג איך נישט, איך בין אויפן ברוגז. דערווייל פאַרפאַרט מען פאַרן הויף. ווי אַ שטעטיש הויז... נאָר הינט שפּרינגען אַרויס, ערגעץ פון אַ ווינקל... איינס. צוויי, דריי, פיר, — איך צייל, נישט אָן שרעק... הינט גרויסע, מיט די צונגען אויס די מיילער, מייל בילן... אַלע שפּרינגען צו... דער טאַטע מאַכט זיך נישט פון זיי. שפּרינגט אַראָפּ פון דער פור, טוט אויס דעם פעלץ, וויקלט מין מיט אים אַרום, גייט צום הויף צו (אַ גבור, דער טאַטע!). טייל הינט גייען אים נאָך, בילנדיק... („איי, אַ גבור!!!“). צוויי אָבער בלייבן, שטעלן זיך, פון ביידע זייטן, אויף די הינטערשטע, אָנגעשפּאַרט אויפן שליטן מיט די פעדערשטע פיס. איך זע בחוש, זיי גישמערן מיט די אויגן אין שליטן, זוכן מיט די ציטעריקע נעז — נישטאָ עפּעס גוטס? דער פויער, וואָס האָט אָנגעהאָנגען האָבער פאַר די פערד און זיך אויך גענומען צום עסן, וואַרפט זיי שטיקלעך ברויט און שטיקלעך חזיר=פעטס. דאָס ברויט רירן זיי נישט, דאָס חזיר=פעטס שלינגט מען!

דאָס געפעלט מיר נישט!

— — — — — — — — — — — — — — — —

ווערט אַ גרויסע ענדערונג.

שבת פאַרהער איך מיך ביי משה וואהל, ביים רב. פון אים האָב איך געמאָלט אין די „פיר דורות“ ר׳ זיישען... אַ מזג טוב. מיך האָט ער ליב, און זאָגט דעם טאַטן:

— ער דאַרף אַן אַנדערן מלמד.

— ווו נעמט מען?

— שיק אים קיין שעברשין צו פנחסלען... (פון ר׳ פנחסלען — שפּעטער).

— וואָס וועט זאָגן ריוועלע?

— ווייסטו וואָס, יידל? פּרוו אַ זמן אין בית־המדרש. זאָל ער לערנען אַליין.

בלייבט אַזוי. עס איז טאַקע ענדע זמן. איך זאָג צו, אַז איך וועל גוט זיין, פרום זיין, אַ מתמיד זיין. און ווער פריי! און כאַפּ מיך מיט געשמאַק צו חקירה און קבלה־ספרים... און נאָך מער לויף איך אַרום... טו מעשים.

טויג נישט. בלייבט, מען מוז באַקומען אַ רעכטן מלמד. דערווייל זאָל איך לערנען אין דער היים. און, כדי איך זאָל נישט קענען אַרומלויפן, נעמט מען מיר די שטיוול צו אויף אַ גאַנצע וואָך. מיר מאַכט נישט אויס. לויף איך אַרום אין די שטעקשיך אין הויף. ווערט ענג, וואַרף איך מיט פיס־באַוועגונגען די שטעקשיך אויפן דאַך אַרויף, און כאַפּ מיך, דורך אונדזער גאַניק אַרויף אויפן דאַך פון צווייסטאָקיקן הויז אַרויף, אַראָפּצונעמען זיי. דערזע איך די שטאָט דאָס ערשטע מאָל פון דער הייך, מאַכט עס אויף מיר קיין גרויסן רושם נישט. העכערע, דרייסטאָקיקע הייזער, פאַרשטעלן זי... דערמאָן איך מיך, וואָס איך האָב געהערט, אַז פון גאַניקל אַרום זייגער־טורעם איבערן מאַגיסטראַט זעט מען נישט נאָר די גאַנצע שטאָט, נאָר אַרום און שטאָט אויף אַ מהלך! כאַפּט מיך אָן אַ גליסטונג דאָס צו זען. קריך איך אַראָפּ פון דאַך און גיי אַרום טעג און טראַכט, ווי אַזוי גנבעט מען אַוועק די שטיוול, און ווי אַזוי באַקען איך מיך מיטן אַלטן זייגערמאַכער, וואָס גייט יעדן טאָג אַרויף אָנציען דעם זייגער, ער זאָל מיך מיטנעמען...

זאָגט מען: אַ ביסל געלאַסענער געוואָרן... שמייכל איך אין מיר אַריין און טראַכט ווייטער... דערווייל, שטייענדיק אַמאָל פאַרטראַכט אויפן גאַניקל, הער איך, ווי דער טאַטע, אַרויסקומענדיק פון מיר צום

גאַניקל (מיד, שטאַרק פאַרנומען, זעט ער נישט), רופט צו דער צוויי־טער מיר, אין קיך אַריין:

— מירל, זייטשע מוחל, לויפט אַראָפּ, נעמט אַ שליח און שיקט צו ישראלן קיין זשדאַנאָוו, ער זאָל תיכף ומיד קומען מיט די פערד...

מירל ענטפערט: גוט, גוט! זי וועט זיך נאָר אָנטאָן, נאָר כאַפּן אויף זיך עפּעס... דאָס וועט דויערן! נעם איך, כאַפּ און לויף קיין זשדאַנאָוו. דאָס גאַניקל פון זייגער ווערט דערהווייל אָפּגעלייגט. לויף און די שטעקשיך. אין גאַס קוקט מען מיר נאָך, מען רופט: משוגענער! מען וויל מיך פאַרהאַלטן. איך דריי מיך אויס, ווי אַ שלאַנג. כאַפּט מען מיך אומגעריכט, רייס איך מיך אויס, און לויף, און קום... און פרעג (אַזויפיל פויליש קען איך שוין) אַ פויער פון דאָרף, ווו ישראלס הייזל איז? „טאַם“, און ווייזט מיר מיטן פינגער. איך מיין, איך ווייס, און לויף, און פאַל אַריין צו אַ שכן אַ דייטש, אַ רייכן קאָלאָניסט. און באַלד נאָך דער פורטקע פאַלט צו אַ הונט, גיט אַ שפּרונג צו דער ברוסט, לייגט מיר די פעדערשטע לאַפּעס אויפן אַקסל, און קוקט מיט זיינע גרויסע, רויט־קלוגע אויגן אין מיינע אויגן אַריין: ביסט אפשר אַ גנב! אַ געלערנטער הונט, און וואַרט, עמעץ זאָל אַרויסקומען... וואָס איך פיל, מאָלט אייך אַליין. דעם הונט פאַרשטיי איך ווייניק. אין אַ הונט איז ער אַ גרויסער, אַ ברוינער, אַ האָריקער... דער מוטערס מילך ווערט מיר אַנטרינען. און שרייען קען איך נישט, פאַרשניידט דער האַלדז. אַ מערכה, מען האָט מיך, נאָך אויפן וועג, פון ישראלס פענצ־טערל דערזען. תוך כדי חבור שפּרינגט איבערן פלויט אַ מיידל, כאַפּט אָן דעם הונט ביים אַקסל, גיט אים אַ שליידער אַוועק און פירט מיך אַרוים צו ישראלן...

זיין טאָכטער געווען...

אַ מיידל, אַ יונגס — בלוט און מילך. אויגן קלאָרע, קלוגע און זיסע. אַ נעץ פון שוואַרץ־גלאַנציקע האָר. אַ שטיק פירוש צו שיר השירים... און אַזאַ גבורה... וואָלט אויך געקאָנט קומען פון די לעמפּערט־בערג...

און אַז עס מאַכט זיך שפּעטער אַ מעשה, אַז איך פאַל שיעור נישט אין ברונעם אַריין, פאַרדריסט מיך, פאַרוואָס האָט מיך פאַרהאַלטן עפּעס אַן עלטערע יידענע און נישט זי...

זי חלומט זיך מיר יעדע נאַכט... נאָר אַרויסגיין קיין זשדאַנאָוו, זי זען, פאַלט מיר אַפילו נישט איין...

פֿאַר דאָס פֿאַלט מיר איין גאָר צו באַווייזן אַ גבורה און אָנכאַפּן אַ גען, גרויסן הונט ביים עק... און ער גיט זיך אַ רוק אָפּ, אַ שפּרונג אַרונטער, און אַ שפּרונג ארויף מיר אויפן אַקסל...

איך האָב ביז היינט אַ צייכן...

האָט זיך שוין איבערגעפּילט די מאָס, שיקט מען מיך קיין שעבר־שין, צו ר' פּנחסלען...

אָט אַזוי רייסט זיך אַריין, ווייניקסטנס האָט זיך אַריינגעריסן אַ שטיקל גאַטור צון אַ יידיש יינגל אין האַרץ אַריין...

י. ל. פּרץ אין יאָר 1910

זאַמאָשטש — שעברשין — זאַמאָשטש — די לעצטע צוויי מלמדים — חלומות

איר, אַלס קינסטלער, רעאַגירט נישט דירעקט אויף קעגנוואַרטיקע פאַקטן... זיי מוזן פריער ווערן פאַרגאַנגענהייט, דערינערונג. העכסטנס שפּיצט איר צו אַן עפּילאָג צו לאַנג הינטער די קוליסן אָפּגעשפּילטע אַקטן...

די באַמערקונג האָט מיר אַמאָל געמאַכט אַ צופעליקער רייזע־באַקאַנטער, און דערביי אַזוינער, וואָס האָט, ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אין ווייטערן געשפּרעך, געלעזן פון מיינע זאַכן ווייניק און אויך נאָר אין דייטשישער און רוסישער איבערזעצונג.

— איר — האָט ער צוגעגעבן מיט אַ שמייכל — עסט פּילייבט פרוכטן פון בוים אַראָפּ, אונדז גיט איר זייער עקסטראַקט. אַ דאַנק, וואָס מיטן פרישן גערוך.

וואָר איז: אויף קעגנוואַרטיקע פאַקטן, זאָגאַר אין פּריוואַטן לעבן, רעאַגיר איך שוואַך אָדער גאָרנישט. די פאַקטן זענען דאָס מערסט פאַר מיר צו טריוויאַל. די מאָטיוון געמישטע, פאַרפּלאָנטערטע; די פאַרבן — גרעל, די טענער — צו שרייענדיק, די ליניען — גראָב!

אין דער דערינערונג ווערט אַלץ פאַרפיינערט און גערייניקט... אין לעבן בעט איך נאָר: זאָל דער וואָל אַריבער! פאַרן אַריבערגיין, פאַרמאָג איך פאַר יעדן וואַל אַ גרויסע דאָזע מיסטישע רעזיגנאַציאָן און פילאָזאָפישע שטאַנדהאַפטיקייט. צעברעכן לאָז איך מיך נישט. מיין אינערלעכקייט היט איך אָפּ פאַר יעדער מינדסטער אַריינמישונג. עס רעגנט מיט אַלדאָס ביין; איבערלעד ווער איך נישט נאַס... די אַלע וואַלן אָבער, אָפּגעשווימען אין לעבן און באַנייט אין דער דערינערונג, באַקום איך ליב. פון תוהו ובוהו, „פון אונטער דער באַוווסטזיניקער שוועל" קומען זיי אַרויס ריין־גאָלדן; פון זאַמד גערייניקט און געוואַשן...

ווער וועקט די ט ו י ט ע, וואָס בלאָזט אויף תחית המתים?

דאָס מערסטע ביי מיר — דער קאָנטראַסט. פון אַלע אַסאָציאַציאָנס־פאָרמען איז ביי מיר די שטאַרקסטע די קאָנטראַסטן־פאָרם. דער קאָנטראַסטן־עלעוואַטאָר איז שטענדיק טעטיק. און דער „זאַץ" — דער קעגנוערטיקער, בלייבט אויך אַמאָל שטיין — ווערט מיר בולט זאַץ און קעגנזאַץ צוזאַמען — אַ וואָגשאָל־בילד. זאָל דער לעזער לייגן זיין סימפּאַטיש געוויכט רעכטס אָדער לינקס...

געבוירן און דערצויגן אין זאַמאָשטש, מוז איך, אום זאַמאָשטש צו זען, פאַרטריבן ווערן דריי מיילן ווייט — קיין שעברעשין.

ערשט אין דער הילצערנער שטאָט (די איינציקע טויער איז דעמלט געווען דאָס פריצישע איינקונפט־הויז אין מיט מאַרק — אַן איינפאָר־הויז, טראַקטיער און קליינע צוזאַמען); ערשט אין נידעריק געבויטן, שינדל־ און אויך שטרוי־געדעקטן שעברעשין, פלאַנצט זיך און שטעלט זיך אויף, פאַר מיינע פייכט־פאַרבענקטע אויגן, מיין געמויערטע, דריי־שטאָקיקע, אייזן־ און דאַך־ציגל־געדעקטע היים... וואָס ציט זיך נישט אויס אין דער לענג, „ווי אַן אָפּגעשטאַנענער פיש", נאָר מוז, צווישן וואַלן געדרענגט, וואַקסן ארויף, צו דער הייך.

איך האָב געמוזט באַקומען צו זען דאָס אומגעלומפּערט הילצערנע מיסגעבורט פון שטאָטזייגער אין שעברעשין — איך זאָל דערהפילן די גאַנצע הויכע פראַכט פון מיין היימישן זייגער־טורעם, וואָס קראַצט, ווי מיר האָט זיך דעמלט געדאַכט, די וואָלקן! און געמוזט באַקומען צו זען דאָס שטיק „ברכי נפשי" אַרום שעברשין, די „לבשו כרים הצאן" — דאָס גרינע טישטעך, באַפלעקט מיטן בהמהשן געל און רויט, מיטן בריקל צום וואַסער און צו דער פון דער עלטער פאַרשוואַרצטער און פון מעל פאַרווייסטער וואַסערמיל — איך זאָל באַמערקן און קאָנען אָפּשאַצן דעם באַזונדערן חן פון אונדזער „אונטערן פעסטונג", וואָס איך האָב איבערגעגעבן אין „משיחס צייטן"; פון קליינע פאַרשאָטנטע שפּאַציר־פלעץ צווישן וואַלן, אין דער באַהאַלטענער „אוציעצקאַ" *), ווו איך האָב געלאָזט שפּאַצירן דעם קאָצקער און בעלזער אין „שהשמחה במעונו"... ווי אויך די פייכטע לאָנקעס מיט פרעש־זומפּן, באַשיטע מיט „משוגענע גרייפּלעך" און קליינע הינעל פון שלאַנקע, געלב־גאָלדענע קעניגס־קערצן...

---

*) אַ וועג צום אַנטלויפן.

עס וועקט זיך דאָס ערשט נישט לאַנג פֿאַרבאָרגענע, און אין די „זעענישן“ פֿון דער היים, וואָס איך האָב ווירקלעך מיט אייגענע אויגן געזען, מישט זיך אַריין דאָס געהערטע, דאָס עלטערע זאַמאָשטש, פֿון וועלכן גאָר מיין אויער האָט פֿאַרנומען.

שוין אויפֿגעזעסן בין איך אַ פֿאַרחלומטער...

מען האָט מיך איבערגעגעבן אַ שעברעשינער ייד, וואָס האָט מבטיח געווען, אַז ער וועט מיך בשלום צושטעלן צו ר׳ פּנחסלען אין שטוב אַריין — איך זע אים נישט; פֿאַרנעפּלטע אויגן האָב איך. איך פֿיל אים גאָר מאָגער — אַזוויפֿיל פּלאַץ האָט ער מיר איבערגעלאָזט אויפֿן געזעס, שאַרף־בייניק — אויב ביי אַ וואָגן־באַוועגונג אונדזערע עלנבויגנס שטויסן זיך צוזאַמען, און הויך — זיין שטימע קומט אין מיין אויער אַריין פֿון דער הייך. דאָס אויער מיינס איז אָפֿן: איך האָב נישט געזען, ווער עס איז אַראָפּגעקומען פֿון דער היים צו דער פֿור, נאָר איך האָב געהערט, ווי דער ייד האָט געזאָגט:

— זאָרג נישט (בלשון אתה — אַ היימישער ייד!), ריוועלע — עלי ועל צוארי.

און זיך צום פֿורמאַן ווענדנדיק:

— וויאָ!

די פֿור רירט. קולות: פֿאַר לחיים ולשלום! געמישטע: יונגע און אַלטע. דער טאַטע:

— און זיי אַ מענטש...

קלאַפּט דער וואָגן איבערן ברוק פֿון גאַס, פֿאַלט אַריין אין שאָטן פֿון קלויסטער, נעמט זיך לינקס, אַריין אין טונקלקייט פֿון דער שעברשינער בראָם; אַרויס אויף דער ליכטיקער שיין, ווערט באַלד שטילער; שוין שאָסיי.

הייסט עס: איך פֿאָר. קיין שעברשין. לערנען ביי ר׳ פּנחסלען! ווער ר׳ פּנחסל איז און וואָס ער איז, ווייס איך נישט. אפשר האָט מען מיר אויסגעזוכט אַ תלין? איך דערפֿיל אַ ביטערקייט אויף דער צונג. און אינעווייניק הער איך אַ שטימע:

— שאדם נישט!

שעברשין איז מיר ג י ש ט פֿרעמד... די שעברשינער יידן רופֿט מען לגנאי: שעברשינער „פֿלאַכטעס“. פֿאַרוואָס, ווייס איך נישט, ווי איך ווייס נישט, פֿאַרוואָס מען רופֿט די ניישטעטער: „לעשניקעס“ און אונדז — „זאַמאָשטשער פֿרעסער“; נישט אַלע זענען דאָך מומע־

פרײדלס, װאָס באַקט שטענדיק קעז=קוכן... בײ אונדז אין דער הײם עסט מען אַלע טאָג קאַשע מיט יויך...

פון שעברשין האָב איך אַפילו פיל געהערט. זאַמאָשטש האָט באַשטענדיק מגע ומשא מיט שעברשין. פאַרענגט, װי געזאָגט, צװישן װאַלדן, אַלס געװעזענע פעסטונג, װאָס לאָזט זיך נישט צעשפרײטן, האָט זאַמאָשטש נאָך הײנט איר פאָסט=אַמט אויף דער נײ=שטאָט, און דעמלט — דעם אַלטן סאַנד (סוד, געריכט) אין שעברשין, דאָרט זיצט דער אַסעסאָר, װאָס פסקנט אי דיני ממונות אי דיני נפשות און האָט צו שאַפן איבער טויט און לעבן. פון זאַמאָשטש פירט מען צו אים אין קײטן גנבים... פון טאָמאַשאָװ, װאָס בײ דער גרענעץ, אָפּטרעטנדיק אין זאַמאָשטש בײם פאָװיאַט, װו מען מאַכט נאָכאַמאָל אַ פראָטאָקאָל — קאָנטראַבאַנד, אַרומגערינגלט מיט אַ װאַלד פון גרענעץ=זעלנער אין גרינע לאַמפּאַסן... פון הויף פון פאָװיאַט האָט אײנמאָל דודל גנב, אַביגדור מלמדס פאַרלאָזטער יתום, אַראָפּגעגנבעט פון דער פור, אין דער װאַכס אויג, אַ פּעקעלע זײדנצײג, און באַפרײט אַ ייד, אַ מאַן פון אַ װײב און אַ פאָטער פון אַכט קינדער, פון תפיסה. דעמלט האָט אים די שטאָט אַלץ מוחל געװען; געגלעט איבערן היטל, געקניפּן, פאַר דער קונץ=שטיק, אין בעקל. און נישט אײנער האָט געזאָגט:

— קום צו מיר אַרײן נאָך אַ העמד.

אין ציװיל=זאַכן פאָרן צו די „ערכאות“ בעלי=דינים, װאָס די בוררים האָבן נישט אויסגעגלײכט, דער רב נישט געקאָנט פסקנען, מענטשן אײנגעשפּאַרטע, געצאַנקטע — נישט קײן לײטישע מענטשן...

קײן שעברשין פאָרט אָפט מײן חבר יצחקלס פאָטער פ. ג.

פ. ג. איז אַ שם=דבר, אַ מושלם („אײ=אײ, נאָך װאָס פאַר אַ מושלם, כמעט אַ מלומד!“) און אַן אַפּיקורס, אויף װאָס די װעלט שטײט; זײן חלק לעולם הבא װאָלט מען נישט געקויפט פאַר אַ הרײער! און ער האָט עס בירושה, זײן פאָטער איז שוין אויך געװען פון די לײט... אַ מדקדק, אײן בעל קורא אין דער װעלט, אַ חבר פון צעדערבוים, אײכענבוים און אַנדערע אַמאָליקע משכילים...

דאָס האָט ער עס מיר און מײן חבר יצחקל, זײן אײניקל, פ. ג.ס זון, געברענגט צום „מורה נבוכים“. מיר האָבן גלאַט גענישטערט אין די שענק. אַראָפּגעכאַפּט גראַד דעם „מורא נבוכים“. ער איז גראַד דערבײ געװען, — נישט פאַר אײך, קונדײסים, נישט פאַר אײערע קעפּ!

דאָס איז געגאַנגען געווען, מיר זאָלן שוין דאָס ספר נישט אַרויסלאָזן פון די הענט און דערנאָך האַלטן פאַר אים עקזאַמען...
זיין זון פּ. ג. שטייגט אים איבער.
גאַנצע מעשיות פאַרציילט מען פון אים, די אויערן ווערן פול.
זענען די מעשיות וועגן פּ. ג. וואָר? מען פאַרציילט אַזויפיל נישט אמת... און איך קען פרעגן מיין חבר יצחקל, היינט ארצט אין קאַ־מאַשטש, און ער וואָלט מיר באַלד געענטפערט דעם אמת, איך וויל עס נישט טאָן. ווייל...
ווייל די פאַבעל איז שטענדיק וואָרהאַפטיקער פאַרן ווירקלעך גע־שעענעם; די פאָלקס־דיכטונג — פאַרן אמתן פאַקט... דער מענטש פאַר־בייגט זיין ווילן, פאַרשטעלט זיין אמת פּנים און טוט, וואָס עס פּאַסט. דער עולם האָט אַ נאָז, דערשפּירט דעם תוך און דעם עצם־ענין פון מענטש, און פאַרציילט פון אים דאָס, וואָס ער וואָלט געטאָן, ווען ער וואָלט געווען זיך אַליין געטריי; דאָס געשעענע, וואָס וואָלט, ווען נישט צופעליקע שטערונגען, פון אים אַרויסגעשטראַלט...
„אחרי מות קדושים" קומט אויך דערפון. די צופעליקייטן, די קליינע אָבערראַציאָנען, די „מעשים צוליב פרנסה", צוליב כעס, אַ רגע נצחון — פאַלן אָפּ, פאַרזינקען אין פאַרגעסנקייט, און עס קומט אַרויס אַ נשמה, במעט אַ נאַקעטע... און מען באַקליידט זי אויפסניי, אין אירע פאַסיקע קליידער, און עס קומען אַרויס גאַנצע מענטשן; גאַנצע, שטאַרקע, נישט וואַקלדיקע שאָטנס, ווי ביים לעבן...
דאָס איז אויך דער צויבער און די וואַרהייט אין פאָלקסטימלעכע דערציילונגען... ווי איבערהויפּט דער צויבער און די וואַרהאַפטיקייט פון דער „קונסט"...
לאָמיר צוריקגיין צו פּ. ג.
פּ. ג. איז, ווי געזאָגט, אַן אפּיקורס: שפּייט נישט אויס ביי „עלינו", הופּט איבער די מלאכים פון שופר־בלאָזן, בלייבט שטיין ביי „כורעים". און איר ווייסט וואָס ער טוט אין דעם הויף? דאַוונט שחרית אין טלית ותפילין, זאָגט שמונה עשרה, און זיך איילנדיק צו פאָרן קיין שעברשין, פוצט ער זיך אין איין וועגס מיט באַרשט און שוואַקס די שטיוול... אויפן טיש שטייט שוין ברויט מיט פוטער מיט קאַווע, און אַז דאָס מעסער איז שטומפּיק, שאַרפט ער עס אָן אין דער רצועה... כפרות שלאָגט ער נישט, הושענות — מנהג נביאים — אויך נישט. און קען דווקא „פסוק"; גאַנץ תנ"ך אויסנווייניק.

און — אַן אייזערנער מוח... און מלומד פון זיך אליין. האָט איינ־מאָל צופעליק געקויפט אין מארק, ביי א שכורן גוי, פאר א צענערל א פוילישן קאָדעקס, און האָט זיך אויסגעלערנט „פראווע" מיט פויליש צו־זאמען! אזוי אויך — געפונען, ערגעץ אויף א בוידעם, א פראנצויזישע מאטעמאטיק (נאָך פון נאפּאָלעאָנס צייטן, זינט מען טראָגט די רויטע פּולארינע, נאָפּאָלעאָנס צייטן, זינט מען טראָגט די רויטע פּולארינע, נאָזמיכלעך און מען זאָגט „עגאלי" און „מאלעער"), און אויס־שטודירט פראנצויזיש מיט חשבון און מדידה צוזאמען; דער פון ווארשע געקומענער לערער לאכט אפילו אין די פויסטן. באשר בכן — דאָס פראנ־צעזישע לשון האָט „קרי וכתיב", נישט ווי עס שרייבט און דרוקט זיך, רעדט מען, און פ. ג. לייענט דברים כהויתן... לאכט מען אויסן לערער, ער קען פּלאפּלען פראנצעזיש מיטן אפּאָטייקערס ווייב; און דער קען טא־קע מדידה!

— איר שפּילט אייך מיט פ. ג.?!

השבון קומט אים ווייניק צונוץ. אָט, אז עס מאכט זיך א שווערע משנה אין זרעים, אז אפילו מיכל שמש (שוין דערמאנט) הייבט אָן „שטאַמלען מיט דער צונג און פינטלען מיט די אויגן", לויפט מען אהיים צו פ. ג. (אין איין וועגס זיך צוצוקוקן צו זיין התנהגות), און מען הערט שוין קלאָרע דיבורים....

איינמאָל איז מען צוריקגעקומען און פארציילט, ווי אזוי פ. ג. האָט זיך ארויסגענומען א שלעכטן צאָן. נישט געגאנגען צום רופא. פ. ג. האָט פיינט ארויסצוווארפן געלט! גענומען א גרויסן נאָגל, אריינגעשלאָגן כמעט ביזן קעפּל אין גרויסן טיש אריין. גענומען דערנאָך א קורץ שטריקל, איין עק פארקניפּט ביים נאָגלס קאָפּ, גענומען א האמער און נאָך א זעץ אין קאָפּ אריין. ער איז אריין אין בלאָט פון טיש. דערנאָך ארומגעבונדן מיטן צווייטן עק פון שטריקל דעם שלעכטן צאָן... שטייט ער אזוי א ווייַ־לע איינגעבויגן איבערן טיש, גיט פלוצלונג א ווארף ארונטער דעם קאָפּ. דער טיש — א שפּרונג אונטער, דער צאָן — א שפּרונג ארויס...

„אפילו זיך נישט אויסגעוואשן דאָס מויל און גענומען די משנה, און געזאָגט..."

דער עיקר קומט אים חשבון צונוץ צום פלינקן לפ"קן מאכן. א שוואכקייט האָט ער צו לפ"קן. גאנצע בריוו שרייבט מיט לפ"קן, שטענ־דיק: „וואָס א שורה — א לפ"ק!"

און זאָגן זאָגט ער, אז ווען ער דאַרף שרייבן אזא בריוו, לייגט ער זיך שלאָפן, כאַפּט ער זיך אויף שוין מיט גרייטע לפ״קן; „דער קאָפּ אַרבעט ביין אים אין שלאָף!“

איינמאָל איז ער אפילו ארויסגעטראָטן מיט זיין חכמת החשבון והמדידה פאר דער וועלט; אינעם וויכוח צווישן גבריאל יהודה ליכטענפעלד און סלאָנימסקי, מיט אן אָפּענעם בריוו פון ליכטענפעלדס צד...

יורי האָט אים בעסער געדינגט, געגעבן פרנסה, נישט די גאַנצע; דאָס ווייב האָט עפּעס א געוועלב. אָבער ער פירט גאַנץ אָפט פּראָצעסן, שרייבט „פּראָשבים“, פאָרט צום אַסעסאָר, קיין שעברשין. אין דעם פאַך איז ער א גרויסער בעל נצחון, טרעט נישט אָפּ. דער אמת מוז ארויס ווי בוימל אויפן וואסער. קיין פאלשן פּראָצעס וועט ער נישט אָננעמען; די ערלעכקייט אליין. האָט ער, פארציילט מען, געפירט 12 יאָר נאָכאַנאַנד א פּראָצעס וועגן א פונט פוטער. די פּראָצעס=קאָסטן האָבן דערגרייכט ביז 600, זאָג ארויס: זעקס הונדערט גילדן; „אזויפיל, וויפל עס האָט געקאָסט דאָס הינטל, וואָס דער (רייד=געוואָרענער) פעלדשער האָט געקויפט ביים סמאָטריטעלס פּלוניתטע“.. וועלכער צד עס האָט געזאָלט די קאָסטן באַצאָלן, ווייס איך נישט...

סיי ווי סיי, פארציילט מיין חבר יצחקל גאַנץ אָפט:

— מיין טאַטע איז געפאָרן —

און שפּעטער:

— מיין טאַטע איז געגאַנגען קיין שעברשין...

פּ. ג. פירט זיך פּראָסט, נאַטור=מעסיק.

„אַ ייד — זאָגט ער — דאַרף זיין געזונט, ווי א פויער“. און אים — זאָגט דער עולם — איז זייער לייכט צו זיין געזונט: „כאַפּט זיך אויף ביינאַכט און כאַפּט אריין א מאָן=קיכל“ (מען מיינט א גאַנצע חלה) און — אומגעוואשן! (ער האַלט נאָר פון מים אחרונים — חובה): גייט ער ייד דריי מייל קיין שעברשין צופוס...

— סטייטש, ר׳ פּ., אין אייערע יאָרן — דריי מייל...

— איך גיי צופוס נאָר א וויאָרסט...

— און דערנאָך?

— דערנאָך — נאָך א וויאָרסט און נאָך א וויאָרסט... און אזוי, ביז ער קומט קיין שעברשין.

און גיין גייט ער ווי אבא חלקיה אויפן וועג — באָרוועס, מיט די שטיוול אויף א שטעקן איבער די אַקסל. דער שאָסיי האָט שאַרפע

שטיינדלעך. א פוס היילט זיך אליין אוים, א שטיוול מוז מען שיקן צום שוסטער! און שפרייזט! מארשירט ווי א זעלנער אין פראָנט, און קאָמאַנדירט זיך אליין:

— ראז=דוואַ, ראז=דוואַ, ראז=דוואַ! „מפני — זאָגטע מען, אין זיין נאָמען: שהקול יפה להליכה...“ „אומות העולם האָבן שכל“.

ווייס איך, אז איך פאָר אויף פ. ג.׳ס וועג.

און קוים אַזאַ טראכט געטאָן, דערזע איך אים! ווער איך אינגעלעך פארגאפט, ווי שארף און בולט איך זע אים! אָט גייט ער... גלייך מיט דער פור. עפעס טראכט ער, געווים מאכט ער לפ״קן, אָדער השבונט אזוי... די ברעמען— די לאנגע, די געלע און שטעכעדיקע — איבער די אויגן אראָפּ. איך האָב קיינמאָל זיינע אויגן נישט געזען, און וויים נישט, וואָס פאר אַ קאָליר זיי האָבן געהאט... נישט באַהאַלטן האָט ער זיי, אַן אָפענער מענטש געווען — אַן אָפענער, גערעכטער און פעסטער מענטש! — נאָר אזוינע לאנגע, געלע, שפיציקע ברעמען געהאט, וואָס האָבן נאָך לענגערע שאָטן געוואָרפן!

מיט יאָרן שפעטער, אז איך בין אויף זיין לוויה געווען, ער ליגט אם ראנד פון קבר, און מיך כאפט פלוצלינג אָן א ווילד פארלאנג, צו זען זיינע אויגן. „אם לא עכשיו אימתי?“ — די לעצטע רגע, דער קברן שפרינגט שוין אין אָפענעם קבר אריין — איך מוז אים אָפדעקן. שטארט ארוים פון דער ווייסער סויווע א שטיק זילבערנע באָרד און לאָזט מיך נישט... איך וויל א ריר טאָן מיט דער האנט, א זילבערהאָר גיט א ציטער...

דערווייל גייט ער, מארשירט ער... א קורץ, פעסט יידל, די פאָלעס פארקאַשערט. די הענט, רעכטס, לינקס, רעגלמעסיק געווארפן, נאָר קאָמאַנדירן קאָמאַנדירט ער זיך נישט.

טו איך עס פאר אים. הייב אָן:

— ראז=דוואַ, ראַז=דוואַ!

מיין הויכן שכנס קול:

— פע!

„א יינגל פאָרט צו ר׳ פנחסלען, תורה לערנען... ווייסט, קונדאס איינער, ווער און וואָס אזוינס ר׳ פנחסל איז? ר׳ פנחסל איז אַן אלטער קאָצקער“...

„אַן אַלטער קאָצקער“ אינטערעסירט מיך. איך פארשווייג. פ. ג. פארשווינדט. איך וויל הערן; א מאָדנע פאָלק — די אלטע קאָצקער...

מען קען — און מען לערנט נישט, דבקות — און מען דאַוונט נישט... דער לאַנגער ייִד אָבער האָט נישט וואָס, צי ער קען נישט פאַרציילן... עס פאַלן איינצלנע, טרוקענע ווערטער מיט א הייזעריקן צופייף: פיש, פיש! „ר׳ פנחסל, פיש, פיש! א קאָצקער פיש־פיש!... און איך ווער האַלב פאַרדרימלט, און אויפן אָרט פון פ. ג. גייט שוין איבערן וועג „ר׳ לייבוש צימעלעס". דער לאַנגער, קליינבערדיקער, בלאַסער ייִד, מיט די אויסגעלאָשענע אויגן, מיט דער באַשטענדיקער ליולקע־ציבוק צווישן די פאַרגעלטע ליפּן... דער שווייגנדיקער, פאַריתומטער, אַלטער קאָצקער, וואָס גייט שטענדיק אויף און אָפּ איבערן בית־המדרש, פון ארון־קודש ביזן פענצטערל צו דער שמשטע, מיטן ביטערן טראָפּן און איירקיכלעך צום פאַרבייסן (זע „הציץ ונפגע"), און — צוריק... מאַנכמאָל שטעלט ער זיך אָפּ ביים פענצטערל, פּויקט אָן מיט א פינגער, שטיל, פויל און פאַרבענקט, באַקומט א קעלעשיקל מיט א קיכל... טרינקט אויס, פאַרבייסט א פיצל קיכל... און ווידער — אויף און אָפּ... און קיינער פאַרהאַלט אים נישט, דער גרעסטער קונדאס טרעט אים אָפּ פון וועג. מען ווייסט, ער איז דער יתום פון זיין דור, ער האָט מיט אונדז נישט וואָס צו טאָן, האָט אונדז גאָרנישט צו פרעגן, גאָרנישט צו פאַרציילן... פאַראַן נאָך איינער א קאָצקער, אין זיינע יאָרן, נאָר יענער איז אַן עושר, האַלט א מיאוסע שענק... („ר׳ בערל" פון די „רייזע־בילדער") נישט זיינם גלייכן...

און אָט גייט ער איבערן שאָסיי. וווהין? מן הסתם קיין קאָצק... אויף קבר אבות... איבערן וועג קיין שעברשין? בלאָנדזשעט ער... איך וויל רופן צו אים, איך קען דאָס קול נישט ארויסברענגען פון האַלדז... איך ליג שוין מיט קאָפּ און אקסל אויפן געזעם...

...אַן איינפאַל! געחלומט, איך פאָר קיין שעברשין! וואָס איז, פאַרשיקט האָט מען מיך? דער טאַטע האָט מיך געלאָזט? די מאַמע — פיינט געקריגן?! איך בין אין דער היים! אויף דער סאָפע ליג איך, ביים פענצטער. זע, ווי דער עולם גייט איבער דער גאַס אין מרחץ. דער „תם" מיטן בעזעמל, די „בהמה"!... באַלד נאָך שבת וועל׳מיר אים אונטערשיקן נאָך א כתב־רבנות פון ערגעץ א שטעטל, וועט ער לויפן אהיים צום ווייב מיט א בשורה, און בעטן רשות, צו פאָרן...

אָבער פאַרוואָס ליג איך? מן הסתם — קראַנק. יאָ, די פלייצעס ברעכן מיך אזוי. עס מוז אָבער נישט זיין געפערלעך. דער טאַטע איז רואיק אוועקגעגאַנגען צו קבלת־שבת, די מאַמע נעמט זיך צו בענטשן

ליכט. א שיינע צוויי פאָר זילבער־לייכטער מיר האָבן. דער עיקר די הויבע פאָר, די מיט די רייזעלעך און קריינדעלעך... די מאמע בענטשט ליכט ערנסט, אוי, ווי פרום מיין מאמע איז! און דאָך בין איך זיכער, אז זי קוקט אויף מיר פון צווישן די פינגער... אזוי, גלייך, קוקט זי אויף קיינעם נישט... קוקט און שמייכלט אוודאי... אָט שטייט זי שוין בײַם צווייטן פענצטער... ליכט אָפּגעבענטשט און קוקט אויס דעם טאַטן. לכבוד שבת: אין שטוב אין דער טערקישער שאַל; די לאַנגע אויריינגלעך ציטערן איר אין די אויערן. וויל אָפּווישן די פאַרהויכטע שויב, דערמאָנט זיך: שבת, און טוט עס נישט. אין גאס איז פינצטער, און דעם טאַטן וועט זי דערקענען אינעם גאַנג... אז זי דערזעט אים, רייטלט זי זיך שטיל, שטיל און ווענדט אָפּ, זעצט זיך אין א ווינקעלע, מיט א האַלב פּנים צו דער וואַנט... פאַרוואָס קומט נאָך דער טאַטע נישט? שטיקער ליכט שוין אָפּגעברענט... פאַררעדט זיך אוודאי... קלייבט זיך אן אורח צום טיש... און אָט — עס עפנט זיך די טיר...

— גוט שבת, גוט שבת! דער טאַטע — פריילעך, נאָך אים דער אורח — עפּעס גרילעכציק און גרעבלעך. די מאמע ענטפערט שטיל: „גוט שבת, גוט יאָר“, און גייט איבער דער שטוב און שטעלט זיך מיר צוקאָפּנס. איך ענטפער נישט, מיר האָט דער טאַטע קיין „גוט שבת“ נישט געזאָגט, ער האָט מיך נישט געזען! זאָל ער זיך דערמאָנען און פרעגן, ווי לייבוש איז. ער פרעגט נישט, מאַכט קידוש, קוקט אויף מיר, און רעדט נישט קיין וואָרט. איך בין קראַנק, און ער מיינט, איך שלאָף. קוקט מיט גרויס באַרמהאַרציקייט. ער וואָלט געקרעכצט, נאָר שבת... עס מוז מיר זיין ערגער. דעריבער שטייט מיר די מאמע צוקאָפּנס. פאַרוואָס לייגט זי מיר נישט די האַנט אויפן שטערן? זי וועט עס טאָן. א'נישט, וועל איך מיך צעוויינען! — דערווייל וואַשט מען זיך: דער טאַטע, דערנאָך דער אורח. נעמט ער, דער אורח, אונדזער גרויסע, שווערע, צוויי־אויערנדיקע פולע קופערנע קוואָרט אין איין האַנט אריין, גיט מיטאמאָל א גאָס אויף דער צווייטער — שעפּט אָן פון פעסל, טוישט די הענט — ווידער מיטאמאָל א פולע קוואָרט וואַסער. און אזוי דריי מאָל... ביי אונדז טראָגט וואַסער דאָס קראַנקע קליינע אייזיקל, וואָס איז מפרנס מיט וואַסער טראָגן א ווייב מיט אכט קינדער, און געמען נעמט מען ביי אונדז נישט פון דער קאַן, נאָר פאַר דער וואָך; דאָס פעסל טאָר נישט זיין ליידיק... מאַכט די מאמע, וואָס שטייט מיר צוקאָפּנס שטיל צו זיך, נאָר איך הער:

י. ל. פרץ אַלס יונגערמאַן

— פרום אויף אייזיקלס חשבון!

דעם טאַטנס: „א וועלט זעצט מען נישט איין“, און דער מאַמעס „פרום אויף אייזיקלס חשבון“ — די צוויי זאָמען, די צוויי קערנדלעך, וואָס מען האָט מיר אין דער יונגער נשמה ארייגעוואָרפן, זענען קיינמאָל נישט פארלוירן געגאַנגען. שטענדיק, שטיל און באהאלטן, געשפּראָצט און אין אלע מיינע זאכן אויסגעשפּראָצט...

דערווייל אָבער עסט מען אָן מיר.

בין איך ווירקלעך אזוי קראַנק?...

אָבער, איך פאָר נישט קיין שעברשין! קראַנקערהייט אוודאי נישט! ווי די פּלייצעס ברעכן, אָבער צו וואָס שעברשין? קיין שערבשין פאָרט ר' זלמן דער שענקער. צום ברייהויז, הייזון באשטעלן... דינגט ער ביי ר' ישראל זשדאַנאָווער די פור. איז דאָך אָבער „רע=פוילן“ — מוז מען דאָך פאָרן אָדער מיט דער פּאָסט אָדער מיט *אייגענע* פערד, אָדער אַפּצאָלן שטייער פאר נישט ניצן די פּאָסט... יאָ, „רע=פוילן“ — זיפצט ער, פארצווייפלנדיק — שיקט ער אין מאגיסטראַט אריין, אויף דער ניי=שטאָט ארויס, און לאָזן זיך ברענגען א צייגעניש, אז עס זענען זיינע אייגענע פערד. אָבער „רע=פוילן“, דער שומר וועט צולייגן נאָז און אויגן צום חותם מיט דער התימה און פּרוּוון, און אפשר נאָך א פרעג טאָן אפשר געפעלשט? און ר' זלמן שענקער וועט דער מוטערם מילך אנטרינען — שיקט ער דעם אייגענעם שליח נאָכאמאָל אויף דער ניי=שטאָט און קויפט אוים א דערלויבעניש צו פאָרן אויף א געדונגענער פור... און איז זיך מישב: „רע=פוילן“, און שיקט צום דריטן מאָל אויף דער ניי=שטאָט ארויס און לאָזט זיך ברענגען די פּאָסט...

דאָס פאָרט ער קיין שעברשין...

מען טראָמפּייטערט — טרא=טרא=טרא...

און אין מיטן טראָמפּייטערן:

— טפּרו=ו=ו! — — — —

אָנגעקומען...

דער לאַנגער ייד כאַפּט זיין פּעקל און ווערט נעלם אין דער פאָר=שאָטנטער, הילצערנער פּאָדציענע*), צווישן קלייטן, שטעלן און שרייענ=

*) פּאָד=ציען — פּויליש — אונטערן שאָטן

דיקע ווייבער... ר׳ פנחסל, האָט זיך ארויסגעוויזן, איז נישט אין דער היים... געקומען פון דאָרף א זייגנדיקע טאָכטער, וואָס איז קראַנק געוואָרן אויף דער ברוסט, צון א דאָקטאָר און פארנומען זיין אַלקער... איז ער אויף די פּאָר טעג אוועק צום איידעם אין דאָרף אריין: קאָצקער האָבן פיינט עצבות, מחלות, געקרעכצערייען...

מיך מיטן קעסטל נעמט אראָפּ די רביצין. א שווארצע, האָריקע, הויך־געוואקסענע יידענע...

א מאמר המוסגר: מחויב צו גלייבן זענט איר מיר נישט. איך מאָל נישט קיין מענטשן, נאָר זייער אָפּבילדונג אין מיר, און די אָפּבילדונגען זענען זעלטן ענלעך צום מענטש; איך מיין: צום אויסערלעכן פון מענטש. עס בלייבט ביי מיר א שווארצע פאָטאָגראפיע פון א בלאָנדין מענטש, וואָס האָט מיר ארויסגעזאָגט א שווארצן געדאנק. און דווקא א העלע און גאָלדענע — פון א שווארצע, וואָס האָט מיר א שטראַל אין הארץ ארייַנגעוואָרפן, פון נאָך א שווארצער אויג... די זעלישע ליניען און פארבן פארדעקן פאר מיר די אויסערלעכע ליניען און פארבן פון קערפּער... די רביצין האָט געקענט גאַנץ אנדערש אויסזען...

נאָר, ווי זי האָט נישט אויסגעזען, זי נעמט מיך אראָפּ, מיך מיטן קעסטל, רייסט אונדז ביידע קוים ארויס פון צווישן א קרענצל ווייבער, וואָס האָט זיך שוין ארום אונדז פארזאמלט... פון די ווייבער פליען צו מיר ווערטער:

— ר׳ יידעלעס... היוועלעס... זון... עלטסטער זון... אהער געשיקט... מן הסתם — סחורה! צו ר׳ פנחסלען — ער וועט אים שוין מאַכן פּאר א לייט... א שאלה... א יונג ביימל...

— אָבער וואָס פאר אן אויגאגים! זעט זעט! —

לאָז איך די אויגן אראָפּ. און די רביצין פירט... און זי פירט מיך אריין אין א פארשאָטנטער שטוב — נאָר א טיר מיט א פענצטער אויף דער טונקעלער פּאָדציענע ארויס... אין שטוב, קוים איך דערזע — קוימען־אויוון, א טיש און א לאנגע באנק. א פּאָר בענקלעך... ביי די ווענט — זעק... גראָע, וויינענדיקע ווענט (פונקט מיין היים, מיין אויסגעמאָלטע, ליכטיקע...), זעק מיט קארטאָפל, פון איינעם א ביסל אויסגעשיט... הויפן ציבעלעס, מייערן... זי ציט מיך ווייטער, אין א נאָך פינצטערער שטוב אריין, וואָס ציט איר ליכטיקע חיונה דורך אן אָפענער טיר אין ערשטן צימער אריין און האָט נאָך א פארמאכטע טיר צום אַלקער...

— ר׳ פנחסלס אלקער, ציגנד פארנומען... מיין טאָכטער געבער...

מיט גאָט זיין הילף... געזונט אָפּפּאָרן די טעג. ר' פּנחסל וועט קומען... אין אלקער וועסטו לערנען מיט אים תורה...

דאָס קול איז אויך שווארצלעך און האָריק, און פארגעסט נישט צוצוגעבן:

— ליכט, יינגעלע, וועסטו קויפן...

און גיט עפּעס א ווּיסטן שמייכל אין דער פינצטער:

— נישט אמת, יינגעלע, די מאמע האָט דאָך דיר מיטגעגעבן קליינגעלט...

און דרינגענדיק:

— יאָ?

— יאָ, יאָ! זאָגן אָבער קען איך נישט, קלינג איך מיט דער האַנט אין דער קעשענע.

— א סך, א סך... נו, יינגעלע, דערווייל זעץ זיך... ביסט דאָך מיד פון וועג. אָט דאָ, יינגעלע! דאָס בענקל שאָקלט זיך נישט...

זי זעצט מיך.

— און דאָ, זעסטו ביי דער וואנט, צווישן דער שאנק און דעם פעסל וואסער (פון אלקער הערט זיך קרעכצן. זי: באלד, באלד, טאָכטערשי, איך לויף שוין אקעגן דעם דאָקטאָר! —) דאָ וועט זיין דיין געלעגער. איך וועל דיר פיין אויסבעטן. און דערווייל (א קרעכץ — און באלד, באלד, אותו הרגע.. ס'אינגל איז דאָך הונגעריק!) אָט זעסט א שיסעלע ציבעלעקעס, ערשט געמאכט; געוווסט דו קומסט. און רעטעך א ביסעלע, שוויצט פון זאלץ... עס, עס... איך לויף נאָר אקעגן דעם דאָקטאָר, ברענג איך דיר נאָך א גלאָז מילך... אָט און אייערקיכל. זאָלסט דיך נישט דארפן וואשן.

זי פארשווינדט. דער הונגער טוט זיינס, איך וויל אויך „פארעסן“ דאָס קרעכצן פון אַלקער... איך עס, און די טרערן (פאַר וואָס?) רינען מיר פון די אויגן איבער די באקן אין שיסעלע אריין... אָבער — פארוואָס האָט מען עס מיך פארטריבן פון דער היים? וואָס האָב איך אזוינס געזינדיקט? — איך וויל נאָכקלערן, דערמאנען זיך, פארטראכט זיך און קען זיך נישט דערמאנען. פארטראכטערהייט, אויפגעגעסן דאָס גאנצע שיסעלע, עס וועקט מיך א שרעקלעכער דורשט. געווינט שוין א ביסל צו דער פינצטערקייט, דערזע איך אויפן טיש א גלאָז מילך, מיין איך, די רביצין איז שוין געווען, געברענגט, און איך האָב נישט געהערט. כאַפּ איך, טרינק

אוים — און, דאָס גלאָז נאָך אין דער האנט — די רביצין, מיט א ...אָז מילך!

— א בראָך איז צו מיר! א קלאָג איז צו מיר!

צוויי גלעזער פאלן; פון מיין האנט און איר האנט. צוויי קלינג און געפּלאַצערײַ. א טויט־שרעק־געשריי פון אלקער...

עס ווייזט זיך ארויס, אז איך האָב אויסגעטרונקען דאָס גלאָז מילך, וואָס מען האָט אָפּגעצאַפּט פון דער קראנקער ברוסט, צו ווייזן דעם דאָק־טאָר.

די רביצין, ענדלעך, זאָגט:

— אז מען זאָגט משוגע, גלייב!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

ווייסט שוין שעברשין אויך פון מיין משוגעת, פון מיין פארהלומטקייט, טוען אלץ קאפּויער. און ווער עס וויל, נעמט אין בית־המדרש א שטיקל קרייד, מאכט אויפן טיש א ראָד, אין מיטן ראָד — א פּינטעלע. ארום ראָד שרייבט מען אויף אלע מעלות טובות, וואָס א מענטש קען האָבן: א גוטער קאָפּ, א גוט הארץ, א גוט אויג... און אין מיטן, ביים קליינעם פּינטעלע — „משוגע“...

„א ביסל משוגע וואָלט נישט געשאט, נאָר אז דאָס משוגעת איז אין דערמיט, און אלע מעלות ארום — איז אלץ משוגע“...

דערווייל איז דאָס ווייבל געזונט געוואָרן, אָפּגעפּאָרן געזונטערהייט. ר׳ פּנחסל — געקומען, דעם אַלקער פארנומען...

ליכט, צו באלייכטן דעם אַלקער נעמט מען ביי מיר; נישט ער, די רביצין... יעדעם מאָל זאָגט זי: ר׳ פּנחסל זאָל וויסן, וואָלט ער מיר די קאָפּקע אָפּגעריסן...“ איך באמערק, אז עס איז „צום גראם“, און בין איר מוחל... אָבער לערנען אין אלקער לערן איך זייער זעלטן. ביי טאָג איז ר׳ פּנחסל דאָס מיינסט פארנומען מיט בוררותן... פּאָרט אמאָל אויף א טאָג אין א בוררות ערגעץ אין א דאָרף, צו אין א נאָענט שטעטל אריין. ביינאכט האָט ער אין אַלקער התבודדות, טרעט אויף און אָפּ, אָדער זיצט און שרייבט „חידושי תורה“.... א מחבר — ר׳ פּנחסל! אמאָל, זאָגט מען, וועט די וועלט א גרויס ליכט דערזען, א גרויס ליכט מק״ק שעברשין. . דאָס ליכט האָט מען נישט געזען... ר׳ פּנחסל איז געקומען אין זיין צייט צו קבר ישראל — ווו די „חידושי תורה“ זענען אהין געקומען — איך

האָב מיך שפּעטער נאָכגעפרעגט—ווייסט קיינער נישט; אפילו די רביצין נישט... און איך לערן אָן אים. „דער עיקר — זאָגט ער — איז דאָס לייענען... דאָס לערנען פאר זיך. דאָס שארפן זיך אליין דעם מוח... צום רבין דארף מען קומען מיט ספקות, מיט שאלות... מיט „הדבר הקשה“...

און ער טוט זיך זיינס ביי מיינע ליכט אין אלקער גאנצע נעכט, און מיר שאפט ער א חבר, צו לערנען פארטאָג אין בית־המדרש... אחיים דערפון שרייב איך נישט. ערשטנס — פויל צום שרייבן בריוו, ביזן היינטיקן טאָג! צווייטנס — עס שמעקט מיט מסירה! דריטנס, אז „זיי“ האָבן מיך אוועקגעשיקט, איז נישט זייער דאגה... פאראן נאָך א פירטנס — און דאָס איז דער עיקר — איך בין אים דאַנקבאַר פארן חבר. דעם עלטערן חבר האָב איך ליב באקומען אהבת נפש. מיט פרייד כאפּ איך מיך אראָפּ, פירן פארטאָג, פון געלעגער... און לויף צום חבר... און ווארט אויף זיין קומען מיט יונג־הארצקלאפּעניש! לערנען מיר „זבחים“, און איך קריג ליב, צוליב אים, די סוגיא... א יונגערמאן, וואָס דערמאָנט מיך מיין פעטער שמואל־לייבוש מיט די בלאָע, טאנצנדיקע, דינע אָדערלעך ביי די שלייפן. יענער האָט אויך ליב צו לערנען פארטאָג. איך בין אמאָל קראנק געלעגן ביי דער באָבען אין דער גרויסער שטוב. און יעדן פארטאָג זיך איינגעהערט, ווי ער לערנט, שטיל, שטיל־זינגענדיק. דער יונגערמאן, מיין חבר, לערנט אויך הארציק. די שטימע — ווייך, סאמעטן, פארגנבעט זיך אזוי צום הארץ. און שווארצע, שווארץ־גלאנצנדיקע פאות געלאָקטע האָט ער. און כאפּט אָפּט איין עק פאה אין מויל אריין. דורך די רויט־זאפטיקע ליפּן, צווישן די מילך־ווייסע ציין. און אויגן אונטערן שטערן, היינט וואָלט איך געזאָגט: „פייכט־פארבענקטע“, דעמלט: „אזוינע גוטע, גוטע“.. „גוט“ און „טרויער“ איז דעמלט ביי מיר דאָס זעלבע. און באקן עטוואָס געלבלעכע, פארשאָטנטע, נאָר מיט אָפּגלאנצן פון די „גוטע“ אויגן... איינמאָל, לויפנדיק אזוי פארטאָג אין בית־המדרש אריין, האָב איך דערזען א „רוח“. ער האָט זיך געוויגט אין דער לופט, אראָפּהענגענדיק פון א פענצטער אין אן אלט הויז... „נישטאָ קיין רוח“, ווייס איך! דאָס הארץ אָבער קלאפּט, דאָס בלוט פולסירט אָבער — איך זע דאָך פאָרט... דאָס האלט מיך נישט אָפּ. איך לויף פארביי, נישט צום מקום קדוש, נישט צו „זבחים“ — איך ווייס יעצט באשטימט — צו מיין „חבר“... זיינע אויגן רופן מיך... שפּעטער האָט זיך ארויסגעוויזן: עמעץ האָט ארויסגעהאָנגען א העמד צו טריקענען... אָבער מיין שרעק, און דער לוין פאר דער שרעק — זיין צערטלעכקייט!...

אין עטלעכע יאָר ארום איז דער יונגערמאַן געקומען קיין זאמאָשטש, זוכן פרנסה. זיין פאָטער איז שטענדיק געווען אן אָרעמאן און געטאָן מיט אים א געלט-שידוך, מיט א רייכן ארענדאַר פון א מיל. דער פריץ האָט זיך געענדערט, אָנגעהויבן פארלאנגען הוספות, דאָס געשעפט איז ערגער און ערגער געוואָרן, דער מילנער — בדיל הדל. און מיין יונגערמאַן איז געקומען זען זיך עפּעס א געשעפט, מפרנס צו זיין — זיך, זיין ווייב און קינד, און דעם אלטן שווער מיטן הויזגעזינד. אן אנדער מענטש. דאָס פּנים הארטבייניק, אין די אויגן — דאגות פרנסה, שרעקיקע דאגות פרנסה... איך האָב מיט אים מיטלייד און דאָך מייד איך אים אויס. איך האָב אין הארץ א שיין בילד פון א געליבטן מענטש; ביי יעדן טרעפן זיך מיט אים ווערט דאָס בילד טונקעלער, פארשאָטנטער, און איך וויל עס היטן ווי אן אוצר... מייד איך אים אויס...

שטיי איך אויף, ווי געזאָגט, פירן פארטאָג, און ביינאכט שלאָף איך זייער שלעכט. דאָס פעסל-וואסער קילט מיר דעם קאָפּ; וויל איך איבער-דרייען דאָס געלעגער; מיין שווארצע רביצין פּאַטשט מיט די הענט:

—אזא משוגעת, מיט די פיס צו דער טיר וויל ער ליגן...

שלאָף איך און שלאָף נישט, און הער אַלץ, וואָס ארום טוט זיך. הער איך, ווי ר' פּנחסל גייט אויף און אָפּ אין זיין אלקער, אָדער סקריפּעט מיט דער געגדזענער פעדער איבערן פּאַפּיר, אָדער שמעלט זיך ארויף אויף א בענקל און זוכט א ספר אין הענגענדיקן וואנט-שענקל... א ביסל „אָנגערירט" בין איך שוין, קלער איך, וואָס זוכט ער: א „קולא" צי א „חומרא"? — געשריבן אָבער האָט ער פּשטלעך... געוואָלט ארויסגעבן א ספר מיט פּשטלעך פאר בר-מצוות און חתנים... ווי געזאָגט, פאר-לוירן געגאנגען!

די רביצין קלאָגט זיך אמאָל:

— ער זאָל מיר עס אמאָל צוהעלפן צו דער ארבעט...

און ער ענטפערט אין דער דריטער פערזאָן:

— זאָג איר, אז איך וועל מיין ספר ענדיקן, וועל איך איר קויפן פערל...

די שווארצע, האַריקע רביצין, מיטן וואָרצל (וואָס איך דערזע ערשט אויפן), רייטלט זיך פאר נחת, די אייגעלעך גיבן א פינקל, פערל האָט א יידענע ליב, תורה — אויך! און גיט זיך, זיך נישט אויסצוגעבן, א ווענד אָפּ צו דער וואנט... מיין מאמעס באוועגונג, נאָר אזוי אומגעלומפּערט און (וואָס נאָך מיאוסער איז) א כאַפּ דעם פארטעך צו דער נאָז.

און אָפּט באקום איך צו הערן, ווי די רביצין רעכנט זיך, ביז שפּעט אין דער נאכט אריין, מיט שכנות, מיט וועלכע זי האָט געקויפט און פארקויפט בשותפות א מציאה...

הייבן הייבט זיך עס אָן שטיל, זייער שטיל... גלייך שטילע פייערלעד צישען, שלענגלעד ווארפן זיך איבער צישענדיק (דעמלטיקער איינדרוק; ווו איך האָב דעם אויסדרוק גענומען, ווייס איך נישט!) און אלע מאָל: טסס... דאָס ייִנגל שלאָפט. אָדער „וועקט נישט דאָס משוגעתל“, אין „ר' פנחסל שרייבט תורה!“ פלוצלינג — א הויך וואָרט, באלד א גראָבס, און נאָך, און נאָך...

— „גנבטע, גזלנטע“... א קללה א שארפע... און שטענדיק מיינט מען „מיין“ רביצין... און: שאַ, שאַ!

זי גיט נאָך! איר געלד, זייער נשמה! לאָמען נאָר איר פנחסלען נישט וועקן... און דעם „תכשיט“, וואָס קען אהיים שרייבן א בריוו...

און עס ווערט רואיקער... און נאָך די חשבונות... גלאט א גערייד... מען געגעצט, און עס פעדעמט זיך איין א שמועס. דאָס מערסט רעדט די רביצין, וואָס זיצט ביים קוימען־אויוון, נישט ווייט פון מיר און מיין געלעגער. און רעדן רעדט זי פון איר קינפּטיקער שנור פערל און שפּעטער; חלק לעולם־הבא — פון איר ר' פנחסלען. און — גאנץ אָפּט פון מיר...

דעמלט ווער איך איינגאנצן וואך. עס אינטערעסירט מיך. איך ווער פון איר זייער פיל געוויר און דערמאנט. איך טו פיל זאכן אומבאוווּסט און פארגעסן פארגעס איך נאָך מער.

זי רעדט, שטריקנדיק א זאָק, אָדער צערעווענדיק אן אלטן בגד. אנדערע טוען דאָס זעלבע; מען גייט נישט פון שטוב ארויס אָן אַן ארבעט אין בוזעם. און אלע אינטערעסירן זיך מיט מיר, מיטן „תכשיט“, מיטן „מושגעת“, מיט „די „גרויסע, ברענענדיקע אויגן“. „ווי ברענענדיקע הבדלות“, האָט איינע פארגלייכט; איך האָב עס גענומען אין „מאָנייט“ אריין. און די רביצין רעכנט אויס מיינע שגעונות. פארציילט, ווי איך רייס אלץ פון מיר אראָפּ ווי איך שלייף אָפּ די אָפּצאַסן פון די שטיוול. „אפילו דאָס היטל צערייסט ער“...

— א וואונדער! אז א יונג לויפט ארום גאנצע טעג... ר' פנחסל איז דאָך שטענדיק א פארטראכטער, אזא למדן! און איידער ער קוקט זיך אום, והילד איננו! (שקר, ער קוקט זיך גאָר נישט אום!) זוכט מען (אויך זעלטן אמת). ווו געפינט מען אים? הינטער דער שטאָט. ווו איז ער דער בחור? ביים וואסער, אויף דער לאָנקע אויסגעצויגן. קוקט אין

הימל אריין אָדער מיטן פּנים צום גראָז... אָדער רוקט זיך ביז צום ראָד פון דער וואסערמיל (מיין יונגנמאנס שווערס ארענדע). און „אז ער גיט א קאָלער זיך ווייטער? און אז א קו, וואָס פּאשעט זיך, וועט אים געבן א כאַפּ אויף די הערנער?“ — ווער וועט זיין שולדיק?“

און נאָך, און נאָך. א מאסע קלייניקייטן: דורכגעלאָפן די פּאָרציעגע און, מעשה שטן, פארציעפּעט זיך אין זיין קנאָפּ מנחם⸗מענדלס בת⸗יחידהס צאָפּ... ווערט א געשריי: מזל⸗טוב! מזל⸗טוב, חתן⸗כלה! די ווייבערישע צונג האָט דאָך קיין ביינער נישט! גייט דער יונג, שטרעקט אויס די הענט צום מיידלס קאָפּ — האלט זיך אים גלייך פארן פּנים און זאָגט: אדרבא, א שיין מיידל! געהערט אזוינס!..

— און מיינט איר — גייט מען איבער, נישט אָן גדלות, צו מיין אָפּשטאמונג! — מיינט איר „אבי ווער?“ — פון א שטיין? אין גאס געפונען? פון פּאָטערס — ר׳ יידעלעס צד — אויסגעווייקט אין תורה, אין גדלות, אין עשירות, ביז צום רבין ר׳ העשל!...

א שפּרונג, ווייל פון דעם צד נישט „באהאוונט“. פאר דאָס אויספּירלעכער פון דער מאמעס צד — זאמאָשטש! —

און איך ווער געוויר (אויב אמת), אז מיין עלטערזיידן פון דער מאמעס צד האָט מען גערופן „דער סטאראָסטער“. „ר׳ לייבוש סטאראָסטער“; איך הייס נאָך אים — דער משוגענער לייבוש! (איך פאַל דאָך ביי מיר נישט אָפּ!) און פארוואָס האָט מען אים גערופן סטאראָסטער? ווייל ער האָט זיך געפירט ווי א סטאראָסטאַ, ווי א שררה! געהאַט זיך זיין באזונדערע שטוב, נישט קיין אלקיר! רויט געפארבטע טיש און בענקלעך, געטראָגן זיידענע זאָקן, גערעדט דייטש ווי א וואסער, און אז עס איז געקומען דער שררה זאמאָיסקי, דער אָרדינאט, וואָס האָט זאמאָשטש געבויט, פלעגט ער אים רופן און רעדן מיט אים פּה⸗אל⸗פּה. און נישט: „סלוכיי, זשידקו!“ נאָר מיט גרויס דרך ארץ...

און די עלטערבאָבע האָט א געוועלב געהאַט, א גרויס געשעפט פון קאָלאָניאל⸗סחורה, טאקע מכל טוב און — מעבר לים... סחורה פון לייפּסק: היינט האָט דאָס געשעפט בירושה מיין פעטער אינעם הארטן קאפּעליוש, ווי דערמאנט — דער שפּעטערער זאמלער פון מיינע היימיש⸗געבאקענע שירים. און אין דעם געוועלב — הערט, וואָס א יידענע א צדיקית קען! — זענען געווען אָפּגעטיילט צוויי שופלאדן: איינס מיט ראָזינקעס, דאָס צווייטע מיט מאנדלען, פאר אָרעמעלייט. דער גאנצער פדיון — אויף צדקה! און קומט אריין אן אייגן קינד און וויל א ראָזינקע, קריגט עס איבער די

הענטלער: מוז עס אריינגווארפן אין באזונדערן שופלעדל פאר אָרעמעלייט א גראָשן... א פּרוטה (דעמלט נאָך פּרוטות געגאנגען)...

און ווערט שטיל, אָדער איך דרימל עטוואָס פעסטער איין, בויט זיך אויף פאר מיר „מיין“ און מיין זאמאָיסקיס זאמאָשטש — דאָס קליינע פאַריז. און, ווי דערמאנט, אויסגעמישט מיטן עלטערן זאמאָשטש, פון וועלכן איך האָב קינדהייט געהערט.

און איך זע זאמאָשטש נאָך אלס פעסטונג אין איר מאַכט, פּראכט און ארומגעווארפענער שרעק... ארום — נישט פארלאָזטע, נישט אָפּגעשיטע, נישט אָפּגעשטאָכענע וואַלן; צווישן וואַלן און וואלן — פאָסן מיט וואסער: טיף, קלאָר, וואסער... א זעלנער, פון א דאָרף אין טיף רוסלאנד, האָט זיך אמאָל אהיים פארבענקט, אנטלאָפן פון אַ קאַזאַרמע, געוואָלט אריבערשווימען דאָס וואסער, צו שווערע שטיוול געהאט, און — דערטרינקען געוואָרן. ארום, אויף די וואַלן — הארמאטן, קאַרטעציען, דריי — און פּירעקן מיט קוילן — מען טאָר אויף זיי נישט ווייזן מיט א פינגער! עס גייט אויף און אָפּ אויף דער וואך א באוואָפנטער זעלנער, און גיט מען א ווייז מיט א פינגער — „פּיף=פּאַף!“, געשאָסן, און לית=דין ולית דיין! ס'קומט אזוי!

די בראָמען זענען נאָך ברומען. אינדערפרי בלאָזט א טראָמפּייט, עפנט מען. פארנאכט שפּילט מען „זאָרים“ — פארמאכט מען... די לובליגער ברום איז וויז=א=ווי צו די בית=המדרש=פענצטער... צווישן דער וואך אין דער ברום איז פאראן א זעלנער א קאנטאָניסט... א גאנצן טאָג ליגט ער אין דרויסן, מיט די אויגן פארקוקט און די אויערן אויסגעשפּיצט צו די בית=המדרש=פענצטער צו... נאָך זאָריס, אז די וואך גייט אויף און אָפּ, פארגנבעט זיך דער קאנטאָניסט אין בית=המדרש אריין און זעצט זיך לערנען...

מען האָט אים אמאָל געכאַפּט אויפן פּלאַץ, צווישן וואך און בית=המדרש, „סקוואָס סטראָי“ געטריבן... בלוט האָט געשפּריצט, ער האָט קיין קרעכץ נישט געטאָן... מיטן איינגעשפּארטן שווייגן דעם אָפיציר, וואָס איז דערביי געשטאנען, אין צארן אריינגעבראכט: וואָס זשיד! א קאָמאַנדיר געטאָן: זשיוועי, רעביאטא! האָט זיך ערשט אָנגעהויבן א שמייסעניש... ווי אין די „דריי מתנות“... אין בית=המדרש האָט מען געהלשט... די קלאָג אין עזרת נשים, וואו ווייבער זענען זיך צונויפגעלאָפן, איז אין לשער — „כל נדרי“ איז גאָרנישט!

אַכציק ריטער האָט ער באַקומען און פֿאַרשוווּנדן... ערגעץ פֿאַרשיקט געוואָרן...

און איבער די „וואַסערן" פֿון די פּאָסן, הינטער אַלע דריי בראָמען — דריי אײַזערנע הענגל־בריקן אויף קייטן... פֿאַרן עפֿענען די בראָם לאָזט מען זיי אַראָפּ, פֿאַרן פֿאַרמאַכן ווערן זיי אויפֿגעהויבן...

פּלוצלינג ענדערט זיך דאָס בילד, און איך זע „שעלמעווען" אַ פֿאַרזינדיקטן אין מיטן מאַרק... איך בין נאָך אַ קינד, גיי אַהיים פֿון דרדקי־חדר און קען אַהיים נישט קומען. „מען וועט „שעלמעווען"...

אין מיטן מאַרק שטייט אַ טיש, אויפֿן טיש ברענט, אין עפּעס אַ כּלי, אַ פֿײַערל. אויפֿן טיש שטייט דער האַלב־נאַקעטער פֿאַרזינדיקטער... בײַ אים — דער היצעל (הונטשלעגער, תּלין). ער האַלט מיט דער לינקער האַנט צו דעם זינדיקן, און אין דער רעכטער — אַ הילצערנע שטול פֿון אַ התּימה, וואָס גליט אין פֿײַער... עפּעס אַ מיאוס שרעקלעך וואָרט שטייט אויף דער התּימה. גנבֿ, צי רוצח... איך געדענק נישט... אַרום טיש — דער גאַרניזאָן מיט דער מוזיק, אַרום מיליטער מיט דער מוזיק — עולם... שטאָטלייט. „מיעשציאַנעס" פֿון די פּאָרשטעט — קינד און קייט, אַפֿילו פּויערים מיט פּויערטעס, וואָס זענען צופֿעליק פֿון דאָרף געקומען. דער מאַרק — געפּראָפּט. פֿול קעפּ — די פֿענצטער, פֿול דעם אַפּטייקערס באַלקאָן... קליינע מענטשעלעך — אויף די דעכער, אַרום די קוימענס *). „דודל גנבֿ" קריכט אַרויף אויף אַ בלעכענע רינע... מען באַמערקט עס:

— די רינע וועט זיך אָפּרײַסן!

שפּרינגט ער אַראָפּ, ווי אַ קאַץ...

פּלוצלינג — אַ שטילקייט פֿון פֿאַר שופֿר בלאָזן, דער היצעל כאַפּט אַרויס די התּימה, די מוזיק גיט אַ שמעטער, די התּימה ווערט צוגעלייגט צום זינדיקנס שטערן, דערנאָך צום נאַקעטן עלנבויגן...

ווערט מיר פּלוצלינג קאַלט, כ'צי אַרויף די קאָלדרע, איך ציטער אינגאַנצן, עפּעס אַ האַנט (אַ האַרטע, דער רביצינס!) טאַפּט מיר דעם שטערן...

— פּנחסל, פּנחסל... היץ האָט ער!

---

*) אויך „דריי מתּנות"

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

געזונט געוואָרן, צום זמן איז קיין סך נישט געבליבן, שיקט מען מיך אָפּ, ר׳ פּנחסל דאַרף סיי ווי סיי פּאָרן כשרן מילן אויף פּסח. און אזא תלמיד דאַרף ער נישט. פון מיין קרענק אָבער פאַרציילט מען נישט, און מען שיקט מיך אָפּ מיט א גאַנץ פּעקל מסירות. „עס איז פון מיר נישט אויסצוהאַלטן. אמת משוגע“. פאַקטיש, וואָס מען האָט געמסרט, געדענק איך נישט. עס האָט מיך ב א ל ד נישט אינטערעסירט, אָבער וואָרט ביי וואָרט פאַלש. מיך צו פאַרטיידיקן האָב איך קיין צונג נישט אין מויל. דער טאַטע שרייט א ביסל, וועט ער זיך אויסשרייען. די מאַמע וויל א ביסל וויינען, וואַרפט אָבער אויף מיר א בליק, זעט מיין רואיקייט און ציט צוריק די טרערן; דאַכט זיך, אומבאַוווסט איבערצייגט, אז — נישט קשה...

אין בית-המדרש רעדט מען א ביסל. דערנאָך אינטערעסירט מען זיך מער צו וויסן, וואָס און ווער ר׳פּנחסל איז... איך ווייס נישט, וואָס צו זאָגן, כמעט אים נישט געזען אָדער פאַרגעסן.

— וואָס האָט ער מיט דיר געלערנט?

— דאַכט זיך, גאָרנישט...

און עס גלוסט זיך נישט דערמאַנען. גוט, אז אויסגעלייזט, פריי געוואָרן...

אָבער נישט אויף לאַנג. „וועסט לערנען אין דער היים“ — (שלעכט!) „אַ פּאָר שעה אין טאָג“ (אַ!) ביי ר׳ אברהם יהושע... דו און... מען רופט מיר אָן א חבר, מיט וועלכן איך האָב ווירקלעך א קורצע צייט געלערנט, און קען מיך יעצט בשום אופן נישט דערמאַנען, נישט מיין חברס נאָמען, נישט זיין געשטאַלט, און נישט וואָס מיר האָבן צוזאַמען געלערנט. בכלל פליען מיר אין קאָפּ אַרום גאַנצע סוגיות, גמרא-שטיקער, אָבער ביי וועמען געלערנט און ווען? געדענק איך נישט.

ר׳ אברהם יהושע איז פריער דיין געווען. פאַרוואָס אויס דיין געוואָרן? אז איך פרעג, פאַרשווייגט מען. האָט אפילו קיין גליק נישט צו בוררות. מען נעמט אים נישט גערן. א „דרייקאָפּ!“ זאָגט מען. א למדן איז ער. פון די גריבלער, און האַלט פון אייגענעם קאָפּ עולם ומלואו... פון אויבן אויף — א גרויסער ירא שמים. נאָר עפּעס גלייבט זיך נישט. א קורצזיכטיקער, לאַנגקעפּיקער, פאַרטאָכיקטער ייד אין אן אַלט ספּאָדיקל מיט לעצלעך. ביי אונדז אין שטוב הענגען צוויי פּאָרטרעטן, פון

מאַטן צופעליק ערגעץ אויף א ליציטאציע געקויפט, נאָפּאָלעאָן דער דריטער און זיין ווייב — די יפיפיה, די קיסרטע עאָגעניע. העגגען מיר איבער די יפיפיה אויפן ירא שמימס זייט. וואַרפט ער א בליק, ווענדט אים ראש אָפּ און קוקט שוין נאָר צו דער קעגנאיבערדיקער וואַנט, ווו מיר האָבן גע־טו־שט און אויפגעהאָנגען נאַפּאָלעאָנען. צומאָרגנס — העגגט עאָגעניע צוריק אויף איר אָרט... ער בריט ווידער זיך אָפּ, קוקט שוין נישט אויף די וואַנט...

קומט אָבער צו „קענטעגישן“, קריכט שוין זיין גאווה ארויס פון דער שייט אינגאנצן.

שפּראַכן? בבלים! ווען ער זאָל וועלן קענען א שפּראַך, נעמט ער א ווערטערבוך און לערנט עס אויס, אין א חודש צייט, אויסנווייניק, קען ער די שפּראַך..

און אייערע חכמות!

— רבי, ווי אזוי, למשל, קען מען וויסן, ווי ווייט עס איז פון אונדז די זון?

— חוזק!

„מען נעמט א ליכט, מען מעסט אוים די הייך מיט דער ברייט — דעם גאנצן פאַרנעם פון פלעמל. דערנאָך נעמט מען און מען רוקט פּאַ־מעלעך, פאמעלעך פון זיך אָפּ דאָס ליכט, למשל: אויף ד׳ אמות, און מען מעסט איבער... זעט מען, אז דאָס פלעמל איז, אויף ד׳ אמות, אויף אזויפיל און אזויפיל קלענער געוואָרן, ווייסט מען, אז אויף ד׳ אמות ווערט א פלעמל אויף אזויפיל און אזויפיל קלענער. טיילט מען דעם מהלך צו דער זון אויף ד׳ אמות, א פשוטער חלוק, און מען טאָפּלט מיט דער צאָל פון קלענער ווערן... א פשוטער כפל“...

פּלאַצן מיר ארויס מיט א געלעכטער:

— און ווי מעסט מען דעם מהלך פון דער זון?

אויך פשוט, און נעמט א שמעק טאביק: א פשוטער חשבון, נאָר פאַרקערט... אז מען ווייסט, ווי גרויס די זון איז און ווי קליין זי זעט אויס, דאָס מעסט מען שוין מיטן אויג — — — — — — — — — — — —
— —

עס הילכט א ניי געלעכטער. באליידיקט, פאַרשווייגט ער און נעמט זיך צום לערנען.

דער וויכות שמעקט, ווי איר האָט געווים באמערקט, מיט „בערנ־שטיין“...

ווי קומען מיר צו בערנשטיין?

„הנצנים נראו בארץ“ — עס שמעקט שוין אין „קליין פּאַריז“ מיט השכלה...

דערפון אין די ווייטערדיקע פּרקים!

השכלה. א בלבול. אברהם מאַנים. צוריק השכלה

„הנצנים נראו בארץ“ — עס הייבט אָן שפּראָצן אין פּוילן־לאַנד.
און דארפן זיך באווייזן נייע שפּראָצונגען, איז (נאַטירלעך. אויסער וואַרשע), זאַמאָשטש די שטאָט מיט פולן רעכט אויף ביכורים!
דער גבֿרויד וועט זיין!
אפילו ראש־חודש־רעטעכלעך באווייזן זיך ביי אונדז (אזוי רימט מען זיך) פריער ווי אומעטום, אזוי שפּעטער אלע פּרוכטן. מעגלעך, ווי עס פאלט מיר יעצט איין, אז דארום רופט מען אונדז, ווי שוין דערמאָנט „זאַמושצער פרעסער!“

די השכלה, אז זי וועט זיך באווייזן, וועט ביי אונדז קיין אסימילאַ־טאָרישע פארבן נישט טראָגן. עס קען ביי אונדז טאָגן. עס קען זיין, אז גאָלדענפּאָדען האָט רעכט, קלאָפּנדיק אין די לעדן: עס איז שוין לאַנג טאָג! מען דאַרף, עס איז שוין צייט ארויסצוגיין אין גאס. אָבער אין גאס ווארטן אויף אונדז די אומות העולם נישט, פון גערעמט שפּאַ־צירן אין געמיינזאמע כאַראָוואָדן איז דערווייל ביי אונדז נישטאָ וואָס צו רעדן...
קליין פּאריז איז א באַזונדער, שאַרף־אָפּגעגרענעצט וועלטל.
עס פּאַלט גאָרנישט איין זיך מיט עמעצן צו מישן, און עס איז נישטאָ מיט וועמען!
א באַזונדער יידיש־באַלעבאַטיש קעניגרייך. א פּירעקיקער מארק (הינטער־גאסן קומען צו שפּעטער) מיט א שתי וערב פון צוויי ברוקירטע גאסן. שטעלט איר אייך, למשל, אין מיט שטאָט, אויפן פּונקט, וווּ די ברוקירטע גאסן לויפן זיך צוזאמען, מיטן געזיכט צום מאגיסטראַט מיטן זייגער־טורעם — האָט איר ארום זיך די גאנצע, שאַרף־אָפּגעגרענעצטע, רואיק־באַלעבאַטישע מלוכה.

י. ל. פּרץ אין זיין געבורט־שטאָט זאַמאָשטש אין יאָר 1913

האָט איר: פאר זיך — א שמאָל געסל צום טאַרג; פון טאַרג — אויך א שמאָלס, צו דער לובלינער בראָם.

רעכטס, עטוואָס הינטער זיך — די לעמבערגער בראָם... אמאָל — נ אָ ע נ ט געווען לעמבערג. היינט דארף מען אן אוסלענדישן פּאַס אהין צו קומען. מיר זענען יוצא מיט טאָמאשאָוו, פון פאר דער גרעניץ, א י ן ד ע ר ר ע ז י ד ע נ ץ פ ו ן „ש מ ע י ש ר א ל“.

צווישן ביידע בראָמען, אין און איבערן וואל — קאזאַרמען. קאָשארן גרויסע, פעסטע, מיט רויטע ציגל באזעצטע, געדעקט מיט אייזן.

לינקס פירט די ברוקאָוואנע גאס צום שלאָס. א גערטל, פון דער שטאָט זייט — אָפן, הינטן דרייקאנטיק ארומגעמויערט מיט הייזער, וווּ די אָפיצירן וווינען. צוויי דורכגענג, גישט זייער צוגענגלעכע, צווישן די הייזער, ביי די ווינקל, וואָס פירן צו א פּאָסע אראָפּ, צום צעד-הויז, צום פּלאַץ פון קוילן און הארמאטן, און דאָס אלץ לויפט צו צום קאסעמאַט ביי דער שעברשינער בראָם, וואָס איר האָט הינטער זיך, לינקס — אויף דער זעלבער, האלב-רונדער ליניע — דאָס שמאָלע וועגל, צום סמאָטרי-מעלם הויז, צום טייך; דער אָפיצירן-קלוב — די בלאגאראָדנאיע סאָבראָניע. — פארן קלוב — די רייטשול, און ווייטער, ביז דער לעמבערגער בראָם ווידער — וואַלן, קאַזיאָנע געביידעס א.ד.ג.

ארום געקרייד...

ווען האָבן מיר אין שטאָט פון פּאָליאַקן?

דעם אפּטייקער, וואָס פארקויפט מיט א שטיל-שטאָלצער איינגעהאלטנקייט פון אן אָפּגעקומענעם שרה — מעדיקאמענטן (דאָס מערסטע גייט „ווינער-טרענקל“ און ביטער-וואסער) און זיצט זיך, אויב ער האָט צייט, ביי זיך אויפן גאניקל אין מארק ארויין, און בלעטערט א בוך מיט בילדער פון אלט-פּוילישע מלכים. זענען די שויבן-טירן אין שטוב ארויין אָפן, הערט זיך פון דאָרט די פּיאנע. דאָס ווייב און צוויי טעכטער שפּילן. זענען דאָס ווייב מיט ביידע טעכטער העסלעך, ווי דריי אויסגעצויגענע שווארצע נעכט, און שפּילן נישט שיין. — דער זון זיינער, וואָס וועט אים אמאָל פּארטרעטן, שטודירט נאָך ערגעץ.

דעם קוימענקערער-מייסטער, וואָס וווינט אין הייזל מיטן גרויסן הויף לעבן דער רייטשול; פארברענגט די ווינטער-אָוונטן שפּילנדיק מיטן ווייב (קיין קינדער נישטאָ, ווייניקסטנס — אויפן אָרט) אין טערטל-מערטל. זעצט און פלאנצט פרילינגס-צייט זיין גערטל אין הויף, און באווייזט ער זיך זומער אמאָל אין מארק, אויף דער פּאָדציענע, בלויען אים די אייגע=

לעך, רייטלען זיך די בעקעלעך, און מאכן מאכט ער טריטלעך, ווי אויס=
ריסאָרן; ווייכע, האלב=רונד געהויבענע—ווייכט מען אים; האָט א שוואכ=
קייט — זיך צו קושן! נישט זיין שולד; נאָר זיין „באהאלטן“ ווייבס, וואָס
קיינער זעט פאר די אויגן נישט! אזא ווישניאק שטעלט זי אים. „א=ב=פ=ה
מעט“; רעדט א פּאָר ווערטער יידיש!

דעם דאָקטאָר סקשינסקי, דעם גוטהארציקן, נאָר לעבערלעך צארניק=
שוימענדיקן אלטן „אינטעליגענט“ — אויך — א ווייב און דריי טעכטער,
אויך — שווארצע נעכט. און ער אליין — אויסגעוועפּט. נאָכן עקזאמען
דאָס בוך פארמאכט און מער נישט געעפנט. פארזאָרגט זיין פּאַד, גע=
דענקט אויסנווייניק, קומט אין שפּיטאָל אריין, גייט דורך צווישן די רייען
בעטן, ווארפט א בליק, הייסט ווייזן און באקוקט די צונג — רעכטס, צו=
ריקצוועגס — לינקס, און לאָזט זיך אין קאנצעליי אריין. דער פעלדשע=
נאָר, קומט צום טיש, פארשרייבט מיט אימפּעט עטלעכע דרייסיק רע=
צעפּטן מיטאמאָל און — „מאַש, פּשאקרעוו“; גיט איבער דער פעלד=
שער...

וואָס עס איז געשען אין דער מעדיצין נאָך זיין עקזאמען — נישט
זיין זאך. שפּעטער, אז מיין רייכע קאלטע מומע, מיט די ברילאנטן אין
די אויערן, מיטן קעלנערל, אויסגענייט מיט פּערל, י. מ...'ס קליין שמייכל=
דיק ווייבל וועט קראנק ווערן, און מען וועט אראָפּברענגען אויף א קאָנ=
סיליום א באריםטהייט פון ווארשע, און די באריםטהייט וועט אויסהערן
דאָס הארץ — וועט זיך סקשינסקי נישט איינהאלטן, כאפּן די פּלאכע
האנט פארן מויל און ארויספּלאַצן מיט א געלעכטער:

— קאָלעגאָ, דו גלייבסט אויך אין די שווארצע קונצן?
וועמען נאָך?

איך געדענק נישט מער. א שבת=גוי? דאַכט זיך, גאָר א שבת=גויע.
עפּעס א „לאפּיי“ — אזוי רופט מען אן אלטע, נישט גאנץ=ביים=
שכלדיקע, גראָע, אזוי גערופענע „לאַפּיי“, וואָס גייט איבער דער שטאָט
נישט אויפן גאנצן געשטעל פון פוס, נאָר אויף די שפּיץ פינגער, מיט די
פוס=באַלן קאפּויער, מיטן גראָען קאָפּ, וואסערדיקע אויגן און האלב אָפע=
נעם מויל, מיט צוויי קרומע ציין, און מיטן קאָפּ ארויף, גלייך — צום
הימל, מיט א טעמפּער טענה: צו וואָס האָסטו מיך באשאפן? צו וואַשן
פּאָדלאָגעס? — בין איך אָבער נישט זיכער, צי איז לאפּיי נישט קיין
יידיש קינד...

וואָס נאָך? אויף דער לאַנגער פּאָדציִענע זיצן אַלטע גויעס, בײַ שטעלן פֿון דינע, שוואַרצע קעלבאַסים און חזיר־פֿעטס... אין דער מיף פֿון דער לינקער פּאָדציִענע צום מאַגיסטראַט — אַ קריסטלעך הויז פֿאַר אַלטע; שיטן זיך אַמאָל פֿון דאָרט אַרויס אַלטע גויעס (מענער זעט מען נישט), געהויקערטע, בלינדלעכע, געבויגענע, שוואַרץ געקליידטע, מיט שוואַרצע ציפּקעס אויף די קעפּ, שוואַרצע קרייצן אויף דער ברוסט, שוואַרצע „פּאַציאָרקעס" אויף שוואַרצע שנירלעך — אויפֿן האַלדז. און עס גייט, און שטאָלפּערט, און ברומט עפּעס בײַזלעך, און מורמלט עפּעס — צום קלויסטער צו און צוריק...

און אָפּטער גאַסט אין שטאָט איז: „דיעדע". אַ מולער פֿון פֿאַרשטאָט. אַ הויכער, שטענדיק שכור, שטענדיק שלעכט געגאָלט, אַ האָריק געל פּנים, ווי אַן ערשט אָפּגעשניטן פֿעלד — גייט איבער די פּאָדציִענעס, מיט די פֿאַרנעפּלטע אויגן, עפּעס אין דער לופֿט זוכנדיק, גלייך, פֿאַר זיך, און קרועה־בלועה, אָפּגעריסענע ליוונט... שטאָלפּערט מיט די לאַנגע קרומע פֿיס, איבער וואָס עס ליגט אויף דער פּאָדלאָגע, פֿאַרציעפּעט מיט די אומגעלומפּערטע הענט בײַגל און אויבס אויף די שטעלן, און שילט מיט שוים איבערן מויל, און קיינער הערט נישט ווען. מען זאָגט: ווייב און קינד, וואָס האָבן אים זיין געלט, וואָס ער האָט מיט מולערײַ פֿאַרדינט, אַז ער איז אַ שכור געוואָרן, צוגענומען; מיטן הויז, מיט אַ שטיק פֿעלד, און אים אַליין געלאָזט הפקר...

רעכטע פּריצים האָבן מיר נישט. איין אָרדינאַט זאַמאָיסקי, ווייזט ער זיך נישט... קומט, זאָגט מען, אַמאָל אויף „קבר אבות" אין ווייסן קלויסטער אַריין, וווּ זיי ליגן אין אײַזערנע, שטאָלענע בראָנז־ און זילבערנע טרומנעס אין די קעלער, און העגנען אין דער הייך אין קלויסטער אַלס פּאָרטרעטן אין דעליעס, מיט אַ מין שמייכלעך אויף די קעפּ און געלע שטיוול אויף די פֿיס. אָפּט קומען זיינע פּאָסעסאָרן. אַמאָל, זאָגט מען, זענען עס יידן געווען, איינציקווייז אַרויסגעשטופּט, איין י. מ. בײַן אַ פּאָסעסיע געבליבן. קומען זיי אַמאָל אויף רייט־ און פֿעלד־וועגעלעך, קויפֿן עפּעס איין, מענער — אין די אײַזן־געשעפֿטן, די פֿרויען — אין קאָלאָניאַל־האַנדלען, אַמאָל אויך אין איינציקן מאָדע־מאַגאַזין, וואָס עס האַלט אַ יידישע אלמנה מיט צוויי דיקע איבערגעוואַקסענע טעכטער (אויף וועלכע מען רעדט; אָפּיצירן קומען אַריין) און עסן אַמאָל אין קנס ווײַנהאַנדל אויף דער „ברוקאָוואַנע" גאַס.

בלייבט דאָס פויערים=פאָלק ארום... וואָס קומט זונטיק אויפן מארק, זונטיק און יעדער הגא נאָך אין קלויסטער אריין. — א שטיל אונטערטעניק פאָלק... ערשט פון דער „פּאנשצינא“ באפרייט; די אלטע בענקען גאָך נאָך איר, ווי מיר אמאָל, נאָך מצרים צום פלייש=טאָפּ, די יונגע — ווייסן נאָך נישט מיט דער פרייהייט וואָס צו טאָן, לעבן נאָך אונטער דער השפּעה פון די אלטע, פון וועלכע מען קריגט נאָך פּעטש, אויב מען גריסט נישט דעם פּריץ מיטן קאָפּ צו דער ערד, אָן א היטל, צו די קניען צופאלנדיק... אין שטאָט זענען זיי עפּעס אָפּהענטיק, אומרואיק=שרעקיק=קאָמישטשאלפערנדיק. אויף טרעפּ. געפערלעך ווערן די יונגעלייט נאָך דאַן, ווען זיי קומען צו דער „סוברעוויזיע“ — בין המצרים: צוגענומען, פון דאָרף=רעזשים באפרייט, אין מיליטערישע נאָך נישט אריין — מאכט מען „סוקצעסן“, א ריס א ייד ביין א פּאה, א כאפּ א בייגל ביין א זייצערין; אויסגעהאקט א שויב אין שענק... און ווידער שטיל און מיט דרך ארץ פארן ייד, וואָס איז ערשט נישט לאנג געשטאנען צווישן אים און דעם פּריץ. אין דאָרף איז מען מיט מאָשקען „כל ולך“. אָן אים גייט מען צו קיין רופא נישט, ראָט מען זיך מיט קיין אדוואָקאַט נישט — און ער איז אויך אָפּט דער בורר אין דאָרף...

מיטן „חם“ זיך אסימילירן?

בלייבט דאָס מיליטער אין שטאָט.

דעם סאָלדאט לאָזט מען אפילו נישט איבער דער פּאָדציענע. „א מזיק, לקחנט מיט די אויגן“... די אונטעראָפיצירן, די פעלדפעבעלס, שוין לייטישער, זיצן ביי מענדל שענקער אין באזונדערן אלקער און לאָזן זיך שמעקן די יידישע פּופּיקלעך מיט די העלדזלעך, וואָס ווערן דאָרט געבראָטן, פארטרינקען זיי מיט י״ש און — רעדן אָן די טאָכטער צו שמד... קוים באפרייט זי...

קיין „געזעלשאפט“ איז דאָס מיליטער נישט...

בלייבן די אָפיצירן...

מיט זיי האָט מען שוין מגע ומשא... זיי טרינקען ווין ביי קענען אין ווין=הויז, צעברעכן נאָכן טרינקען די גלעזער, קריצן אויס זייערע נעמען מיט די דימענטענע פינגערלעך אויפן גרויסן שפּיגל אין דער מאַכאָנער רעם; אויף די שויבן פון פענצטער... זיי באָרגן קענס קליינער, בלאָנדער, שטילער טאָכטער רוסישע ביכלעך... זיי „ביוועץ“ זייער אָפּט, נאָכפרעגנדיק אויף די ווייבער אָדער „גלאַט אזוי“ אין דערמאָנטן מאָדע=

מאַגאַזין פֿון דער אַלמנה מיט די צוויי בוגרתן און (וואָס איך האָב נאָך נישט דערמאָנט) דעם זון — יונהציע.

אויף די טעכטער, ווי געזאָגט, רעדט מען... זיי זענען אויך דער יצר־הרע פֿון נישט איין ישיבה־בחור: „ווען אַ גרויסער, קנאַקנדיקער פֿראָסט, ווען מען פֿאָרט מיט איינע פֿון זיי, אַליז איינס וועלכע, אַליין אין אַ בויד... קאַלט, זי מוז זיך צורוקן... נעענטער, נעענטער...“ און יונהציע — מוקצה מחמת מיאוס... אַ דיקער, אַן אַראָפּגעזעצטער, אַ רויט פּרצוף, אַ געגאָלטע מאָרדע, האַלט אין איין אויסקראַצן זיך מיט די נעגל די ווייַנפּערלעך פֿון דער געגאָלטער מאָרדע... „שילאָטן־שמש“ ביי די אָפּיצירן, טראָגט „בריוולעך“ און חברט זיך מיט דינסטמיידן...

— פֿוי! און שטילערהייט — אַ ביסל מקנא...

סיי ווי סיי — אַ פֿרעמדע וועלט. און דאָך עס הייבט זיך אָן שפּיגען אַ שטיקל באַציונג... נישט חס ושלום קעגן פּאָליאַקן... פּאָליאַקן זעגען מיר הייסע! ווי לאַנג איז, ווי מיר האָבן תהילים געזאָגט פֿאַרן נצחון פֿון דער צווייטער מרידה?!

קיין פּויליש חייל, קיין באַוואָפֿנטן פּאָליאַק האָבן מיר פֿאַר די אויגן נישט געזען. פֿון לעמבערג איז אַ געהיימע דעפּעשע געקומען (דער פּאָסט־האַסטן איז אַ לאָך אין מויער פֿון אַ פּאָדציענע־אַרקאַדע), אַז זאַמאָשטש איז גענומען; עס איז אַפֿילו נישט באַלעגערט געוואָרן. אַפֿילו פֿון זייגער־גאַניקל האָט מען אַרום און אַרום קיין באַוואָפֿנטן פֿולק נישט געזען... זענען מיר יינגלעך, חדר־ און בית־המדרש־יינגלעך, פּויליש חייל געווען! און אינגאַנצן איין איינציקן שונא געהאַט: אַ בחור, ערשט פֿון ביאַליסטאָק צו אַ פֿעטער געקומען; אַ בלינדן אויף איין אויג. האָבן מיר אים טאַקע שיעור נישט אויסגעקראַצט דאָס צווייטע, און אַזוי איין מאָל די ביינער געבראָכן, אַז ער איז חדשים לאַנג געלעגן און קוים זיך אויסגעלעקט... און ווער איז דער פּוילישער נאַטשעלניק פּאָוויאַטו? ווע־שיקט אַרויס אין וואַלד אַריין ברויט מיט קליידער צוזאַמענגעקליבענע, און אַמאָל אויך אַ ביסל אַמוניציע, פֿון צעך־הויז געגנבעטע? י. מ.'ס אַ (פֿאַרלײַרענער) זון... וואָס האָט אים טאַקע, דעם פֿאָטער, אַז מען האָט אים, צוריקפֿאָרנדיק פֿון וואַרשע, אין וואַלד געכאַפּט, אין קעשענע אַ רוסישן פּאַס געפֿונען, און אין די שטיוול — אַ קאָנטראַקט צוצושטעלן היי און האָבער פֿאַר קאָזאַקן — פֿון די תליה אַראָפּגענומען! גראָד אָנגעקומען...

און פונדעסטוועגן — פאָדריאַדן! מען טרעפֿט זיך מיט אָפּיצירן אין רייט־שול... יידישע טעכטער זענען הנעוודיק... א ביכל א רוסיש באָרגט מען.. אפילו מיך הייבט מען אָן צו לערנער רוסיש... נאָך „פקד־פקדתי“, נאָך „אָלענדאָרף“ אויף דייטש, מוז איך אנטלויפֿן פֿון גרעטשס גראַמאַ־טיק, און פֿון לערערס (א „שרייבער“ אין פֿאָלק) מויל, פֿון וועלכן עס יאָגט „סיוווכאַ“...

עס שפּינט זיך עפּעס, און פּלוצלינג — דאָס שפּינוועבס רייסט זיך אָבער איבער!

געקומען א בלבול!

צווישן אונדז און די אָפּיצירן שטעלט זיך א וואַנט און זי וואַקסט...

אין גערטל פאַרן שלאָס, וו די אָפּיצירן וווינען, שטייט, צווישן די קליינע גרינע ביימלעך, די קאַסע פֿון פֿאָלק. באוואַכט, פאַרשטייט זיך, פֿון א זעלנער, אין שווערד און ביקס באוואָפֿנט. קומט ווער אין זיינע ד' אמות — שיסט ער!

און איינמאָל, פאַרטאָג, מען קומט אים אָפּוועקסלען, מיין סאָלדאַט מיטן קיווער, מיטן גאַנצן געווער ליגט אין א זאַק געבונדן. די קאַסע — אויפגעבראָכן, דאָס אייזערנע קעסטל מיטן געלט — פאַרשוווּנדן!

דאָס אייזערנע קעסטל געפינט דעם זעלבן טאָג א פּויער הינטער דער שטאָט, אויפגעשלאָגן און אין גראָז אריינגעוואָרפן.

ווייסט די גאַנצע שטאָט, וואָס דאָס אַלץ באַדייט:

דער פּאָלקאָווניק — אַן אַלטער מאַן, לאַנגע שפּיציקע וואָנסען, א געגאָלטער אַלטער קאָפּ, טריפֿנדיקע אייגעלעך, א נאָכגעשלעפּטער פֿוס — דער פּאָלקאָווניק האָט א יונג ווייב; מילך און בלוט און א „וואהלע“ — רייט אויף פֿערד, טרינקט שאַמפּאַניער, קלייבט זיך אין לובלין און אין וואַרשע, ווערט פאַרשוווּנדן אויף גאַנצע מעת־לעתן אין וועלדער אויף פּיקניקס.... און דריי יונגע אָפּיצירן, וואָס דרייען זיך ארום איר — מאַכן חובות... שטעלן אוים וועקסלעך... צום טערמין טוישט מען די וועקסלעך... און אַזוי לאַנג ווערט געטוישט, ביז מען מוז אַמאָל צאָלן...

פֿאַר זיי האָט זיך דער צאַסאָוואָי, א פּרישער סאָלדאַט פֿון קאָסט־ראָמאַ, א פּויערים־יונג — געקענט דערשרעקן...

די שטאָט ווייסט, אָבער גישט דער שלאָס! בפרט, אז איינער פון די דריי לעב־יונגען איז דער אודיטאָר אין פּאָלק...

דעם קאָסטראָמער גבור ווארפט מען קודם כל אין קאסעמאט אריין... איבערן וועג פאלן אויפן האלב־דערשטיקטן, פאר שרעק האלב־טויטן סאָלדאַט קלעפּ ווי האָגל, מיט די שווערדן, מיט די קאָלבעם — פארשוועכט דעם כבוד פון גאנצן פּאָלק! פון דער גאנצער ארמיי! דער שלאָס קלערט אליין: וואָס טוט מען? איז דער סאָלדאַט שוין צוויי טעג אויף ברויט און וואסער, נאָר אָן ברויט און וואסער... און ערשט צום דריטן טאָג באוויזט זיך אונדזער אודיטאָר אין דער באגלייטונג פון סאָלדאַטן מיט רימער... מען שמייסט, און דער אודיטאָר פרעגט אין פארשרייבט...

דער סאָלדאַט זאָגט: יידישע גנבים... געקומען פּלוצלינג... באַרוועסע.. דעם זאק פון הינטן פארוואָרפן.. ער האָט זיי קיינמאָל פריער נישט געזען... נאָר יידן... באָרד און פאות... און — —

פארגייט אינעם בלוט..

אליין איינם — אונטערשרייבן סיי ווי סיי נישט געקענט. דער אודי־טאָר שרייבט אונטער און שיקט צום פּאָלקאָווניק דעם פּראָטאָקאָל... כתוב וחתום.

שיקט דער פּאָלקאָווניק נאָך די סאָלדאַטן, וואָס זענען דערביי גע־ווען.

— איר האָט געהערט?

— טאַק טאָטשנאָ!

— וואָס?

— ער האָט געשריבן..

— וואָס האָט ער געשריבן?...

— ניע מאָגים זנאַט! (מיר קענען נישט וויסן)

— נישט גוט געהערט?

— טאַק טאָטשנאָ (ריכטיק).

— און דער אודיטאָר האָט געהערט?

— ער איז עפּעס אנדערש, אוטשאָני!

און שוין בייזלעך:

— ער האָט געהערט?

— מן הסתם...

— זאָג בפירוש! שארף!!

— טאַק טאַטשנאַ!
— שווערן דערויף?!
— אז מען וועט הייסן...
— ערלעך שווערן?
— טאַק טאַטשנאַ...
בלייבט — יידישע גנבים"...
גייט באלד א פאַפּיר צום מאַגיסטראַט: היות די קאַסע, ווי עס האָט זיך ארויסגעוויזן, האָבן באגנבעט יידישע גנבים, זאָל דער מאגיסטראַט תיכף ומיד צושטעלן די אַדרעסן פון אלע יידישע גנבים אין שטאָט...
ענטפערט דער מאגיסטראַט! נישטאָ! געווען א ייִנגל דודל, געלם געוואָרן. נאָך א יינגל, באגנבעט א געוועלב מיט באקאליען — זיצט ער תפיסה אין שעברשין... אויסער אויף דער גיישטאָט...
— זאָל זיין — גיישטאָט.
מאכט מען א רשימה... שיקט מען נאָך די פארצייכנטע, ברענגט מען זיי פון דער גיישטאָט אין קייטן, און מען ווארפט זיי אריין אין פינצטער־נאַסן קאזעמאַט אין וואַל...
קומען באלד ווייבער און קינדער אין שטאָט אריין מיט א געוויין... באַרואיקט מען זיי, דער אמת וועט ארויס, ווי בוימל אויפן וואסער, נישט אמאָליקע צייטן!
„זיי זענען דאָך אָבער די נאכט גאָר אין דער היים נישט געווען"...
„מיינער האָט געהאַט א גנבה אין"... און פארשלינגט דעם נאָמען פון אָרט.
„מיינער איז געווען אין שליחות אין דאָרף, ביים פּריץ". איז דאָך גוט, וועלן זיי דאָס זאָגן, עדות שטעלן... און ווירקלעך, גנבים זענען זיי דאָך, וועלן זיי זיצן א ביסל... גייט אָבער אזוי אוועק א וואָך, נאָך א וואָך, און עס לאָזט זיך פּלוצלונג ארויס א קול:
— מודה געווען!
נישט מעגלעך... קומט אָבער צו די אויערן: געגייט!
אויף הייסע, אייזערנע פּליטעס באַרוועס געלאָזט... אונטער די נעגל געברענט... נעגל פון די פינגער ... האָר פון די בר... מען געצופּט...
ווייטער א יללה פון ווייבער און קינדער...

שווייגט מען שוין נישט. שרייבט מען פּראָשעניעס. ווער שרייבט? אונדזער אַדוואָקאַט פּ. ג...

שרייבט ער פּויליש, שיקט מען צוריק... שרייבט ער רוסיש, קען ער ווירקלעך קיין רוסיש נישט, שיקט מען ווייטער צוריק: פּאָ גיעג״אַמאָטנאָסטי...

רופט מען מיין לערער... ער וויל נישט, ער טאָר נישט... גיסט מען אַ״ם אריין איין כוסה, אַ צווייטע, אַ דריטע אַ געמישטע, אַ פערטע — געמישטע מיט עפּעס צוגעמישט. מיין לערער צעוויינט זיך אויף אַ קול כאַפּט זיך קושן... ער וועט שרייבן, ער האָט אונדז ליב דאָס לעבן, „גאָזאָוו“ פאַר אַ ייד צו גיין אויף סיביר; און ער שרייבט...

דעם צווייטן טאָג — דער שרייבער נעלם געוואָרן... מען האָט אים מער נישט געזען. אָבער די פּראָשעניע האָט געפּועלט. געקומען אַ פּריקאַז פון העכער: נאָך אַמאָל איבערפרעגן די תּפוסים, איבערפרעגן אין מאַגיסטראַט, און דערביי זאָל זיין דער רב פון שטאָט...

זענען זיי זיך מודה, אין קעגנווארט פון רב, ר׳ משה וואהל: זיי האָבן דעם זאַק פאַרוואָרפן, די קאַסע באַרויבט... דאָס קעסטל אויפגעהאַקט, אונטערגעוואָרפן...

ר׳ משה וואהל פרעגט:

— און וווּ האָט איר אַהין געטאָן דאָס געלט?

מאַכט אים דער אודיטאָר אויפמערקזאַם, אַז לויטן פּריקאַז דאַרף אַלץ געשען: „וו יעוואָ, ראַווינאַ, פּריסוטסטוויע“, אָבער קיין דעה האָט ער נישט. איבערפרעגן טאָר ער נישט. און לעזט איבער דעם פּראָטאָקאָל און פרעגט: וויערנאָ?

די תּפוסים ענטפערן: וויערנאָ...

און ר׳ משה וואהל מוז אונטערחתמענען...

און ער קומט אַראָפּ פון מאַגיסטראַט, און מען פרעגט אים:

— וואָס הערט זיך? ווי זעען זיי אויס?

צעוויינט ער זיך, ווי אַ קליין קינד...

מוז מען שוין עפּעס טאָן, זיך נעמען צו דער זאַך. מען מוז דאָך דערגיין, מיט וואָס מען האָט אויף זיי אַזאַ שרעק געוואָרפן.. לאָז נאָר קומען י. מ. פון וואַרשע, ער וועט געוויר ווערן... אָבער אסיפות מאַכט מען, קלערן קלערט מען, טאָן עפּעס מוז מען...

פלוצלינג אַ נייע מעשה:

א קול לאָזט זיך ארויס אין שטאָט, מען ווייסט נישט פון וואנען, נאָר אויף זיכער — איינער פון די יידן איז געשטאָרבן אין קאַזעמאַט!

מען דערמאנט זיך אין ציאסאָוואָיס טויט; מן הסתם אויך דער־שמיסן. און מען ווייסט שוין אויף קלאָר, אז יציאת נשמה איז געווען נאָך פאר עטלעכע טעג... זיי ווילן אים נישט ארויסגעבן. אוים מורא, מען זאָל נישט זען, וואָס מען האָט אים געטאָן. זיי ווילן, ער זאָל פאר־פוילט ווערן... און אפשר וועלן זיי אים ערגעץ אין א הייל ארייננווארפן, צי אין וואסער — דער ייד וועט גאָר צו קבר ישראל נישט קומען! און מען ווייסט שוין, ווער עס איז דער קרבן: משה! און אין אלע גאסן שטייט איין קול: משה! משה! און נישט אָפּגערעדט, מיטאמאָל אלט און יונג, קינד און קייט, מענער און ווייבער — א לאָז געטאָן זיך צום קאזע־מאט און איין געשריי, איין יללה:

— גיט אונדז אָפּ דעם בר מינן!...

שטייט אן אָפיציר ביים קאזעמאט. שרייט ער:

— משה לעבט...

און רופט אין קאזעמאט אריין: זאָל ער זיך באווייזן! און אין שמאָלן קאזעמאט־פענצטערל אין דער הייך באווייזט זיך משהס קאָפּ, א לעבעדיקער —

מען גלויבט זיך קוים, שרייט מען צו אים ארויף:

— מאַך מיטן מויל, מאך מיט די אויגן!

ער טוט עס. איז נאָך ווייניק:

— שריי ארויס א וואָרט!

ער מאכט מיט די ליפן. הערן הערט מען נישט... קיין כוח נישט צו רעדן... אָבער אבי ער לעבט, מען גייט אהיים מיט א פרייד: ער לעבט, ער לעבט...

און דעם זעלבן טאָג גייט א דאָקלאַד קיין לובלין:

יידן א בונט געמאכט, באפאלן דעם קאזעמאט, געוואָלט אויפרייסן... געמוזט זיי ווייזן די גנבים... געוואָלט זיי מיט געוואלט באפרייען... א מערכה דער און דער אָפיציר... קריגט דער אפיציר א דאנק, ווערט פאָר־געשטעלט אויף אן אָרדער: „זא כראבראָסט“, און אין שטאָט ווערט איינגעפירט קריגס־צושטאַנד. נישט מאכן קיין רעדלעך. מער ווי צוויי צוזאמען נישט גיין... נאָך אונטערגאנג פון דער זון — די לעדן פאר־מאכן, אין גאס זיך נישט ווייזן... קיין אסיפות נישט מאכן, נישט אין בת מדרשים, נישט אין הייזער... און קאָזאַקן אויף פערד רייטן ארום אלם

פּאַטרולן מיט נאַגייקעס... בײנאַכט — טאָפּלטע פּאַטרולן... באַווײַזט זיך ווער — מיט נאַגייקעס אין קאַזעמאַט אַרײַן... פֿיל ווערן אין מיטן גאַס באַפֿאַלן אויך בײטאָג און באַזוכט. געפֿינט מען עפּעס אַ צייכן וועגן ענין — מיט נאַגייקעס, אין קאַזעמאַט אַרײַן... אַ שרעק באַפֿאַלט...

לויפֿט מען אין בית־המדרש אַרײַן תּהילים זאָגן — מען צעטרייבט מיט נאַגייקעס... ווײַבער לויפֿן אײַנרײַסן די שול — קאָזאַקן רײַטן אָן, רײַטן אַרויף מיט די פֿערד... מען רײַסט אַראָפּ די קאָפּקעס, די שאַלן, און ווערן נעלם... פֿון דער גײַשטאָט אויפֿן בית־עולם אַרויף, זאָלן זיך די טויטע מיען... אַרויסגעלאָפֿן שטילערהייט, בײנאַכט, אין אַ פֿינצטערער נאַכט, צוגעפֿאַלן צו דער ערד, מיט די מײַלער צו די מצבֿות, פֿאַרשטיקטע יללות... „בית פּרעה“ — דער שלאָס דערהערט, אַרומגערינגלט דאָס בית־עלמין, אײַנציקווײַז אַרויסגעלאָזט פֿון טויער.

זײַ האָבן מורא פֿאַר טויטע!

אַן אויסגעשטאָרבענע שטאָט.. און י. מ., די אײַנציקע, די לעצטע האָפֿענונג קומט אַלץ נישט... טייל זאָגן: קראַנק, אַנדערע: מורא צו קומען...

היוצא מזה: אל תבטחו בנדיבים...

און אין דער טויטער שטילקייט דערהערט זיך:

— אַ פֿעלד־געריכט געקומען...

אַ פּאָר טעג שפּעטער:

— ווידער מודה געווען...

— געפּסקנט — תּליה!

— אַוועקגעשיקט דעם פּסק צו באַשטעטיקן...

דערמאַנט מען זיך:

פֿאַראַן דאָך ערגעץ יידן, וואָס האָבן אַ דעה! וואָס קענען, וואָס מוזן העלפֿן!

אָבער ווי קומט מען צו זײ? די בראָמען — טאָפּלט באַוואַכט, קיין פּעסער גיט מען נישט; קיין אויסלענדישע וועט מען געוויס נישט געבן... קיין דעפּעשן וועט מען נישט אָננעמען, און ווער עס וועט גיין מיט אַ דעפּעש, וועט אַרײַנפֿאַלן אין קאַזעמאַט...

זאָל זיך עמעץ מוסר נפֿש זײַן, אַריבערכאַפּן די גרענעץ אין טאָמאַשאָוו, דרײַ מײַל אײַנגאַנצן, פֿון דאָרט קיין לעמבערג, פֿאַראַן דאָרט אַ פּרעדיקער לעווינשטיין, פֿון דאָרט טעלעגראַפֿירן צו משה מאָנטיפֿיורע קיין לאָנדאָן, צו קרעמיע קיין פּאַריז...

— ווער וויל זיך קויפן עולם־הבא, זוכה זיין אין אייביקן לעבן? געפונען זיך אזוינער...

אברהם מאַניס — זיין נאָמען; נאָכן ווייב: אברהם מאַניס דער ראַ־ניאכעס; זיין ווייב הייסט ראַניע...

— ווער איז ער?

א בעל־הבית? א דאַזאַר? א מתעסק בצרכי ציבור? א מושלם? א משכיל?

גאַרנישט פון דעם אלעם...

אַן אַלטער ייד, קרוב לשמונים, קלייבט זיך שוין לאנג צו פאָרן שטארבן אין ארץ ישראל, נאָר זונתו ראַניע תחיה וויל נישט. זי וויל נישט און קען נישט איבערלאָזן דאָס זאמאָשטשער בית־עולם, ווו זי האָט איר גאנצע משפחה... אין בית המקדש וואָלט זי אָן די מתים א יתומה גע־ווען.. און אָן ראַניען וועט אברהם מאַניס נישט פאָרן... ווי פאָרט עס א ייד אָן א ווייב?

און שפעטער מיט צוויי יאָר, אז ער האָט זי איבערגעדייבערט, און זי פאָרט מיט אים, איז זי אים פון צפת, ווו זי האָט אים איבערגעגעבן אין זיבערע הענט אריין, אונטער די הענט אוועקגעקומען, אהיים, צון איר בית־עלמין אנטלאָפן... אבי אברהם מאַניס איז בשלום אריבער יעם ים!... און צוגעפאלן איז זי צום בית־עלמין מיט א פרייד און א געוויין, די ערד געקושט און געקושט, קוים מען האָט זי אָפגעריסן...

ווי וועט דאָרט לעבן אָן איר אברהם מאַניס? צוגעבונדן איז ער צון איר געווען... א בעל תוקע איז ער געווען, איינמאָל נאָך שחרית אהיים געגאנגען זיך איבערדרימלען, און געברענגט, א פארהושטער ייד, אויפן אָרט פון קיטל — ראַניעס א וויים העמד...

— נישט קשה, זאָגט ער, אן אשה צנועה ראַניע, א צדיקית, מען מעג אין איר העמד בלאָזן...

וואָס נאָך איז ער געווען?

א חסיד — א בטלן, פריער באהאלטענער; שוחט געווען: אויף דער עלטער, אז די אויגן זענען אים א ביסל שוואך געוואָרן, זיך פון שחיטות אָפגעזאָגט, און ערשט דעמלט מודה געווען: ער איז א בעלזער חסיד. קיין מושלם אלזאָ נישט; אפילו א שטיקל עם הארץ אין תנ״ך... זאָגט אמאָל, אין בעלזערם נאָמען, א נוטריקין אויף יעקב אבינום ליי־טער, און ווייסט נישט, אז „סלם" אין תנ״ך איז אָן א וי״ו....

ביי די זייטן האָבן מיר זיך דערמלט געהאַלטן!

און ער, דער אַלטער בטלן, וועט פאָרן...

און ער איז געפאָרן...

די „אויסאַרבעטונג“ וועגן ענין, וואָס מען האָט אים איבערגעגעבן פאַרן פּרעדיקער לעווינשטיין, און אין וועלכער איך האָב אויך אַ חלק געהאַט, האָט מען אים אין העמד פאַרגייט... דורך בשלום די בראָם.. אַריבער בשלום, אָן אַ פּאַס, די גרענעץ —

אין דריי טאָג אַרום:

בטל דער משפּט!

די אָפּיציר: האָט מען שפּעטער געזען אין וואַרשע, אָן עפּאָלעטן, אַפילו אָן שטיוול... אָפּגעריסענע...

— אָ, אַ זאַמאָשטשער? שענק אַ פּאָר גראָשן...

און מען פאַרגעסט די צרות... אַברהם מאָנים באַגלייט מען קיין ארץ ישראל מיט גרויס פּאַראַד און — מיט דער צייט הייבט זיך אָן צו בלעזלען אויפסניי... השכּלה!

צו „בלעזלען“, ווייל ביי אונדז אין קליין פּאַריז וועט דער פּראָצעס נישט זיין געפּערלעך, גאָר אָן אַ הויכער טעמפּעראַטור. און אַז איך און מיין חבר יחזקאל וועלן זיך מיטאַמאָל, אין אַ שיינעם העלן פריי‑טיק‑ דיקן טאָג, באַווייזן זיך פּלוצלינג אין גאַס, אויף די פּאַדרציענים, אָנגעטאָן „דייטש“, אין מאַרינאַרקעס — און אַז מיין חבר יצחקל וועט אַריין אין‑ נעם ניי‑געעפנטן פּראָגימנאַזיום, וועט צו קיין עקצעסן קעגן השכּלה נישט קומען...

דער השכּלה‑פּראָצעס וועט דורכגיין, ווי ווייט מעגלעך, שטיל, די געבורט אָן גרויסע ווייען — די הימלישע טאָכטער וועט נישט אָפּגענו‑ מען ווערן מיט צוואַנגען — דאָס קעפּל איז גאָרנישט אַזוי גרויס, און קיין ערשטלינג וועט עס נישט זיין...

דערפון אָבער שפּעטער. —

השכלה. ר׳ משה וואהל. דריי־שוועסטער — ליבע

צו קיין עקצעסן וועט נישט קומען.
זאַמאָשטש א לייטישע שטאָט!

פון אייביק אויף אן „עיר מלאה חכמים וסופרים“ — געווען א שטאָט פון תורה, „און ווו תורה — דאָ חכמה“ —
א קונץ היינט צו זיין אן עילוי?
שפעטער, אלס „מאַניש“, פארזעץ איך בעסער אין יענע צייטן אריין... ווען —

געלעבט האָבן די אלטע באלעבאטים,
מעשענע ברילן, זילבערנע בתים,
גאָלדענע עטרות, אייזערנע מוחות...
אנדערע יאָרן, אנדערע כוחות...

דאָס בית־המדרש איז „פול מיט קארפן־קעפ“, און עס איז ענג. „מען לערנט נאָך אין פּאָליש, מען לערנט נאָך אויף די טרעפּ“... און יוי געזאָגט: „ווו תורה — דאָ חכמה“. איז שטענדיק אזוי געווען. אזוי דער־ציילט מען! נישט מיר; איך הער אונטער. „ווו מען זייט מיך נישט“ — אויב עס ווערט נאָר עפּעס פארציילט, „וואקס איך אויף“, און „זיץ ווי א גולם“ מיט אן אָפן מויל. עלטערע וואונדערן זיך: „אן עילוי־שער קאָפּ“; חברים: א יונג, ווי א „קוועקזילבער“ און לייגט אוועק פאר־מעשהלעך; א בלאט גמרא — גליטש און טייך! איך אליין פארשטיי עס אויך נישט, נאָר עס ציט מיך. איך וואָלט פאר א מעשהלע אפילו חתן־כלה־שפּיל און חורבה אוועקגעלייגט — האָט עס אָבער אליין אויפגע־הערט... מיידלעך ווערן פריער רייף; כלה־מיידלעך! מיט מיין כלה פון חורבה ווין איך אויף איין און די זעלבע טרעפּ און טרעף זי נישט...!

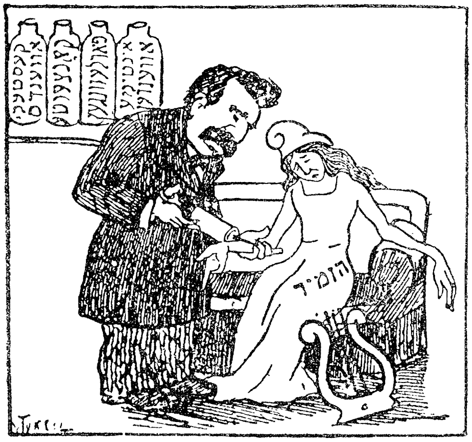

צו פרצעס טעטיקייט אין הזמיר — קאריקאטורן:
1) געצייכנט פון י. טונקעל, 2) געצייכנט פון ח. גאלדבערג

אינסטינקטיוו האָב איך ליב מעשהלעך.

דאַווענען אין בית=המדרש צוויי גראָע טויבן, צווילינג=ברידער, זיך ענלעכע ווי צוויי טראָפּן וואַסער. מען פאַרשטייט נישט, ווי די ווייבער אונטערשיידן זיי. ווי די קינדער דערקענען... „מעגלעך — שמייכלט מען, עס טרעפן זיך טעותים!“ האַלטן זיי זיך שטענדיק צוזאַמען, האָבן בשותפות אן איינפאָרהויז אויף דער ברוקאַוואַנער גאַס, און זיצן זין בית=המדרש שטאָט=ביי=שטאָט, מיטן רוקן צום שלחן, מיטן פּנים צום ארון קודש, און טרעטן זיך נישט אָפּ, און וואָרקען, אויב זיי בלייבן עטוואָס לענגער נאָכן דאַווענען, ווי די טויבן, וועגן אַלטע צייטן; און איך בין שוין ביים שלחן, האַלט שוין די אויערן צווישן די גראָע קעפּ...

„אַ שפּאַס אַמאָליק זאַמושץ, דער „גאון“ — „דער אייזערנער קאָפּ!“

דאָס מיינט מען אן אמאָליקן רב אין זאַמאָשטש. און „בי=כי=כי!“ — איין שפּראַך און איין געלעכטערל. און צוויי פלאַכע הענט — אַ כאַפּ זיך פאַר די ליפּן, מנהג פראַנצויז; ד״ר סקשינסקי טוט אויך אַזוי: אַ מענטש זאָל נישט שפּריצן מיטן מויל. און פאַרציילן פאַרציילן זיי זיך איין אַנעקדאָט, ווער ווייסט, צום וויפלטן מאָל — פון „גאון“:

מאַכט זיך אַ מעשה: אַ זומער=טאָג, אָפן די טיר. קומט אַ דינסט=מיידל מיט א שאלה, מיט אַ וואַרעם גענדזל אויף אַ טעלער... פריש געבראָטן, צעשניטן און עפּעס געפונען... גייט דאָס מיידל באָרוועס, הערט ער נישט איר קומען; זיצט איבער אַ ספר!... קומט זי צו צום טיש, שטעלט פאַר אים די „שאלה“, ער זעט נישט, אין ספר פאַרקוקט. רוקט זי זיך אָפּ צוריק צו דער טיר און שטעלט זיך וואַרטן, זי וועט דאָך אים נישט מבטל זיין... האָט ער, דער גאון, אַ חוש הריח, דערפילט ער און דערזעט... מיינט ער, ער זיצט און עסט... קוקט זיך צו — א גענדזל. „איי, אַ רביצין!“ — ווי זי „קעכלט אים!“ לערנט ער ווייטער מיט די אויגן, און די הענט כאַפּן און וואַרפן שטיקער „שאלה“, צווישן באָרד און וואָנסען, אין מויל אַריין... די מויד, פאַרשטיינערט פאַר שרעק. און איידער זי קומט צו זיך, איידער זי גיט אַ געשריי צו דער רביצין אין קיך אַריין, און איידער די רביצין קומט — אויס גענדזל!

מאַכט ער —

— שאַ, שאַ, רביצין! אַז איך האָב געגעסן, איז כשר!

פינטלט די רביצין מיט די אויגן, און ער:

— זאָג איר, זיי מוחל — די כלים כשר!

און דער אייגענער גאון איז אַ בקי בשבע חכמות. פירט, פּאַרצייַלן זיי, וויכוחים מיטן קאַנאַניק, און דער גייט שטענדיק אַוועק אבל וחפוי ראש, „ווי אַ קוימענקערער!"

און אַ ישול־שמש געווען — —

— איין אביון...

— אַ מטופּל!

— מען האָט גאַרנישט געוווסט, אַז ער איז אַזאַ מזיק...

און דער ייד האָט געפונען „אַ גייעם אופן צו חשבונען", מען זאָל אויסרעכענען „אויף והודערטער יאָרן להבא" אַלע ליקוי חמות און אַלע ליקוי לבנות. נאָך דער פּטירה געפינט מען די קאָרעספּאָנדענציע, וואָס ער האָט געפירט דעריבער מיט דער פּאַריזער אַקאַדעמיע. ווי ווייט עס איז אמת, און וווּ די כתבים זענען אַהינגעקומען, ווייסט מען נישט. צו חצות — זאָגט מען — פלעגט ע ר, דער שמש, און ר' ישראל זאַמושץ, דער בעל מחבר פון „הטבע" (אויב איך האָב קיין טעות נישט) צוזאַמענקומען זיך ביים „אייזערנעם קאָפּ", און נאָך חצות, פאַר עלות השחר, זיך מתווכח זיין אין חכמה... פון ישראל זאַמושץ (ווען די נשמה זאָל אפילו אמת זיין) רעדט מען ווייניק. דעם דעסויערס רבי; גלייכער מען שווייגט. נישט קיין גוטס, נישט קיין שלעכטס.

און ג ב י ר י ם געווען...

— פּאָסעסאָרן, גרויסע גיטער געהאַלטן.

— רע־פוילן, אַרויסגעטריבן.

— נאָך פּראָצעסן געמאַכט. תקיפים אין סאָנד, דער עקאָנאָם זאָגט, וואָס דער פּריץ הייסט, און מען ליציטירט נאָך אַזאַ ייד, וואָס גייט אַליין נישט אַוועק פאַרן טערמין, למשל —

— ר' יאָסל!

— נפטר געוואָרן אין שטאָט — איין אביון...

— אַ יתומה געלאָזט — אַ בוגרת...

פון דעם ווייס איך אויך עפּעס. די יתומה קען איך. א הויכע, אַ מאָגערע, מיט שלעפּעדיקע פּיס, וואַסערדיקע אויגן און האָר — ווייסע, ווי פלאַקס; דאַרפישע האָר. אָבער מען לויבט זייער איר פויליש רעדן. און — די פּאָר פּאָרטרעטן, וואָס הענגען ביי אונדז אויף די ווענט: נאַפּאָ־לעאָן דער דריטער און זיין קיסרטע אוגעניא, מיט וועלכער איך האָב מיין לעצטן רבין געפּייניקט — די רויטע, גרויסע, הויכע און ברייטע שאַפּע

(„א שאַפּע, ווי אַ הויז“), אין וועלכער, זיך באַהאַלטנדיק פאַרן ד״ר סקשינסקיס נקמה, איך האָב איבערגעפירט א פולן טאָפּ מיט אייער, און די צוויי לאַנגע, שוואַרצע שטאַנגען, מיט די מעשענע גאַלקעס צו פאַר־האַנגען, וואָס די מאַמע לאָזט נישט קויפן („משוגע מיינע שונאים!“) און וואַלגערן זיך דעריבער אַרום אויפן בוידעם — די אַלע דריי מציאות (די ליבשאַפט צו מציאות, וואָס איך האָב געירשנט!) האָט דער טאַטע אויף דער ליציטאַציע ביי דעם יאָסל אין דאָרף געקויפט.

— „רע־פּוילן“... אײנציקווייז אין שטאָט אריין געטריבן.

— ווער איז געבליבן? איין י. מ....

— איז ער דאָך י. מ.!

אָבער די פּאָסעסאָרן זענען געווען „אויסגעמישט“ מיט פּריצים, גע־פירט זיך פּריציש, געקומען און געברענגט אין שטאָט אריין פּריצישע מנהגים, ווי די „לייפּסקער סוחרים“ פון לייפּציג — א ביסעלע דייטש! — (די דייטשקע, וואָס איז א גלגול געוואָרן!)

— א מהלך קיין לייפּסק!

— גזלנים אויפן וועג!

— מען פלעגט דאָך פאַרן פאָרן שרייבן צוואות, איבערלאָזן גיטן על תנאי...

— נישט אונדזערע צייטן!

— אָבער געהערט האָט מען, פאַרציילט האָט מען!

און „אונדזערע צייטן“ זענען אויך נישט אַזוי שלעכט. ערשט נאָך אייכענבוים, צעדערבוים און אַנדערע. עס קומט קיין זאַמאָשטש צו י. מ. אין הויז אַריין — יעקב רייפמאַן, דער גרויסער „אַפּיקורס“ און „חוקר קדמוניות“... מיין פעטער, וואָס וועט זאַמלען מיינע כתבים — מיינע חטאת נעורים, טראָגט זיך דייטשמעריש, נישט גאָר קורץ, אָבער נישט איבער די קניען (צוויי מאָסן געווען: ביז צו די קניען — דייטשמעריש. גאָר קורץ, אַז מען זעצט זיך און די מאַרינאַרקע הירט קוים אָן מיט די זוימען דאָס געזעס — עכט דייטש). פאָרן דורד בראָדער זינגער, קומען זיי צו אים, זינגען... ביי אים איז דאָ א סך קליינע ספרימלעך אין אַ „גלעזער־נער“ שאַנק. צווישן אַנדערע: ד״ר עטינגערס „סערקעלע“, זיין „קוגעל“, וואָס ער האָט איבערגעמאַכט פון שילערס „גלאָקע“, און די משלים... און דעם אַלטן ר׳ זלמנס הויז? ער אַליין — א פאַרצייטישער פּלישיקער ייד. און אַ ברייטן טיזליק אין דער האַנט — א שטאָק מיט א זילבערנער גאַלקע,

גייט (צוזאַמענמאַכנדיק נדבות) מיטן שטאָק פאָרויס, דער שמש טראָגט נאָך די זילבערנע פושקע... זיין ווייב (איר נאָמען האָב איך פאַרגעסן), א יידענע מיט „א הריגאַרנדיקן גווידער“, נישט קיין געלעכערטע אויערן; די „געהענגען“ — לאַנגע בריליאַנטענע אויערינג — באָמבלען זיך אויף זיידענע פעדעם פון שטערנטיכל אראָפּ, און אין זייער הויז: אַ גערטל אין מיטן הויף, אַ הילצערנער גאַניק, וואָס לויפט אַרום שטאָק, פאַרהאַנגען אין די פענצטער. און אונטער די פאָרהאַנגען (איז לינדער דאָס וועטער — אויפן גאַניק, זומער-צייט — איז אין גערטל, אויף אַ באַנק אַרום דעם איינציקן בוים אין דער מיט, אין מיטן קראַנץ פון אַלערליי בלומען ארום), זיצט א טאָכטער אַן אלמנה, צוויי מיידלעך (אַ העלס און א שוואַרצס) און לערנען פראַנצויזיש פון אלענדארף און לערנען דייטש „ווי א וואסער“, עפּעס א גרויסע ביבליאָטעק דאָרט פאַראַן, שפּעטער האָב איך פון איר אַרויסבאַקומען א פיזיק.

און א... ל... טראָגט זיך שוין אַליין דייטש, עכט דייטש, וווינט אין עק שטאָט, רעכטס (פון מאַרק גערעכנט) צום אָפיצירן-קלוב, אין א באַזונדער הייזל, שוין מיט אַ ג ר ו י ס ן גאָרטן, הויך מיט ברעטער ארומגעצוימט, איז דורך די שפּאַלטן פון צווישן די ברעטער, אַז מען גייט זיך באָדן — עס איז ביים שמאָלן וועגל — זעט מען, ווי אין גאָרטן דרייט זיך אַרום זיין איינציקע טאָכטער, אַ הויקערל, וואָס שעמט זיך אַרויסצוּווייזן אין גאַס אַריין, און רייסט בלומען אָדער קוקט אַריין אין א ביכל.

פאַראַן אין גערטל עפּל- און באַרן-ביימלעך. — מיר קריכן נישט איבערן פּלויט. דרך-ארץ און אָפּשיי פאַרן קליינעם געבילדעטן הויקער און — פאַרן סמאַטריטעלס הינטל...

און ק... דער וואָס האלט דעם ווייטהאַנדל, ווו די אָפיצירן טרינקען און פריצים פון אַרום — עסן און קויפן אהיים ווין און באַקאַליע. פאַראַן דאָרט אַ פיין, בלאָנד „פּאָרצעלייען“ מיידל, מיט זיידענע, לאַנגע בלאָנדע צעפּ (זי וועט דערמאָנט ווערן), וואָס לעזט ביכער, געבאָרגטע פון פריצים און אָפיצירן.

און י. מ. מ׳הויז, ווו גרויסע אָפיצירן שפּילן פרעפעראַנס, וווהין דער גרויסער אַפּיקורס יעקב רייפמאַן וועט קומען אַלס לערער?! און — אַ היימיש מנין דאָרט פאַראַן, מער פאַר זיי קינדער; י. מ. אַליין איז דאָס מערסט אין וואַרשע. פאַרן עמוד אַלס חזן פראָדוצירט זיך אַ היטלמאַכער, דער כאָר — זיינע ברידער, אויך היטלמאַכער. נישט זייער קיין פרומע יידן. אַ ברודער האָבן זיי אַ שטיקל אַפּיקורס! — א לערער פון קאַליגראַפיע,

וואָס שרייבט יידישע שירים, אלא עטינגער! אייגער פון די „זינגער" וועט אין קורצן גיין פון דער וועלט, וועט מען פארציילן, אַז ער האָט זיך פאַר גסיסה געהייסן געבן אַ ווערמיקע פלוים צו עסן. אַז מען וועט אויף יענער וועלט שמייסן און אויסרופן פאר וואָס, און מען וועט דערמאָנען די ווערמיקע פלוים, וועט ער וויסן — אַ סוף! און זיי זאָגן אַלע „עברי"!, נישט ליטוויש, דאָס וואָלט מען נאָך דעמלט נישט פארטראָגן. אַ ליטוואַק איז „אַ צלם־קאָפּ". א ליטוואַק זעצט זיך אין א קרעטשמע ביין אן ערלית און לערנט. און זאָגט צום פארגאַפטן אורח: „איר ווייסט גאָרנישט, אן אשה צנועה דאָס איז!" זי איז דאָך אין מאכיל ומשקה און לאָזט אים נישט מפסיק זיין פון לערנען! (זע — „דער חלום פון ליטווישן מלמד"). א ליטוואַק, אז דער צווייטער רופט אים צו שמד, ענטפערט: „וואַרט, איך וועל גאָר אָפּדאַווענען מנחה" — און א ליטוואַק איז נאָך אַ יקר המציאות אין דער גאַנצער געגנט. אין זאַמאָשטש ג ע ו ע ן איינער, אַפילו ג ר אָ ד א פיינער, גאָר אַ פיינער יונגערמאַן, טאַקע ר' זייוועלס איידעם, און ער, נעבעך, אַוועקגעקומען; די אלמנה וויל פארזיצן...

זיי זאָגן פוילישע עברי. שמחת תורה, די גבירה אין די גרויסע בריליאַנטן אין די אויערן, מיטן קעלנערל, מיט פערל אויסגעשטיקט, איבערן האַלדז (אזוי אין לעבן, ווי אויפן פאָרטרעט אין סאַליע). — די גבירה שמייכלט ליבלעך און דערלאַנגט כיבוד: טאָרט (איך מיין, איר שוועסטער און מיין באָבע באַקט אים), גים, ביר, צוקער־בראָנפן; עטוואָס וויין אויך. און זיי, דער חזן מיט די משוררים, זינגען ל י ד ע ר! „דער תעודה מיטן האַמער, קלאַפּט שוין אין קאַמער", און גאָלדפאַדען — מיט די פויסטן אין יידישע לעדן אַריין, „שוין טאָג! די אומות העולם וואַרטן אויף אייך!" אין זאַמאָשטש — עטוואָס קאָמיש, ווי דערמאָנט — ווער זענען די אומות העולם? אָבער עס זינגט זיך!

און דאָס מגין זאָגט קיין פייט נישט. צו יזכור טרעפט זיך דער געמישטער, ג י ש ט פאריתומטער עולם, פון מענער־שטוב און פון דער ווייבער־שטוב (די סאָליע) אין הויז — אַן התחלה פון פלירט. יום־כיפור איז מען זיך קעגנזייטיק מכבד מיט האַרץ־טראָפּן. אָבער פריער מוז מען ווייזן די צונג, צי מען פאַסט...

און דאָרטן דאַווענט קינדערפריינד, אַן אלטער בחור, אַ געגאָלטער, האָט א סידור און אַ מחזור מיט דייטשער איבערזעצונג, ווייסט פון „פּעדאָן", רעדט פון „יערוזאַלעם" — פרעגט מיך אַמאָל:

— וואָס איז אייער פאַרלאַנג, ר' דער און דער?

איך געדענק הלל און זאָג: ואהבת לרעד כמוד. ער זאָגט: ניין, אנכי, דאָס איז דער יסוד!

אמת, אין דער זעלבער געזעלשאַפט אַריין, אַז עס איז אַמאָל (איך געדענק שוין נישט, צוליב וואָס) אַרייַנגעקומען א געוויסער רפאל עסיק־מאַכער, אַ שטאַמלדיקער ייד, וואָס האָט אַן עסיק־פאַבריק, און וואָס איז ערשט געקומען פון ערגעץ, צוליב אַן אָפּעראַציע, פון אויסלאַנד, און האָט פאַרציילט, בעיני ראיתי, ער האָט אַליין געזען, א וואָגן איז געפאָרן אָן פערד — האָט מען זיך אַזוי צעלאַכט, אַזוי לאַנג חוזק געמאַכט, אַזוי לאַנג זיך געוויצלט און אַזוי לאַנג מיט ווערטלעד געשטאָכן, ביז דער ייד ר' רפאל האָט געמוזט „מודה" זיין, ער האָט „משטה" געווען, אויסגעטראַכט... אָבער אַן התחלה איז שוין געווען! א זאָמען פאַר נייע צייטן — שוין געוואָרפן!

און אַפילו אַ פשוטער ייד, דאַכט זיך, נישט זייער קיין נ י כ ט ע ר נ ע ר, פאַלט אַמאָל איין און ער קומט פלוצלינג אין חדר אַריין, ווו זיין איינציק יצחקל לערנט, און זאָגט:

— רבי! (אַ גרויס־פּוילישער, מיט דער ריש) נייע צייטן; מען דאַרף זיין געבילדעט! מיין בן דאַרף אַ חתן ווערן!

— וואָס איז אייער פאַרלאַנג, ר' דער און דער?

קיין פסוק וויל ער נישט. קיין אַפּיקורס, וויל ער נישט, ער זאָל ווערן, אָבער —

— אַ פּרק קאָנקאָרדאַנציע מעגט איר מיט אים לערנען! יעדן טאָג א פּרק!

און עס דרייט זיך נאָך אַרום אין שטאָט, דאַכט זיך, אַ קאַנדידאַט אויף דער „תוכחה", עפּעס אַן אָרעמער, אַלטער, הויכער, געלער, ברייט־פּלייציקער ייד. דעם פאַמיליען־נאָמען קיינמאָל נישט געהערט, דער צונאָמען — נישט דרוק־פעיק, מיטן נאָמען „וואל", וואָס האָט גאָר ערגעץ אין רוסלאַנד א זון, וואָס שיקט אים געלט מיט דער פּאָסט, א „פּאָלנעם יעדנעראל!" (רוסיש־פּויליש־פּעסטונג־לשון בנוגע צו מיליטער־זאַכן).

קיין שטאָך־אַרבעט וועט פאַר דער השכלה נישט זיין!

ערגעץ אַנדערש פילערט, רוישט. חסידים שמייסן די משכילים אויף קאָנקאָרדאַנציעס — משכילים שרייבן מיט איין האַנט שירים בשבח ההשכלה און וועגן די פיר צייטן פון יאָר, און אָדען — דאַנק־ און לויב־געזאַנגען צו דער ממשלה, פאַר איר חסד צו כנסת ישראל און מיט דער צווייטער האַנט — מסירהלעד אויף די שוואַרצע... און אַ מלחמה מיט

תקיפים און קהל, א מלחמה מיט רבים, אַ מלחמה מיט חסידים, מיט רבנים...

ביי אונדז — פון דעם אַלעם קיין צייכן.
אויב איך וועל קלאָגן אַמאָל:
אַכט און צוואַנציק גראָשן פלייש אַ פונט...
און צום גראַם:
„אַרויסצוואַרפן פאַר די הינט“.
און קרעכצן:
„און אַ פונט, אוי, אַ גרויסע קלאָג!
שטיינער און ביינער און אַ פאַלשע וואָג“...

און נאָך שפּעטער, אין „ספּורים בשיר“ (צוזאַמען מיט מיין געוועזענעם שוועער ג״י ליכטענפעלד געדרוקט) אַ פּאָעמע „חנה“, ווו די העלדין מיט דעם נאָמען ווערט פאַרשוועכט פון ראש הקהלס זון, און דער ראש הקהל דער תקיף א. א. וו... וואָלט עס זיין נישט מער ווי א נאָכמאַכעכץ... ווי איך האָב נאָכגעמאַכט היינען... נאָר מיט דער געשמאַקלאָזיקייט. געווען ביי אונדז אַ פאַכט (ענלעך צו דער „טאַקסע“), אָבער אָן שווינדל און רויבעריי, און — אויך בטל געוואָרן. דער אידעאַל פון אַ ראש הקהל אין זאַמאָשטש איז (ביז אין דער לעצטער צייט כמעט!) א ייד, וואָס קען נישט רעדן, און וועט נישט פלודערן אין מאַגיסטראַט — וואָס קען זיך נישט אונטערשרייבן (און וועט נישט התמעגען אָן קהלס ווי סן; דער חותם פון דאַזאַר ליגט ביין אַ בעל־הבית!) און באַקומט פּעטש פון ווייב, פאַרוואָס ער מאַכט נישט בעסער חתונה די טעכטער... קיין רביים לאָזט מען אין זאַמאָשטש נישט אַריין. מען וויל נישט קיין מחלוקת. הערט זיך, עמעץ פאָרט, לויפט מען צום נאַציעלניק, שטעלט ער וואכן ביי אַלע בראָמען. דעם עומד על גביהם, א ייד, גיט קהל. באַווייזט זיך די בויד:

— קודי? נאַזאַד!

ר׳ גרשון הענעך „פון תכלת“ (אַזוי פלעגט מען אים רופן) וויל הווקא אַריין קיין זאַמאָשטש, און אַ בעל־נצחון — קויפט ער זיך אין שטאָט א הויז. מען וועט דאָך נישט אַרויסטרייבן קיין בעל־הבית? ליתר „תוקף עוז“ גיבעט ער זיך אַריין ביינאַכט! — אין דער פרי, עוף השמים... מען ווייסט שוין; אַרויסגעפירט, נישט מיט גרוים כבוד!

חסידים זענען ווייניק אין דער צאָל און האָבן גאָר קיין דעה נישט. לעקן זיך ערשט אוים פון די „וווגרן“, וואָס זיי האָבן באַקומען, אין גאַנצן צייט, פון קהל און זייער פאָרשטייער. אַ יונגערמאַן, גאַטירלעך פון דער

פרעמד, קריגט בענקשאַפט, כאַפּט זיך אַרויס, לויפט צון אַ רבין. — מען שיקט נאָך ווייטער, מען רופט אים, מען מאַכט אים אַ פּעקל. מען פירט אים אַזוי איבער דער גאַס, און הער היים — מקיים פסוק, דערנאָך צום רב. אָפּגעגט און — היידאַ! נאָך אַן איינציגעם זיצט מען שבעה! א גאַנץ „מנין“ אַז מען כאַפּט, פירט מען אין מאַגיסטראַט אַריין, שערט מען אָפּ מיט גוישע הענט די פאות און מען גאָלט האַלבע בערד... מענטשן גערעג־קען עם נאָך.

הייגט, דאַנקען גאָט, שטיל! דאָס הייסט — זיי דאַנקען גאָט! אַז דער אישביצער רבי וועט, מיט יאָרן שפּעטער, וועלן איבערפּסקענען דעם זאַ־מאָשטשער רבס (הוקא שוין נישט קיין שם־דבר!) אַ דין־תורה, וועל׳מיר זיי לייגן אין חרם אַריין: מיר — דרייטשן די אישביצער חסידים!

וועל׳מיר אפשר מלחמה האַלטן מיטן רב?

איז אונדזער רב, מיין פאָרהערער, מיין שפּעטערער ר׳ זישעלע — ר׳ משה וואהל.

אָבער אים קומט א מדור מיוחד!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ר׳ משה וואהל — דער ליסערס תלמיד. ער ציטירט זיין דעה און שרייבט: ותלמידי הגאון... געווען אַ גבירישער אײדעם, געוואָרן סוחר; דאָס געלט פאַרלוירן — רב אין זאַמאָשטש. אַ שונא בצע, זיצט ער שוין אויף דער שטול א יובל, און לאָזט זיך נישט געבן קיין הוספה. „מאַכט מיר נישט קיין רייכן האַלדז!“ רח׳ש נעמט ער נישט! דין־תורה־געלט צעטיילט ער צווישן די בייזיצער — דיינים אָדער בוררים. נעמט נישט אין מויל אַריין, וואָס זיין רביצין קאָכט נישט. אויף א סעודת מצווה ניפּט ער א ביסל, א ברכה צו מאַכן; עסט אַ טרוקענעם כזית, צוליבן וואשן און בענטשן.

און — אַ קליין זים יידעלע, אַ ווייס זילבערן בערדעלע. אויגן — ווירקלעך „טויבן־צוגלייך“! קינדער — דאָס גאַנצע לעבן! אין גאַס, אין ביהמ״ד, ער באַווייזט זיך נאָר, רינגלט אים די יונגע חברה אַרום, זעט מען אים אַרויס קוים עטוואָס העכער — אַן עלטערס צווישן הענדלעך. און האָבן האָט דאָס יידעלע אַ קינדיש ציטעריק קולעכל — א פיין זיל־בערן גלעקעלע. און אַז ער דאַוונט, וואָס זיין חזקה איז, כל־נדרי אין שול, קלינגט עס, קלינגט עס, צעגיסט זיך עס און מען הערט עס אין דער גרוי־

סער טיפער שטילקייט, אין אַלע ווייטסטע ווינקעלעך, ווי אונטן אַזוי אויבן אין דער ווייבערישער שול... און — א גאַנץ יאָר א מיקל. אלץ כשר און כשר. און אָרעמע כנסת ישראל, אלץ איז הפסד מרובה, אַזאַ באַשטענדיק יקרות... אויסער פסח; ווי א פיש אין וואַסער ציטערט ער פאַר כרת שבמשהו!

און פסקענען פסקנט ער גלייך פון דער גמרא אַרויס.

זאָגט מען, און, פארשטייט זיך, נישט אבי ווער: דער און דער פון די גדולי הפוסקים זאָגט אנדערש, ענטפערט ער שמייכלענדיק:

— אין מיין צייט און אין מיין שטאָט בין איך דער איינציקער פוסק!

שוין. רעדט מען שוין נישט מער דערפון.

און פאַר דעם קליינעם, צעשמייכלטן יידעלע, ציטערט מען אימת המלכות; פון גביר ביזן חסיד, ביזן קל שבקלים... ער איז מעניש! דאָס הייסט: נישט חס ושלום, ער, אָבער קלאָר ווי דער טאָג: מען נעמט זיך פאַר אים אָן. אים צוליב אָדער — זכות אבות!

דער סוף פון שמעי' גבור, וואָס האָט אים אונטער די אויגן איקעגן גערעדט, באַרימט זיך: ער לויפט אים אַראָפּרייסן דאָס שטריימל פון קאָפּ, ווייסט איר אפשר, א'נישט לעזט די סקיצע אונטערן העלדם נאָמען.

אַז צוליב זיין כבוד איז נענש געוואָרן דער טריסקער! די טריסקער חסידים לייקענען נישט. די מעשה — אַזוי געווען: קומט אמאָל קיין זאַמאָשטש דער טריסקער (פון דעמלט אָן לאָזט מען טאַקע קיין רביים נישט אַריין), פאַלט אים איין זיך נוהג צו זיין, ווי אין אנדערע, ז יי נ ע שטעטלעך, נעמט ער דעם גבאי און שיקט נאָכן רב. שמייכלט ר' משה וואהל און ענטפערט: „גיי, זאָג אים, אז דער כבוד התורה פאַרלאַנגט, מען זאָל פריער קומען צום מרא דאתרא!“ — פאָלגט ער נישט, דער טריסקער, פאָרט ער אָפּ און איז נישט מוציא שנתו...

— געווען — זאָגן די טריסקער פון רבינס צד אַ שגגה היוצאת מפני השליט...

און צוגעגעבן ווערט, נישט אָן גדולות:

— און מיט אַזאַ צדיק יסוד עולם ווי אַ טריסקער, איז מען טאַקע מדקדק כחוט השערה!

און אַז יעקב רייפמאַן קומט צו אונדז, צו י. מ. אין הויז אריין, אַלס לערער אָדער העברער מלמד, און עמעץ וואַרפט אונטער קעגן אים אַ

חרם, אַ חסידישע קונץ... און ר׳ משה וואהל לאָזט אויסרופן, אַז ווער עס איז מחרים אָן דער ידיעה פון מרא דאתרא און זיין בית דין צדק, איז אַליין בשמתא... און דאָס זעלבע יאָר שטאַרבט א חסידישער יונ־גערמאַן — ווייסט מען אויף זיכער, איז ברור כשמש, אז אוועקגעקומען איז דער חרם־אונטערוואַרפער! אַז דאָס איז זיין עונש געווען.

מען הייבט אָן צו נעמען צום מיליטער. מיין טאַטנס עצה, מען זאָל נישט גיין, „קיין וועלט זעצט מען נישט איין“, געפינט, נאַטירלעך, ביי קיינעם קיין אָפּקלאַנג נישט. עס געזעגנט די סוברעוויזע, עס בלייבט, אַז די, וואָס וועלן אַוועקגיין, דאַרפן באַקומען פון שטאָט שטיצונג. אויפן וועג און פאַר דער פאַמיליע אין דער היים. ר׳ משה וואהל שטעלט אַ פּושקע ביי זיך אין דער צווייטער שטוב, און לאָזט אויסרופן, אַז דער יושר איז, אַז אַלע בעלי־בתים זאָלן אַריינוואַרפן אין פּושקע מעשר פון זייערע רווחים... געוואָרפן ווערט, ווי געזאָגט, אין דער צווייטער שטוב, ביחידות, קיינער זעט נישט, אָבער מען האָט אַזוי מורא עובר צו זיין אויף זיין „גזירה“! אַזוי־פיל פּחד פאַר אַ טעות אין חשבון, אַז — מען געפינט „שרפ״ט“!

גאַפט מען!

און ווי עס פּאָלגט דאָס ווייבער־פאָלק!

איר וואָלט געדאַרפט זען, ווי מען אנטלויפט פון די פעסלעך און שעפּלעך פיש אויף שבת, אויב דער פישער וויל טייערער מיט א גראָשן, און ר׳משה וואהל, מורא האָבנדיק, אַז אָרעמעלייט וועלן צו קיין פיש נישט קומען, קיין רעכטן שבת נישט האָבן, שיקט אַרום דעם שמש: קיי־נער זאָל נישט קויפן!

ווי פון א פייער אַנטלויפט מען!

און י. מ. דער גביר אַליין?

ר׳ משה וואהל לעבט מיט אים זייער גוט. „ישיעלע!“... און פונ־דעסטוועגן, אַז מען רופט „ישיעלען צון א דין תורה און ער שיקט נאָך אים דעם שמש, און יענער האָט געסט: דעם פלאַץ־מאיאָר, דעם סמאָטרי־טעל און נאָך... און לאָזט זאָגן... ער האָט ציגד קיין צייט נישט, לאָזט ר׳ משה וואהל אים אָפּענטפערן: אלהים נצב בעדת אל. און ווער עס האָט פאַר גאָט קיין צייט נישט, קען גאָט, חס ושלום, אמאָל פאַר יענעם קיין צייט נישט האָבן...

לויפט מען שוין!

און דער קל שבקלים?!

איינמאָל, פּרייטיקצונאַכטס, כאַפּט ער זיך אויף שפּעט אין דער

נאַכט. עפּעס אַ שאָרך האָט אים אויפֿגעוועקט, קוקט זיך אום, גנבֿים שטעלן אַרויס די שויבן פֿון פֿענצטער. אַ קאָפּ באַווייזט זיך, אַן אינו ישׂראל. דאַנקט ער און לויבט דעם אייבערשטן, וואָס „רוב גנבֿ ישׂראל" האָט נישט מחלל שבת געווען! דער גנבֿ איז דערווייל אַריין, נישטערט און טרעפֿט צו די שבתדיקע לייכטער. וועט די לייכטער שוין אָפּקויפֿן אַ ייִד — איז ער מפֿקיר די לייכטער! בענטשט די רביצין איין שבת אין מעשענע לייכטער־לעך. אַ ייִדענע — לאָזט זי אַ ביסל טרערן ביים ליכט בענטשן. שוין! דעם צווייטן ערבֿ שבת, מען ברענגט אָפּ די לייכטער. צוויי ייִדן פֿאַסערס האָבן זיי געקויפֿט, איז איינעם אוועקגעקומען דאָס ווייב, דעם צווייטן — אוועק־געפֿאַלן אַ קינד, לא עליכם, אויף אַסכּרה.

און דער ר' משה וואהל אַליין האָט שוין, ווייסן אַלע, שוין אַ יאָר דרייסיק קיין ספֿר אין האַנט אַריין נישט גענומען. געדענקט ש"ס ופּוסקים אויסנווייניק. ווו מען הייבט אָן, זאָגט ער, אַז מען דאַרף, ווייטער; ווי לאַנג ער וויל, בעל פּה. און לעזן לעזט ער הווקא די קליינע „ביכלעך". פֿון וואַנען נעמט ער זיי?

זיצט ביין אים אין בית־דין־שטוב אַ דיין אַ תם. קיין בעלי־דינים נישטאָ, גייט ר' משה וואהל, מיט אַ ספֿרל אין דער האַנט, אויף און אָפּ אין קהל־שטוב, און שטעלט זיך אָפּ פֿאַרן תם, גיט אַ פֿרעג:

— ווי מיינסטו? איז מעגלעך אַ מענטש זאָל אַרומגיין בורווים אויף צעבראָכן גלאָז?

געמיינט הרבונהן; געלייענט „מסתרי פּאַריז"...

ווי געזאָגט, די בת מלכּה השׂכּלה וועט ביי אונדז קיין שטאָך אַרבעט נישט האָבן. עס וועט זיין אַ ראָמאַנטישע זאַך. ייִנגלעך וועלן אַרומגיין אין מאַרק און דעקלאַמירן ביים שיין פֿון דער לבֿנה: „ציון, ציון", „החמלה", „יונה הומיה"...

און דערביי וואַרפֿן פֿאַרבענקטע אויגן אין די געוועלבער אַריין, ווו כּלה־מיידלעך זיצן... אַ משׂכּיל וועט דורכפֿאָרן פֿון ערגעץ. וועט זאָגן:

— דאָס ערשטע — מען עסט נישט! ייִדן עסן נישט! איר זאָלט זען, ווי מען עסט ביי די אומות העולם!

און די קליידער וועט מען אונטערהאַקן!

און פֿונדעסטוועגן באַקום איך שׂכר השׂכּלה!

דאָ מוז איך אָבער איבעררײַסן אויף אַ ווײַלע און מאַכן אַ קלײנעם שפּרונג אין דער צײַט — צוריק. און דערנאָך אַ גרויסן שפּרײַז פאָרווערטס. קײן טענה צו מיר קענט איר נישט האָבן. איך שרײַב נישט קײן אויטאָביאָגראַפיע, אַפילו נישט קײן כראָנאָלאָגישע דערינערונגען. איך וויל אײַך נאָר איבערגעבן אַ ביסל שליסלעך צו מײַנע זאַכן.

און אַ שפּרונג צוריק מוז איך געבן, ווײַל איך האָב אויפן וועג, אין אײַלעניש, אַ מלמד פאַרלוירן. און דווקא אַ ייִד אַ הויכן, וואָס דאַרף זײַן שווער צו פאַרלירן, און מיט אַן (בײַ אונדז ווײניקסטנס) אומגעווײנלעכער בײַ־פּרנסה, וואָס האָט געדאַרפט בלײַבן אין זכרון — אַ טאַביק־שטויסער געווען! פריער האָט עס געטאָן די רביצין, איז זי קראַנק געוואָרן און קרענקט שוין אַ צײַט — ליגט זי און קרעכצט. ער שטויסט טאַביק און הערט, ווי מיר לערנען בײַם טיש. איז ער אַ למדן אַ גרויסער, זאָגט אונדז פאַר אויסנווייניק גאַנצע סוגיאָס, און — גרויסער פּשטן. הײב איך מיך אָן צו פּשטלען — „אַהאַ, קריכסט שוין בײַ בויבעריק!“ זאָגט ער עס נאַר, שאַט נישט. איך האָב אָבער מורא, ער זאָל נישט צוקומען, נישט לײגן די פינגער אויף דער גמרא. דער ייִד איז פול טאַביק, קומט ער צו, הײב איך אָן צו ניסן. און האָט זעקס פינגער אין יעדער האַנט, האָב איך מורא פאַר זײַן האַנט! בין איך אַ גאַנצן זמן, אַזוי ווי ער וויל, אַ פּשטן...

באַפרײַט פון טאַביק און זעקס פינגער, מעג איך שוין טאָן דעם שפּרונג פאָרויס, און אויך אַ גאָר שפּעטערע מעשה פאַרצײלן. די נשמה, וואָס קומט מיר אויפן זינען, ווען איך גיב נאָר אַ טראַכט וועגן השכלה...

עס איז שוין לאַנג נאָך דער השכלה־צײַט. מען האָט זיך פון איר שוין אָפּגעזאָגט. מען קוקט שוין אויף איר, ווי אין דער צײַט פון שמאָלע קלײדער — אויף אַ קרינאָלינע, מען באַשולדיקט זי: נישט צוגעפירט וואַסער און זאַלצן צו די וואָרצלען, נישט לופט און ליכט — צו די צווײַגן — נאָר אָפּגעריסן צווײַגעלעך און אײַנגעזעצט אין פרעמדע שטאַמען. אויף קלאָר, ווי אַנדערש, ווײסט מען נישט... אָבער יענער וועג איז קײן וועג נישט געווען...

און איך בין שוין אַן אַלטער שרײַבער. עטאַפּן דורכגעמאַכט:

חבר דינעזאָן האָט אָפּגעדרוקט די „בעקאַנטע בילדער“; קיין גראָשן נישט צוריקגעזען. איך האָב מיט הילף פֿון גוטע מענטשן אַרויסגעגעבן דריי בענדער „יידישע ביבליאָטעק“; צעגאַנגען ווי זאַלץ אין וואַסער — צוזאַמען מיטן אויסגעלייגטן קאַפּיטאַל. שוין נאָך די יום־טוב־בלעטלעך, וואָס די ראַדיקאַלע יונגט האָט פּאַרטיילט, געלט נישט אָפּגענומען און, נאַטירלעך, נישט אָפּגעשיקט. און — שוין נאָכן יובילעום.

מיין אַדרעס: וואַרשע, צעגלאַנע נומ. 1 — די „פּרציסטען געסט“... שוין, הייסט עס, א שולע געמאַכט.

א חדר געהאַט און — אַליין געבליבן. נע ווער דאָס פֿאָלק, ובפֿרט זיין באָהעם — יונגע שרייבער. אַוועק און מיט נעמען!

און נעמען, דאָס מוז איך דרך אגב באַמערקן (דאָס „דרך אגב“ — מיטן מאמר המוסגר זענען מיין שוואַכקייט!) נעמען האָבן באַקומען, לייט זענען געוואָרן — די „קונדייסים“ פֿון חדר.

די, וואָס האָבן נישט געלאָזט זיך פֿירן! די אַנדערע, וואָס האָבן אַזוי גערן זיך אונטערגעגעבן דער צענזור, געשטאָפּט דאָס מאַנוסקריפּט צו מיין בליישטיפֿט — זאָל גאָט זיך אויף זיי דערבאַרעמען!

איך האָב זאָמען געשפּרייט, איבער זיי שבעה נקיים געזעסן, און קוים זיך עפּעס דערוואַרט. באַווייזט זיך אַ קעפּל, עס שפּאַלט קוים די ערד, איך גיב שוין אַן אָנהאַלטעניש, אַן אָנשפּאַרעניש, זאָל עס נישט קריכן אַרום איבער דער ערד. אַרויף, צו דער הייך! דרענגלעך אונטערגעשפּאַרט!

די דרענגלעך זענען געבליבן!

בין איך אַליין. מען קומט נאָר צו מיר נאָך „סמיכות“...

איז שוין אָבער לאַנג נאָכן „עת לטעת“, קליין דאָס גערטל, אָבער שוין ווילד אָנגעוואַקסן, עת לעקור נטוע... זאָגט מען: איך טרייב די יונגע טאַלענטן. גייט מען מער צום גוטהאַרציקן דינעזאָן; ער זאָגט נישט אָפּ אַזוי געשווינד דאָס לעבן. נאָר די ביי זיך ש ט א ר ק ע ר ע קומען. און מיט א הנדל: אָן אייך ווענדט זיך עס! זאָגט איר: נישט! צעברעך איך די פֿעדער. און אין די אויגן פֿלאַמט די זיכערקייט פֿון געניען אָדער גראַפֿאָמאַנען: דו וועסט נישט קאָנען זאָגן: נישט!

קלינגט מען אַמאָל. מען רייסט מיר אַן אַרבעט איבער. מילא, פֿיילייכט, באַווייזט ד אָ ך עפּעס! איך עפֿן. אָן אַ „גוט מאָרגן“ שפּרינגען מיר פֿאַרביי דריי געשטאַלטן. אין פֿאָרצימער איז טונקל, געווען איז אויך אַ טונקעלער טאָג; דאָך זע איך: אַ מיידל, אַ ביינִיק פּנים, גלאַט פֿאַרקעמט, אָן אַ הוט, לאַנגע הענט באָמבלען זיך אַרום קערפּער. הילכיקע, הער

איך, אָפּצאַסן, הויכע; זי וואַקלט זיך אויף זיי... נאָך איר — אַ מאָגער לאַנגער בחור אין אַ האַרטן קאַפּעליוש, אַן ארומגעבוגדענע באַק, שוואַרצע הענט; נאָך דעם — אַ דיקער, אַן אראָפּגעזעצטער, אין אַ ווייכן הוט מיט ברייטע רענדער: איין פליגל ליגט מיטן זוים אויפן אַקסל, און אחרון, אחרון חביב — אַ מאַנוסקריפּט אונטערן אָרעם — דער מחבר אַליין. אַ קליינס, אַ דאַרס, אַ פּיצלס... און מען שפּרייזט פּאַרביי אין שטוב אַריין. איך בלייב און פּאַרמאַך די טיר. אַז איך קום אַריין, זיצן שוין די בחורים ביים טיש, דער הויכער און דער דיקער מיט די גאַמבעס אויף די הענט אָנגעשפּאַרט, גרייט צו הערן. דער „דיכטער" מיטן מאַנוסקריפּט ביים פּנים: אַזוי קורצזיכטיק איז ער אָן אַ בריל, און די מויד שפּרייזט איבער די שטוב, די אָפּצאַסן הילכן, די לאַנגע הענט באָמבלען זיך — קוים איך באַווייז זיך, נאָך נישט רעכט געזעצט זיך אויפן שעזלאָנג, ווייזאַווי דעם טיש, זי קאָמאַנדירט שוין:

— לעז!

און שיקט אַ הייסן בליק צום דיכטערס אַקסל. הייבט ער אָן:

„דער ציים־גייסט".

און לעזט און צעהיצט זיך, און צעזינגט זיך אינעם לעזן... די בחורים — איינגעהערט און איבערגעבויגן — שלינגען; דאָס מיידל גייט שוין אויף די שפּיץ פינגער, קיין וואָרט נישט צו פאַרלירן...

און דער „ציים־גייסט" וואַקסט...

נאַטירלעך, נישט יענער, דער השכלהשער, די אַלטע קריגאַליגע... נאָר — דער ראַדיקאַלער!

ערגעץ, צווישן הימל און ערד שטייט אָדער הענגט אַ זייגער. דער וועלט־זייגער. דער וועלט־זייגער שלאָגט: שטונדען. האַלבע, פירטל־שטונדען, דאַכט זיך מינוטן אויך...

דער הימל — שוואַרץ: באַדעקט מיט שוואַרצן. אַ שווערער, בלייערנער וואָלקן פאַרשטעלט אַ פאַרחלשטע זון...

גייט דער זייגער אַ קלונג, גיט זיך אַ כאַפּ אויף די זון, לאָזט אראָפּ אַ שטראַל, ווי אַ שפּיזל, לעכערט די כמאַרע, פאַלט אויפן קאָפּ פון צייט־גייסט, און ער גיט אַ ציטער און אַ וואַקס. אַ שטראַל — אַ שפּיזל, אַ ציטער און אַ וואַקס — אויף אַ האַלבן, אויף אַ גאַנצן אַרשין מיטאַמאָל! ריוחות — שטיקער שוואַרצער וואָלקן רייסן זיך אראָפּ, פליען מיט גרימצארן צו די ווייזער, פאַרטשעפּען זיי מיט די פליגל, ווילן אָפּשטעלן. עט הערפט נישט! זיי רייסן זיך נאָר די פליגל אָפּ. קרעכצן פון אָנמעכטיקן

צאַרן און פֿאַרפֿליען זיך ערגעץ פֿאַר שאַנד. דעם וועלט־זייגער קען מען פֿאַרהאַלטן, אָפּשטעלן — ניט!

שלאָגט ער, פֿאַלן שפּיזלעך, וואַקסט דער צייט־גייסט און וואַקסט.

אויף א וויזע שטייט ער, אויף אַ גרינגער און וואַקסט! און אָט, שוין איבערגעוואַקסן די בערגלעך, די גרויסע בערג — הימאַלאַיען און קאַר־פּאַטן! אָט, שוין מיטן קאָפּ אין וואָלקן אַריין! דורכגעלעכערט! שטיקער וואָלקן פֿאַלן אַראָפּ אין מדבר אַריין... עס איז אים ווייניק; דער זייגער קלינגט, אַ שפּיזל שטעכט, ער וואַקסט. שוין אַרויף צום ערשטן הימל, צום צווייטן הימל... אַזוי וועט ער דורכלעכערן אַלע זיבן הימל...

און עס פֿאַלט מיך אָן א שרעק פֿאַרן רבונו של עולם... נאָך אַ פּאָר קלינג, נאָך אַ פּאָר שפּיזלען, דערגרייכט ער צום כסא הכבוד... קערט אים איבער!

צום גליק — אַן ענדערונג...

אומגעריכט האָט ער, דער צייט־גייסט, דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגן און אויף דער גרינגער וויזע אַ קליין־חנעוודיק שמעקנדיק בלאָ בלימל דערזען... אַ זיסער שמייכל צעגיסט זיך איבער זיין שטרענג געזיכט... ער, וואָס דאַרף דעם כסא הכבוד שטירצן, שמייכלט, בייגט זיך, בייגט זיך איין, שטרעקט אוים די האַנט, רייסט אָפּ...

און ער וואָלט זיכער דאָס בלימל צו די ליפּן געכאַפּט, ווייניקסטנס צו דער נאָז, ווען עפּעס פֿון מיר אַרוים ניט ניט א געשריי:

— גענוג!

די בחורים שפּרינגען אויף, די מויד — דאָס בלימל אויף די הויכע אָפּצאַסן! — ווענדט זיך צו מיר, אייזיק־קאַלט־שנייענדיק:

— געוווסט! אַז דער יונגער פּושקין איז געקומען צום אַלטן זשו־קאָווסקי, האָט ער אים אויך אַזוי אויפגענומען.

און גיפּטיק:

— אויך אַזוי פֿאַרשטאַנען...

און — אַרויסגעשפּריזט, ווי געקומען... די בחורים נאָך איר!

אָט דאָס איז די מעשה, וואָס קומט מיר שטענדיק אויף די געדאַנקען וועגן יענער השכלה־צייט... אַלץ מוז זיך ביי אונדז ענדיקן מיטן „בלימל“, אַלץ איינס, אויף נידעריקע צי הויכע אָפּצאַסן, און אַזוי וועט זיין, כל

זמן... אָבער ווען דעם גאַר צולעצט, ווען איך וועל מ י ר אַ ל יי ן קלאָר ווערן...

און ווירקלעך:

איך קריך קוים אַריין מיט אַ פוס אין דער „באַוועגונג". צוליב סיבות, וועגן וועלכע עס וועט קומען אין קינפטיקן פּרק, ווער איך אינעם לעפּל וואַרעם וואַסער גישט דערטרונקען! געוועזן א דוד שיפמאַן, געוועזענער טאַביק־פּאַרלעגער, ביי וועלכן איך האָב צו 6 יאָר טערקישן טיטון געקויפט, פּאַר 45 גראָשן, וואָס איך האָב פּורים־געלט באַקומען, אַ פּירטל, און האָב אָנגעהויבן רייכערן... און וואָס האָט זיך, אַז קראַנגנבערגס טיטון־מאָנאָפּאָל איז קאַסירט געוואָרן, זיך אַליין אַ קראָם געעפנט, מיט שרייב־געצייג און השכלה־ספרים אַלם צולאַג, און איז דערצו לערער געוואָרן פון לשון־קודש — פון דעם דוד שיפמאַנס „פּקוד פּקדתי" אַנטלויף איך, ווי פאַר פייער; לאַנגווייליק! ביים קלייגעם הויקערל שטערן, דעם גרויסן שטערנס א זון, וואָכה איז געקומען לערנען דייטש פון אַלענדאָרף אַרויס: „גוט מאָרגען, הער!" „ווי זינד זי געשלאַפען?" „גוט" — לערן איך — פרע־פעראַנץ־שפּיל. „אַ מענטש איז נישט מחויב צו ווסן, ווי אַ שטיוול הייסט אויף כמה לשונות"... דעם ערגסטן אייגדרוק מאַכט אויף מיר יעקב רייפ־מאַן. אַ מענטש געפינט גרייזן אין תנ"ך. מער ראשי תיבות ווי אין „פּרי מגדים", און וואשט זיך נישט מיט אַ קוואָרט, וואָס האָט אַ געשפּרונגענע ראַנד און טראָגט אַ טלית־קטן...

איז נאָך ווייניק, קום איך אמאָל צו אים. ער איז נישטאָ, און אויפן טיש וואַלגערן זיך פּאַפּירלעך אַרום... מאַטעריאַל צו זיין אויטאָביאָגראַ־פיע... לעז איך, ווייזט זיך אַרויס, אַז ער איז צוויי מאָל געבוירן געוואָרן, און ביידע מאָל אומגליקלעך: איין מאָל — יום־כיפּור, ווען אַ פיש אין וואַסער ציטערט און די כנסת ישראל צעגייט אין טרערן און איז פול תשובה און חרטה, און האָט צווייטע מאָל נאָך ערגער — תשעה באב! ווען די כנסת ישראל איז אָנגעטאָן שוואַרץ, ארומגעהילט שוואַרץ און ברומט ווי אַ טויב. און דערויף קומט ער אַריין, דער הויכער, שוואַרץ־באַ־וואָקסענער ייד און שמייכלט:

— אַהאַ? שיין געשריבן?

איז נאָך ווייניק... מוז ער אונדז נאָך פאַרלעזן א שיר. ער, דער ביי־בער־וואָרעם, וואָס לאָזט ביי זיך אין שטוב קיין לופטשיק נישט עפענען און עטעמט שאָטן מיט ביבער־שטויב, דערזעט פלוצלינג אין חלום — אַ ווייגאָרטן, אין ווייגאָרטן — אַלערליי פּירות און וועגן שיינע, און

„בלומען מיט רויזן" („פרחים עם שושנים" — דער פערז איז א — דריי־ווערטערדיקער!) און אויף די וועגן — אָ, גליקלעכע צייטן! — שפּאַצירן געאָרעמט (שלובי זרוע) דאַכט זיך, די בלוטיקסטע שונאים! ההיינו: איי־נער וואָס ציילט יסודות פיר און אַ צווייטער, וואָס שווערט אויף זיבן און זיבעציק...

מיין רוסישער לערער, מיט די קליינע בלאַסע אייגעלעך און מיטן בראָנפן־מויל האָט מיך געווים נישט צוגעצויגן, זיין גרעטש־גראַמאַטיק האָט מיך נישט גענומען... אָבער קוים האָט דער ציים־גייסט זיינע פליגל צעשפּרייט, דער וועלט־זייגער האָט געקלונגען, באַקום איך שבר־השכלה אויף די טונקעלע טרעפּ. — אַלע טרעפּ אין זאַמאָשטש זענען טונקעלע; אוים ענגשאַפּט. און איך בין אויף די טרעפּ איין ייגגל, מיט ברענענדיקע אויגן, אויף דריי שוועסטער מיידלעך!

און איינמאָל, איך עילוי „מאָניש", וואָס קלער פון גאָרגיש', וויים פון גאָרגיש', לויף, אייגנטלעך — פלי אראָפּ פון די טרעפּ, מיט דריי אָנ־געשמירטע בייגל אין קעשענע פארן אָרעם־בחור, אין בית־המדרש אריין. איך הער טריט אַקעגן. טריט ארויף, לייכטע, פלינקע! און באַלד גיט מיר אַ שימער פאַר די אויגן אַ פּאָר ווייסע, נאַקעטע אָרעמס, גיט אַ בליץ פון אַ פּאָר פלאַמיקע אויגן — נאַקעט ווייסע הענט וואַרפן זיך מיר ארום האַלדז, אַ הייסער אָטעם יאָגט אין פּנים אַריין... און אַ האַרציק געבעט:

— לאָמיר זיך ליב האָבן, לייבושל...

און אז איך — דאָס ערשטע מאָל! — שפּרינג אָפּ, צעטומלט, צע־שראָקן, מאַכט מיין קליינע לילית, די מיטעלע צווישן די דריי שוועסטער, טיף געקרענקט, שווער באַליידיקט און שאַרף־וואָרענענדיק:

— א־אַזוי?! גיי איך צו יונהציען... אין רייטשול אַריין!

זי ווייסט, ווו יונהציע איז... און ליב האָבן מוז זי. באַפּאַלט מיך אַ שרעק פאַר איר, שריי איך אוים:

— חס ושלום! ווילדע ציג, זאָלסט דיך נישט דערוועגן! א... א פּאַם־קודניאַק!

— האָב זשע דו מיך ליב!

מוז איך באַשטיין...

קושן מיר זיך נאַריש־קינדיש מיט געמאַכטער היץ... א י ר ע אויגן אַפילו — לעשן זיך, די ארומגעוואָרפענע הענט — קילער, שלאַבע־ריקער געוואָרן. פיליכט דאַרף זי ליבן, אָבער נישט מיך...

און דאָך, מען טרעפֿט זיך, מען קושט זיך... אַז אָפּגערעדט! און לילית פֿאַרלאַנגט, און מאָניש שווערט... נישט אַזוי ה ו י ד! עס קומט נישט אַזוי ו ו י ט, עס ענדיקט זיך דעריבער נישט מיטן „בעזעם אין דער הייך". און די באַגעגענישן ווערן וואָס אַמאָל זעלטענער... ווייל —

ווייל עס גייט נישט אַוועק א וואָך, און איך טרעף מיך מיט דער עלטערער, מיט מיין כלה פֿון דער חורבה. מיר בלייבן ביידע שטיין, ביידע עפּעס גערירט, אומשולדיק ליב באַוועגט. קוקן זיך, קענטזייטיק, קינדיש זיס און ליב, אין די אויגן אַריין. פּויזע. רייסט זי איבער די ערשטע:

— ווייסט וואָס, לייבושל, דאַרפֿסט לערנען...

און שטאָקט א ביסל און ענדיקט:

— פּויליש!

ענטפֿער איך, עפּעס מאָדנע שטיל, אַליין נישט וויסנדיק פֿאַרוואָס:

— לעזן קען איך!

און ווירקלעך — אויסגעלערנט זיך אין בית־המדרש, אויף טוגענד־האלדם: „וואָלנאָ דרוקאָוואַטש" פֿון די שערים אראָפּ, ווי שפּעטער עטוואָס דייטש און רוסיש... פֿרעגט זי, צי איך וועל פֿאַרשטיין?

— „אַוודאי!" פּאַסט אַנדערש, אַז אַ מיידל פֿרעגט? וועט זי מיר אַ ביכל באָרגן. זי וועט מיר געבן קאָזשעניאָווסקים „קאָליקאציע". אויב איך וועל עפּעס פּאָרט נישט פֿאַרשטיין, זאָל איך אַריינקומען, זי פֿרעגן. וועט מיר עפּעס וואַרעם אַרום האַרץ:

— אַדרבא! אַוודאי וועל איך נישט אַלץ פֿאַרשטיין!

און גיב צו מיט פֿרייד:

— און איך וועל דיך לערנען לשון־קודש.

— גוט! און רייטלט זיך און ווייטער א פּויזע. איך ריים איבער, און פֿרעג, און עפּעס נישט מיט מיין קול, נאָך שטילער ווי פֿריער:

— ביסט אויף מיר בייז?

זי פֿרעגט, מכלומרשט פֿאַרוואונדערט:

— פֿאַרוואָס?

— פֿון חתן־כלה־שפּיל... פֿאַרן שטיינדל!

זי איז עס מבטל:

— אי־י־י!

האָט שוין לאַנג פֿאַרגעסן... אָבער אַ צייכן האָט זי נאָך. געגענט מיר די באַק:

— זעסט?

טונקל, שווער צו זען, לייג איך צו א ציטעריקן פינגער און באַריר, קוים, קוים... זי ריטלט זיך.

— ווילסט — מאַכט זי ליב קינדיש — מעגסטו אויף דעם אָרט א קוש טאָן!

לייג איך די ליפּן צו, ציטערן זיי ט ע ר פאַרן פינגער! זי נעמט דעם קאָפּ צוריק, און גערירט:

— ווייסט, א האָר ווען דו טרעפסט העכער, וואָלט מיר אויסגערונען אן אויג.

— חס ושלום!

— יאָ, יאָ! דער טאַטע זאָגט און די מאַמע זאָגט. און, עטוואָס טרוי־עריקער שמייכלענדיק:

— און ווער וואָלט מיך גענומען מיט איין אויג?

שריי איך אוים:

— איך! איך!

זי פרעגט, עטוואָס נאָכטראַכטנדיק:

— און וואָלסט מיך ליב געהאַט מיט איין אויג?

שריי איך אוים:

— אייביק, ווי איך בין א ייד!

און נעם זי אַרום און דריק זי אזוי האַרציק צו צום האַרץ.

און וווּנדער מיך: וואָס טו איך? און ווי קומען צו מיר די ווערטער, און דאָס צערטלעכקייט? און די שטימע — וואָס ציטערט זי אַזוי, די שטימע? און דאָס מיידל, וואָס ציטערט אזוי? און וואָס לייכטן איר אַזוי די אויגן אין דער פינצטער?

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

די דריטע שוועסטער; די יינגסטע. א „יונגע ציג“, ווי מען זאָגט אין זאַמאָשטש. דייטש: באַקפיש! און אַ ברוסט אַ ליידנדע, פון וואָס איך ווער ערשט שפּעטער געוווירע. און שלאַנק, עטוואָס איבערגעבויגן. און עפּעס אַזוינע ליבהאַרציקע אויגן גרויסע; גאָר גרויסע שוואַרצאַפּל, עפּעס ליכט־דורשטיקע, ליכט־זויגנדיקע, שטענדיק פאַרווונדערטע, עפּעס פרעגנדיקע אָדער — (ווי איך פיל יעצט), זיך באַשטענדיק געזעגענענדיקע...

זי, אז זי טרעפט מיך אויף די טרעפּ, בלייבט שטיין, רוקט זיך מיטן רוקן האַרט צו דער וואַנט, בלייבט שטיין אָנגעשפּאַרט מיט די הענט

הינטער זיך אין געלענדער. איך, נישט ווילנדיק, הייב אָן גיין לאַנגזאמער, זי קוקט אויף מיר, ביז איך גיי פאַרביי, מיט די גרויסע אויגן און קוקט מיר נ אָ ך א לאַנגע ווײַלע, ביז איך קום אַראָפּ.

און קום איך אריין צו זיי, אָדער זי צו אונדז, זעצט זי זיך ערגעץ אין אַ פארשאָטנט ווינקעלע און קוקט שטיל אויף מיר פון דאָרט... זיס־שמערצלעך באַרירן זיי מיך, די גרויסע, וואָס אמאָל גרעסער ווערנדיקע אויגן.

אָבער וואָס מיינט זי דערמיט?

די עלטסטע שוועסטער, מיין חורבה־כלה, רוימט מיר אמאָל איין:

— נעבעך אַ קראַנקע...

זאָגט אויף וואָס, ווערט מיר נאָך שמערצלעכער...

ווערט זי ערנסט קראַנק... איך קום אַמאָל אריין — אַלץ דאָס זעלבע קוקן, און מיין זעלבער זיסער שמערץ...

פאַר גסיסה, איך בין גראד דערביי, וויל זי פלוצלינג, אַלע זאָלן אַרויסגיין, אויסער מיר. זי האָט מיר עפּעס צו זאָגן, אונטער פיר אויגן. מען טוט איר צוליב. איך בלייב מיט איר אַליין און ציטער איבערלעך... זי ווינקט מיר: נעענטער, נאָך נעענטער... איך בין שוין ביים בעט... „נאָך נעענטער“. איך בויג מיך א י ב ע ר ן בעט...

— ווייסט — מאַכט זי זייער, זייער שטיל, מיר דאַכט: בלעטלעך רוישן: מיין האַרץ הערט, נישט דאָס אויער — ווייסט, איך ליב דעם טאַטן, די מאַמען... דעם ברודער... די שוועסטער... און דיך — מ ע ר פאר אַ ל ע! — —

און בעט נאָך שטילער:

— גיב מיר אַ קוש אין שטערן אַריין.

און, איידער איך פאַרשטיי.

— אין מויל אַריין נ י ש ט, מיין לייבעץ איז געפערלעך!...

איך קוש זי אויף די ליפּן...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

איך וויל, איבערהיפּענדיק א שטיק צייט, צו וועלכער איך וועל צו־ריקקומען, פאַרענדיקן די „חרוב־שוועסטער־ליבע“...

די ייִנגסטע — געשטאָרבן....

די מיטעלע האָב איך, צוליב דער עלטערער, פאַרגעסן... ווי זי זאָגט און וואַרפט מיר פאָר: פאַרראַטן... די שבועות געבראָכן...

איז זי בייז, זידלט מיך... איך בריוו.

מייד איך זי אויס, שיקט זי מיר מיטן הינטסטמיידל געהיימע בריוולעך: ווי הייסטו? וואָס טייטש?

אין א שטיפערישן מאָמענט, ווען די שטיפערישע מוזע, פון וועלכער איך הייב נאָך, אייגנטלעך, גישט אָן צו וויסן, באַפאַלט מיך, ענטפער איך איר אין גראַמען:

„האָסט צו מיר א טענה, איך האָב דיך געקושט,
„גלייב ס'איז געווען א שגעון...
„זיכער אַ דבוק פון זמרי בן סלוא,
„איך וואָלט מיך באַגאַנגען דעראָן....

„גאַנץ זיכער אַ דבוק פון זמרי בן סלוא ...
„גלייב. נישט דיין איז דער כשוף,
„וואַרט, אפשר קומט ער צוריק, דער שגעון,
„דערווייל אָבער בין איך מיושב...

א חטאת נעורים, וואָס איך האָב שפּעטער ביי מיין פעטער געפּוגען, שטאַרק פאַרריכט און, ליידער, אין יובילעאום־אויסגאַבע „פאַרעפנט־לעכט“...

אָבער — זי האָט זיך אין קורצן געטרייסט.

די עלטסטע, דאָס „ריינקייט“ איז, נאָך איידער זי האָט זיך אויס־געלערנט לשון קודש — אַ כלה געוואָרן, נישט מיט מיר! פון „רוסלאַנד“.

די תנאים זענען געווען אין מיטן וועג אין אוסטילע... ביי איר אָפּ־פאָרן בין איך אין דער היים נישט געווען. דער טאַטע האָט מיך פּלוצלינג (איך ווייס נישט, אויב צופעליק) מיטגענומען אין וואַלד אַריין, וווּ ער האָט ביימער געהאַקט, נישט ווייט פון אוסטילע.

ער רעדט מיר איין: (צו וואָס? איך וויל דען נישט פאָרן?) „וועסט זען א וואַלד, וועסט וועלן און טויגן צום געשעפט, ווועסטו בלייבן!“ — צום געשעפט האָב איך, זעט אויס, נישט געטויגט. אָבער געמאַכט די ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט וואַלד און מיטן טייך בוג.

אָנפאַנגס — אַ לאַנגווייליקער וועג. בערגלעך און טאָלן...

„יעלו הרים ירדו בקעות“ טראַכט איך: גאָרנישט אַזוי אָנגענעם! און פוןביידע זייטן וועג פלאַכע, אָפּגעשניטענע פעלדער, דאָס שוואַרץ־שטעכנ־היקע שטרוי אויפן פעלד דערמאָנט מיך אין יונהציעס און היעדים שלעכט געגאָלטער „מאָרדע“...

פּאַמעלעך הייבט אָבער אָן אָנצוקומען, און אַלץ געענטער און נע־ענטער, אַ גערויש, וואָס שטאַרקט זיך, כאַפּט אַרום... מיין איך און פרעג איבער:

— אַ וואַסער?

— ניין — זאָגט דער טאַטע — דער וואַלד, וואָס קומט אונדז אַקעגן... (זיין אויסדרוק).

איך שטוין:

— ווי אַזוי רוישט עס אַ וואַלד?

— מיט די צווייגן, מיט די בלעטער, וואָס דער ווינט באַוועגט (גע־זאָגט האָט ער: רירט).

— אַהאַ!

און באַלד קומט אָן דער וואַלד. מיר פאָרן אַריין, איך בלייב פאַר־כשופט; אַזוינע גבורים, אַזוינע ריזן! איך פאַל ביי מיר אָפּ...

— ווי אַלט איז אַזאַ בוים?

דער טאַטע אַליין ווייסט נישט:

— זייער אַלט...

— וואָס פאַר אַ ביימער זענען עס?

— סאָסנעס... פון אַזוינע הויכע סאָסנעס מאַכט מען מאַסטן (זעגל־ביימער) צו שיפן... דאָס גייט אַוועק ווייט, ווייט...

— ווי אַזוי?

— שווימט איבערן וואַסער. פון בוג, וואָס וועסט זען, צו דער ווייסל, פון דער ווייסל צום ים אין דאַנציג, פון דאָרט — אויף אַנדערע ימים...

— דאָס שטיק וואַלד אָבער איז נאָך נישט פאַרקויפט... איך האָב וויינער א ביסל דעמבעס...

און אַז איך קום צו די דעמבעס און דערזע, ווי אַ קליינער פויער כאַפּט אַ האַק און גיט אַ זעץ אַריין אין אַ דעמב, רייסט זיך פון מיר עפּעס אָפּ אין האַרץ. געקומען אויפן אָרט, לויף איך צעשראָקן און צערו־דערט, און מיט א געוויין אין האַרץ אין „שרייבערס“ שטיבל אַריין, וואַרף מיך אויף זיין בעט און גראָב איין דאָס פלאַמענדיקע פּנים אין קישן און

ציטער, ביז דאָס מיחקייט איז גובר, און שלאָף איין, און שלאָף ביז צומאָרגנס... צומאָרגנס, איך כאַפּ מיך אויף:

— ווו איז דער טאַטע?

דער שרייבער שמייכלט עפּעס אונטער די וואָנסען:

— אריינגעפאָרן קיין אוסטילע... פאַרנאַכט צוריק קומען. ווילסט אפשר אין וואַלד אַריין?

איך שאָקל מיך אָפּ:

— ניין...

אַז דער ווינט יאָגט אָן פון וואַלד א זעץ פון אַ האַק אין א בוים, ציטער איך.

פאַרנאַכט קומט דער טאַטע צוריק:

— מזל טוב! קוקט אויף מיר פריידיק.

מיין כלה פון הורבה איז אַ ווירקלעכע כלה געוואָרן; ווי געזאָגט, גישט מיט מיר...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

קיין טראַגעדיע איז עס נישט געווען. נישט קיין שטאָלענע שטאַבע האָט זיך איבערגעבראָכן — אַ בינטל לבנה־שטראַלן! צום וואַלד האָב איך מיך צוגעווינט. שפּעטער צום בוג צוגעפאָרן. פון בוג און דער ווייסל, וואָס איך האָב שפּעטער געזען ביי ראַכעוו, איז געוואָרן „דער דיבוק“...

די סיבות, וואָס האָבן מיך אָפּגעהאַלטן פון השכלה, קומען אין קינפטיקן פּרק. דאָ מוז איך נאָך מאַכן א פּאָסט־סקריפּטום וועגן א פּאַל מיט ר׳ משה וואהל, וואָס איך האָב פערזענלעך געהאַט; א פּאַל, וואָס איך האָב ביי זיין פאָרטרעטירטן פאַר אים קיין פּלאַץ נישט געהאַט, און קען אים דאָך נישט פאַרפעלן.

א גאַנץ גייענדיק יאָר האַוונט ר׳ משה וואהל ביי זיך אין מנין, אין בית־דין־שטוב. אין שול אַריין קומט ער נאָר צו „כל נדרי“ און יעדן ערב־ראש־חודש צו יום־כפור־קטן.

איינמאָל, אפּגים צו פרי געקומען, די שול נאָך פאַרמאַכט. האָט שול און בית־המדרש־הויז — ווי באַשריבן „אין פּאָליש אויף דער קייט“. גייט ער אויף א ווייַלע אַרויף אין בית־המדרש אַריין, שטעלט זיך אריינקוקן אין א ספר, ביי דער ליגקער מזרח־וואַנט אין ארון־קודש־ווינקל. שטענדיק שטייט דאָ אונדזער תם, דער אַזוי גערופענער „יהושע בהמה“,

וואָס גלוסט און האפּט אַליץ צון אַ כתב החבנות, און מיר, חברה, שיקן אים פון צייט צו צייט אונטער — געפעלשטע, און ער, ווי שוין דערמאָנט, לויפט צום ווייב פרעגן, צי ער זאָל פאָרן, צי עס לוינט?... טראָגט ער אויך אַזאַ ספּאָדיקל און אן אטלעסן קאַפּאָטקעלע... קום איך אַריין, אַהאַ דער תם! שלייך מיר צו אויף די נעגל — מעסט אים אויס פון הינטן אַ מתנת־יד, נישט ווי צו טאָן, צום שפּאס — דרייט זיך אום — ר' משה וואהל, און איך בלייב — פאַרשטיינערט.

און ער ווענדט זיך אום צעשמייכלט:

— ווע‍מען האָסטו עס געמיינט, קונדאס?

שפּריצן מיר שוין טרערן פון די אויגן.

— האָסט חרטה?

— א שאלה! רעדן אָבער קען איך נישט; דאָס לשון אָפּגענומען...

— ווילסט, איך זאָל דיר מוחל זיין? ווילסט א תשובה?

נאָך אַליץ אָן לשון, שאָקל איך קוים צו מיטן קאָפּ.

— זאָג זשע מיר צו, אַז דו וועסט שוין קיינמאָל אויף קיינעם קיין האַנד נישט אויפהייבן...

איך וויל געבן די האַנט; „ניין, תקיעת כף — נישט...“

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

און וואָרט האָב איך געהאַלטן... און אויסער איין מאָל, איין־איינציק מאָל, ווען באַהערשן זיך וואָלט שוין געווען איבערמענטשלעך, האָב איך נאָך ביז היינט אויף קיינעם קיין האַנט נישט אויפגעהויבן, נישט אָפּצו־געבן און אַפילו נישט זיך צו פאַרטיידיקן.

י. ל. פרץ און זיין פרוי

„דריי טפחים“ איבערן השכלה־וואַסערל. — ליידנשאַפטלעכע ליבע צום לעבן. — פּראָבלעמען וועגן טויט. — דער ביבליאָטעק־שליסל.

ראַש וואַקסן יידישע קינדער; הלוואי אַזוי אויסערלעך, ווי אינערלעך!

ווען איך געהאַט אין דער האַנט, אָנשטאָט אַ פעדער צום באַשרייבן, אַ בלייַשטיפט צום צייכענען, וואָלט איך פון מיר, פון דעמלטיקן, פון יינגלשן — אַ קאַריקאַטור געמאַכט:

קליין, מאָגער, הענט און פיס, ווי די שטעקלעך; אַ קאָפּ — אַ גרויסער; אַ שטערן אין קאָפּ — אַן איינגעשרומפּענער; אונטער אים — אויגן גרויסע, זוכנדיקע, שמערצלעך־פרעגנדיקע...

און איך זיץ אין אַ שיפל, אַ קליינס; דאָס שיפל איז צוגעבונדן צו אַ שפּאַרעוודיקן לופט־באַלאָן, וואָס טראָגט עס... טראָגט עם דריי טפחים הויך, איבערן השכלה־וואַסערל... דאָס שיפל איז איבערגעלאָזט אויפן ווינטס באַראַט. — א י ך, אין דער ה א נ ט — האָב אַ שמעטערלינגנעצל, מיט וועלכן איך באַוועג האַסטיק אין דער לופט און כאַפּ פּראָבלעמען... און זעגל אַזוי אַריין, פּראָבלעמען כאַפּנדיק, אָן מיין ווילן און וויסן, אין דערוואַכנדיקן געשלעכטס־פּראָצעס...

„דריי טפחים“ איבערן השכלה־וואַסערל.

השכלה איז „בילדונג“ — קענטעניש פון שפּראַכן, „ווי אַ שטיוול הייסט אויף כמה לשונות“... און — אַ ביסל לידער אויף אַלע „פיר צייטן פון יאָר“... דאָס איז געווען: שיפמאַנס „פקד־פקדתי“; שטערנס — „מאָיען, ווי האַבען זי געשלאַפען?“ דעם פעלדפעבעלס פּריציאַסטיע און דיעיפריציאַסטיע על פּי גרעטש... דערצו די דעקלאַמאַציע, ביי דער שיין פון דער לבנה: לו אדע, כי יהרוס קולי בכח... פון מיינע חברים איין חבר יצחקל, וואָס האָט געענדיקט דאָס פּראָגימנאַזיום אין דער היים און איז ערגעץ אַוועק ל ע ר נ ע ן... ווערן אַ „דאָקטאָר!“...

מיך אָבער באַשעפטיקן „דברים העומדים ברומו של עולם“... „הויה“ און „יצירה“!

נאָך וואָס האָט גאָט די וועלט באַשאַפן?

אַז, להבעים אריסטון וכל חכמי יון, איז די וועלט ג י ש ט קיין קדמון, קען איך באַווייזן „שוואַרץ אויף ווייס“... און — דווקא א „יש מאין“! העכסטנס — פון „חומר היולי“... און נאָר, כביכול, מיטן וואָרט: „יהי אור!“...

גוט, אָבער נאָך וואָס?

דער מענטש (ציל און צוועק!) זאָל אים דינען?! וואָס האַרף עס אַ גאָט? ער זאָל קענען געבן שכר, נישט פאַרשעמען מיט מתנת־חנם? (דער רבינו תם) דאָס איז אָבער שייך ביין א בשר ודם קעגן אַ בשר ודם... וועלכן איך קען דינען. נעם איך ביי אים האָס נישט פאַרדינטע, ווערט אים וו יי ג י ק ע ר... („אין הדר אריין, שקוצים!“) געשווינדער לייגט זיך אויפן שכל דאָס אויסשטראַלן אין ספירות... עפּעס ווערט אָבער, אַזוי דאַכט מיר, געשמעלט דער געטלעכער ווילן... א שאָד! און אין איינוועגס שרעקן די גרענעצן פון כל־יכולם אַלמעכטיקייט... אומענדלעך און האָד באַגרענעצט: ער קען פון קיין דרייעק קיין פירעק נישט מאַכן... און די שפּעטערדיקע שרעק פון ז י נ ד י ק ן פון „אין פּאַליש אויף דער קייט“: פון איין מאָל געשעענעם וועט ער קיין קוצו יוד של נישט ענדערן....

און וואָס איז לעבן אויף דער וועלט? און וואָס איז גיין פון דער וועלט — טויט?

און, ווי אָנגעוויזן, די פּראָבלעמען, וועלכע איך בין איבערגעגעבן, וואַקסן ווי ווילדע־שוואָמען איבערן אומרואיקן, פּאָרגעפל פולן, ציטעריקן תוהו ובוהו פון אונטער דער „באַוווסטזיניקער שוועל“, ווו עס דערוואַכט דאָס געשלעכט, ווו עס פּיקט זיך אַרויס, אָן מיין וויסן און ווילן, די חיה־מאַנספערשוין, וואָס וועט ערשט קומען און איבערפאַרבן אַלץ, וואָס איז דערווייל שוואַרץ און ווייס, אויף רעגנבויגן־פאַרבן, ס'מערסט בלוטיק־רויט, מיט פּורפּור...

זינק איך אין מרה שחורה... און דער טאַטע, פאַר מרה שחורה, פריי־טיקצונאַכטס צום קידוש — דערלאַנגט... די מאַמע ברומט שטיל: גלייך אַ קינד האָט נישט זיינע עגמת נפש... און פאַראינזאַמט בין איך (מיט וועמען רעדט מען פון אַזוינע זאַכן?) און באַוועג מיך פאַראיינזאַמט אין אַ נעפּלדיקער שאָטן־גאַנג פון מענטשן און זאַכן, גאַנץ לויז (פאַר מיר!) איינגעפּאַסטע אין אָרט און צייט, רירעוודיק־שווינדלדיקע, אין גראָען גע־

הילט... אָדער ציטערדיקע אין זײַלן פֿון זונען־שטויב; טרוים און וואָר געמישט...

און שרײַב איך זכרונות, נעמט מיך נאָך אַמאָל דער געפֿיל מיט די מענטשן און זאַכן, וואָס האָבן אַ טייל, פֿון וועלכע מײַן נשמה האָט יניקה געהאַט — אַרום... זעלטן וואָס און וועמען איך זע גאַנץ... האָס מערסט פֿאַרשוווּמען, אָן קעגן־צײַכן און פֿעסטע קאָנטורן... אויגן קוקן אַרויס. עפּעס ליפּן פּליסטערן מיר צו...

אין גאַנצן דערקלערן מ י ד וועל איך ניט, אַלע שאָטן און שטראַלן, פֿון וועלכן מײַן אינערלעכקייט האָט זיך אויסגעוועבט ל ו י ט אײגענער פֿאָרם, וועל איך נ י ש ט אויפֿזאַמלען...

נישט פֿאַר אַלע האָט מײַן זכרון, מײַן גערדאַנקען־פּראָבלעמען און קאָנטראַסטן־זכרון די ריכטיקע אַנגעל, פֿון פֿאַרגעסעניש־וואַסערל אַרויסצופֿישן; נישט פֿאַר אַלע דעם פּאַסיקן רעפֿלעקטאָר, אין נעפּל גאַנץ צו באַלײַכטן...

שווימט איך ווײַטער, ליבע, אומבאַקאַנט געוואָרענע אויגן און ליפּפּאַרן... אין לעצטן מאָמענט — זאָגט מען — דערמאָנט זיך אַלץ מיטאַמאָל... קיין פֿעדער אין האַנט וועל איך אָבער דעמאָלט נישט האָבן; ווער ווייסט, צי די צונג וועט זיך דעמאָלט פֿרײַ באַוועגן...

פֿאַרוואָס האָב איך אויפֿן וועג, וואָס איך גיי נאָכאַמאָל איבער אין געדאַנק, אויפֿן וועג פֿון קינד ביז שרײַבטישטעלער, אפֿשר עטוואָס ווײַטער .. מײַן מלמד, דעם פּשטן פֿאַרלוירן? דער „געדאַנק“, וואָס האָט מיך אײנעם „מלמדים־פּרק“ געפֿירט, האָט אים אײנעם נעפּל געלאָזט, אויף אים קיין שטראַל נישט געוואָרפֿן...

ערשט שפּעטער האָב איך מיך אין אים דערמאָנט און אויסערלעך — גאַנץ צופֿעליק...

איך בלעטער איבערסענס „פּער־גינט“, קום צום הספּד פֿון גייסטלעכן איבער אַ בר־מינן, וואָס פֿלעגט באַשטענדיק האַלטן די רעכטע האַנט אין טאַש... ער האָט זי פֿאַר מענטשלעכע אויגן פֿאַרבאָרגן. ער האָט זיך אַמאָל, ווילנדיק זיך באַפֿרײַען פֿון מיליטער, פֿון דער רעכטער האַנט אַ פֿינגער אָפּגעשניטן, און מיט דער האַנט, וואָס האָט נאָר פֿיר פֿינגער געהאַט, זיך געשעמט...

אויגנבליקלעך שווימט מיר אַרויס זײַן קאָנטראַסט. מײַן מלמד, דער

טאַביק-שטויסער מיטן א י ב ע ר י ק ן פינגער, וואָס האָט מיך מיט זײַנע זעקס פינגער געשראָקן...

פּראָבלעמען און קאָנטראַסטן — דאָס זענען די צוויי וואַלצן, אויף וועלכע עס וועלן זיך וויקלען אַלע מײַנע שריפטשטעלערישע ידיעות... עטישע קאָנטראַסטן-בילדער — טרויעריקע דעקאַדאַנסן פון חסידיזמוס, הורבנות פון וועלט-אַנשויונגען... דראַמען און טראַגעדיען מער אין ברענענדיקע אָדער זיך לעשנדיקע געהירן...

אַ קליין, קליין ביסל נ אַ ט ו ר...

איך האָב זי אין אוצר אַזוי ווייניק; איך האָב זי אין דער יוגנט, וואָס שפּייזט די שפּעטערע יאָרן, אַזוי ווייניק געהאַט — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אַ קינד, אַ יידישס, אין אַ פעסטונג געבוירן! פון וואַלד און פעלד מיט טויערן און וואַלן אָפּגעגרענעצט, אויף טויערן פאַרמאַכט... שוין היפּש דורכגעפילט ,,ברכי נפשי" און אַנדערע ביבליש-פּאָעטישע נאַטור-באַשרייבונגען און האָב נאָך קיין וואַקסנדיק גרעזל נישט געזען... איך ווייס, פאַראַן אַזוינס... מלאכים שטייען דעריבער מיט רימלעך און שמייסן: שפּראָץ! שפּראָץ! און דאָס יונגע ,,לעבן", דאָס שוואַכע, מוז שפּאַלטן די האַרטע ערד און אַרויסשפּראָצן...

איך וועל שוין האָבן דורכגעפילט דעם גאַנצן סוד, מיט זײַן גאַנצער טיפקייט און דערהויבנקייט, פון סנה און מדבר — און ווייס נישט, וואָס סטעפּ איז, און האָב נאָך קיין דאָרן, קיין שטענגל פון עפּעס, וואָס וואַקסט — נישט געזען, אויסער אַמאָל אין אַ פייכטן קעלער, וווּ איך בין אין אַ הייסן זומער-טאָג אַראָפּ, זיך אָפּצוקילן — איבערוווּקסן פון קאַרטאָפל...

איך רעכן, אַז איך, הײַנטיקע, וועט נישט לײַכט זײַן זיך פאָרשטעלן אַזאַ קינד — זאָל זײַן אַ יינגל, זאָל זײַן אַ חתן-בחור; די גאַנצע ליביע וועט אײַך אויסזען משונה-ווילד! — אַ באַשעפעניש, וואָס גייט אַרום מיט אַ געהירן, אין וועלכן עס טראָגן זיך די שמעקנדיקסטע ריחות פון ,,השדה, אשר ברכו ה'", פון ,,דודאים", פון באַרג לבנון, פון ,,חבצלת השרון", ,,שושנת העמקים" און האָט נאָך צו די קערפּערלעכע נאָזלעכער קיין אײנציק לעבעדיק בלימל נישט צוגעפירט... יונהציעס שוועסטער, דעם פּאָלקאָוואָי-גלחס טעכטער, מאַנכע אָפיציירישע ווײַבער טראָגן ,,אויפן האַרץ"— בוקעטן; אינזשיניער-פרויען, פון אָפּגעשלאָסענעם גאָרטן הינטער דער שטאָט, קומען אַמאָל אין שטאָט אַרײַן, אין ווײַסע קליידער מיט קליינע,

קליינע בלימעלעך באַלייגט, און שפּאַצירן אין שלאָס — קריך אַהין מיט דיין קינדישער אָדער יינגלישער נאָז...

און נאָך וואָס? עולם הזה דאַרף איך?

איך בין דאָך דאָס ציכטיקע, ווייכהאַרציקע חובת־הלבבות־קינד, וואָס האָט נחת פון אָפּזאָגן זיך, פון צעטיילן דאָס אָנבייסן... צוויי פאַרלאַנגען האָט עס נאָר פאַר זיך: פון פאָטער אויף דער ערד: נאָך אַ גרין ציבעלקעלע, און פון פאָטער אין הימל, ער זאָל ממלא זיין די פגימות הלבנה...

אויף מיין ריין־קינדיש האַרץ הענגט נאָך אַ שלעסל מיט צוואָרפענע אותיות... ווער ווייסט, ווען און וועמענס האַנט עס וועט די אותיות „גלייך שטעלן“, עפענען און מאַכן פייער, הייליקס צו פרעמדס, אויפן קליינעם מזבח... איך בין נאָך אַ מיידל, מיין כלה פון חורבה — אַ יינגל! און מיין גרויס־אויפגעשוואָלענער קאָפּ האָט שוין דורכגעלעבט דעם גאַנצן עקאָנאָמישן, יורידישן און געשלעכטלעכן פּלאָנטער פון באַציונג צווישן „אדם וחוה“, פון מאַן ביז יבום...

און איך לייד שוין אויף גלות השכינה: פאַרוואָס איז גובר דער שקר, הערשט דער טעות און דער אויסדערוויילטער „האַלט אַש און מויל און שווייגט“... און גלאַט — גלות...

אין גאַלאַ־מונדירן, מיט שטיקן, וואָס בלאַנקען און בליצן אויף דער ליכטיקער זון, מאַרשירט, אין גאַלאַ־טאָג, אַן אָפּטיילונג מיליטער פון שלאָס, ווו די אָפיצירן וווינען, ביז דער קאַזאַרמע ביי דער שעברשינער בראָם, איבער דער גאַנצער לענג פון דער ברוקירטער גאַס... מיט מוזיק... ווייסע חברה פאַרויס... אויסערן אַפּאָטייקער און זיינע דריי שוואַרצע געבט, לויפט מען פון שטובן צו די פענצטער, פון געוועלבער צו די טירן... די מוזיק שפּילט אַ נצחונדיק־לוסטיקן מאַרש, און מיין יונג האַרץ קלעמט:

— ווו איז מיין מיליטער? מיין מוזיק?

און די אויגן נעצן זיך...

בּאַ, איך האָב דאָך שוין אין קאָפּ אַ גאַנץ גרויס שטיק וועלט געהאַט — גאַנץ ארץ־ישראל... דאָס אַמאָליקע, דאָס „מילך און האָניק פליסנדיקע“... מיט „איש תחת גפנו ותחת תאנתו“...

אמת — אַ גרייזיקע טאָפּאָגראַפיע; אַדאַנק דעם „גירסא דינקותא“ (שפשתא כיון, דעל, על!) האָב איך דאָך ערשט נישט לאַנג, אין „מסירת נפש“, געהייסן דעם ים כנרת, ער זאָל פאַרביי פליסן דעם „הייליקן“ צפת... אָבער — אַ שטיק וועלט! אַ לאַנד מיט שטעט (צווישן זיי — ירושלים!), דערפער, טייכן, ימים (דער ים המלח אין מיטן), בערג...

וויינבערג! און אַ באַגריף פון מדינות: מצרים, אשור, בבל, צור, צדון... און מיט מיינע אויגן, אויסערן פעסטונג האָב איך געזען — סטאַבראָוו, דאָס דערמאָנטע דאָרף!

און ווערט מיט דער יונגער צייט, איך געדענק שוין נישט ווען און ווי אַזוי, דערפילט מיין היים קינדיש־פאַרלאַנג צום גאַניקל אין זייגער־טורעם... און איך, דאָס יונגל פון „דריי מאָל געררופן", פאַרלאָז זיין „טאַטע־מאַמעס הויז אין בגדד" און גיי אַרויס און קלעטער אויף די גליטשיקע, שמאָל־שווינדלדיקע טרעפּלעך ארויף אין טורעם און קום אַרויס אויף דער ליכטיקער שיין, און גיי אויפן גאַניקל אַרויס, און זע מיטאַמאָל א צווי, דריי ווייערסטיק אויסגעשפּרייט אָרעם פלאַכלאַנד אַרום שטאָט, „מיט הייזלעך ווי קאָרטן־שטיבלעך, מענטשן, ווי היישע־ריקן" און עטלעכע צעוואָרפענע קאַרליקעס ביימלעך, באַמערק איך דאָך באַלד צו מיין האַרציקן פאַרדרוס, אַז וואָס העכער, זעט מען ווייטער, מער אָבער נישט בעסער...

פונקט ווי אין „דריי מאָל געררופן"....

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אָבער אָט, מיין וועלטל ווערט א ביסל רייכער... עס ציט זיך פון שטאָט אַרויס, און אנגעקסירט דעם אינזשעניערנעם גאָרטן, פון וועלכן עס פלעגן קומען אין שטאָט אַריין די וויים־געקלייטע דאַמען מיט די קוויטן און שפּאַצירן אין שלאָס...

א מעשה מיט דעם גאָרטן:

שוין יאָרן, אַז דאָס פעסטונג איז אויס פעסטונג. די שרעק איז פאַרשווונדן פון די וואַלן... די האַרמאַטן מיט דער פּאָראַט קוילן זענען אַראָפּגענומען. דאָס וואַסער צווישן די פּאָסן — אויסגעטריקנט, די פרעש — אַוועק צום זומפּ אויף דער לאָנקע ביי דער „אוציעצקא". דער גאַרניזאָן איז אַוועק; אולאַנען אין קאַזאַרמע, קאָזאַקן! דער פּלאַצמאַיאָר מיט די בעזעמדיקע וואָנסען האָט זיך שוין אָפּגעזעגנט מיט דער שטאָט, געטרונקען לחיים, אַ מתנה גענומען און ערגעץ אַוועק. פון די בריקן אונטער די דריי בראָמען — קיין זכר. די אָפּגרונטן פאַרשיט, גלייכע, ברייטע אַרויסגענג און ארויספאָרן צום שאָסיי, און דער „סמאַטריטעל", ווי דערמאָנט, איז געבליבן, ער זאָל נישט לאָזן יידישע קינדערלעך זיך באָדן, און די אינזשעניערן, וואָס וווינען אין גאָרטן הינטער דער שטאָט, האָט מען פאַרגעסן... נאָך נישט געענדיקט, זאָגט מען, די חשבונות פון איינלייגן און צערייסן דאָס פעסטונג, און דער „אינזשעניערנע גאָרטן", ווו זיי ווי־

גען אינעם גרויסן ווייסן הויז, וואָס בלאַנקט דורך פֿון צווישן די ביימער, אין נאָך א „גוייש פֿאַרשלאָסענער גן=עדן"...

שפּאַצירט מען אַמאָל איבערן שאָסיי, לאָזט מען זיך, ביים אינזשיניערנע גאָרטן, אַראָפּ אין ראָוו אַריין און מען קוקט אין גאָרטן אַריין מיט גרויס גלוסטונג... מען שטעקט די קעפּ, מיט די ברענענדיקע אויגן, צווישן די שטאַכעטן אַריין וואָס טיפֿער. — זעט מען ביימער און ביימער, און אַלייען... און דאָס ווייסע הויז, וואָס בלאַנקט פֿון די גרינע ביימער אַרויס... און דאָס דורכפֿלאַטערן פֿון ווייסע קליידער, וואָס די דאַמען, וואָס קומען אַמאָל אין שטאָט אַריין, אין שלאָס אַריין, און שפּאַצירן באַלייגט מיט קווייטן... אין א זייטיקער אַלייע וויגט זיך אַמאָל א קליין גוייש מיידלשע מלאכל אויף א „הויהא"... דאָס געלעכטערל קלינגט. די גאָלדענע לאָקן — צעפֿלויגן אין דער לופֿט — דער פֿאָטער דער גענעראַל וויגט זי מיט די „איינענע" הענט... אין אָוונטן פֿון גאַלאַ=טעג וויגן זיך, הענגענדיק צווישן די גרינע בלעטער אויף די צווייגן, איבער דער לענג פֿון דער מיטלער אַלייע פֿאַרן הויז, בליצנדיקע פֿאַרשידנפֿאַרביקע פּאַפּירענע לאַמטערנדלעך... אונטן, איבער דער אַלייע, ליגן זיך שמאָלע, געמישטע פּאַסן פֿון רעגנבויגן=ליכט. די פּאָלקאָוואָי=מוזיק קומט און שפּילט פֿאַרן הויז... אינעווייניק אין הויז ווערט געטאַנצט... וואָס אַ רגע קומען אָן נייע מיליטערישע געסט פֿון „שלאָס"... געטאַנצט ווערט און געטרונקען... הילעכט אויף וואָס אַמאָל אַ „לחיים" און ווערט באַלד פֿאַרטרונקען אין א נאָך הילעכדיקערן טוש פֿון דער בלעכענער מוזיק...

מאַנכמאָל, אין שטילע אָוונטן, הערט מען פֿון הויז אַרויס פּיאַנאָ=שפּיל... מיכל, אונדזער קאַפּעלמייסטער פֿון די קלעזמער, מיין שפּעטערדיקער פֿון „וואָס אין פֿידעלע שטעקט", שטאָלפּערט שוין (זעלטן גאָר איינגאַנצן ניכטער...) איבערן ראָוו מיט דורשטיקע אויגן און פֿאַנגט מיטן געשפּיצטן אויער די מוזיק... פֿון דער מוזיק, זאָגט מען, מאַכט ער מאָראַלישע שטייגערס צום באַדעקנס, מאַרשן צו חופּות און פֿריילעכצער צו דער „וויעטשערע"... מוזיקאַלישע ייִנגלעך, משוררימלעך און גלאַט חברה — מיט די קעפּלעך צווישן די שטאַכעטן, שטייען פֿאַרגאַפֿט... באַמערקט מען און פֿון אינעווייניק צו יאָגן (ייִדישע קינדער זאָלן נחת האָבן?), די הינטישע כרובים פֿון דער פֿורטקע ווערן אָפּגעלאָזט פֿון דער קייט — רייסט מען, צום אַנטלויפֿן, די קעפּלעך פֿון צווישן די שטאַכעטן אַרויס, איבערלאָזנדיק שטיקער הויט... און פּלוצלינג — דערמאָנט זיך און אָפּגערופֿן די אינזשיניערן... דער גן=עדן אָפּ, ער פֿאַר=

ברייטערט מיין קינדישע וועלט. שפּעטער וועל איך צו אים צונעמען אַ שטיק זאַקסישן גאָרטן פון וואַרשע און די רביישע גערטלעך פון סטריקאָוו און ביאַלע און מאַכן אַ רעזידענץ פאַר אַ יידישן גביר אין צפת... דערמיט קום איך אָבער אין גאָרטן מיט האַרץ־קלאַפּן ווי אין „פּרדס“ אַריין... איך בין, איך פיל שוין, אַ האַלבער מקצץ בנטיעות... אַ נכנס בשלום בין איך, צי וועל איך זיין אַ יוצא בשלום אויך?

און איך גיי אַרום איבער דער לאַנגער טונקעלער אַלייע און טראַכט — — וועגן טויט!

נאָך וואָס האָט גאָט באַשאַפן טויט און — וואָס ווערט נאָכן טויט?

די נשמה פליט אין הימל אריין... אין גן־עדן אָדער גיהנום אַריין.

דער רמב"ם מיינט — עס בלייבט ערגעץ־וווּ אַ שטיק שכל, וואָס עקזיסטירט ווייטער, און אויף דער זעלבער מדרגה, צו וועלכער דער מענטש האָט דערצויגן זיין נשמה אויף דער וועלט... און מיין ברודערל, וואָס איז געשטאָרבן אַזוי יונג, נאָך גאָר אָן שכל? און קינדער פון די וויגן, און מפּיל־קינדער? דער בעל־שם הייסט ווייטער פירן דאָס אייגענע לעבן, וואָס מען האָט דאָ געפירט, נאָר מיט נחת אָדער צער, לויט פאַרדינסט. גביר און פּאָסעסאָר בלייבט גביר און פּאָסעסאָר; בעל־עגלה בלייבט בעל־עגלה — אַ מין „שכר ועונש אין דמיון“. עפּעס אַן אָפּגנאַרעכטס, אַן איינגערעדעניש פון זיין ליבן נאָמען... געווען אין שטאָט אַ משוגענע מיטעליעריקע פרוי, געגט צי אַרויסגעטריבן פון מאַן, און מיט די זאַכן, קליידער און צירונג... טראָגט זי זיך אַרום מיטן פּעקל איבער די גאַסן גאַנצע טעג. ווו זי נעכטיקט, ווייס איך נישט... גאַנץ אָפט שטעלט זי זיך אָפּ אין מאַרק, עפנט דאָס פּעקל, שפּרייט אויס אירע זאַכן... באַקוקט און שמייכלט צו די קליידער, מעסט אָן דאָס צירונג און מעסט איבער... טוט אויס דעם פּאַריק און זעצט אַרויף אַן אַנדערן... ווייל זיך אויך איבערטאָן אין מיטן מאַרק... עס איז אפשר ביי איר אַ יום־טוב אין מיטן דער וואָך... און דאָס אויסגעהונגערטע פּנים שמייכלט פאַר נחת, דער שטערן שמייכלט, די אויגן שטראַלן... ווען דאָרט וואָלט אויך זיין אַזאַ מין גן־עדן... אמת, אין מיטן מאַרק קומט די שטאָט־פּאָליציי און שלעפּט זי אין אַרעסט־שטוב אַריין... און דאָרט, אין פרייען עולם הדמיון, אָן פּאָליציי, קען זי זיך איבערטאָן צען מאָל אין טאָג...

און דער גוף!

עפר ואפר... געקומען פון דער ערד, צוריק געגאַנגען צו דער ערד. „שתי רוחות מספרות“ — דאָס איז אגדה... אַ „משל, אַ סימבאָל“, איך

האָב שוין אין מיין גייסטיקן שמעטערלינגס־נעץ פון ערגעץ דאָס וואָרט געכאַפּט... „והמתים אינם יודעים מאומה“ זאָל זיין דער אמת. אָבער איך קען מיר באין אופן נישט פאָרשטעלן, אַ מענטש זאָל ליגן אין קבר, און עס זאָל אים נישט זיין ענג, נישט פייכט, נישט פינצטער, און זאָל נישט פילן, ווי די ווערים שפּייזן זיך מיט זיין לייב... און אפשר? טאָמער, חלילה — בלייבט עטוואָס וו י ם ז, בלייבט אַ לחלוחית פון פילן... עס ווערט מיר קאַלט אין אַלע גלידער...

און פאַרוואָס שטאַרבן, וואָס איז דער י ו ש ר? ווייל אדם הראשון האָט געזינדיקט... פאַרזוכט פון עץ הדעת, איז ווירקלעך עץ הדעת — זינד? גאָט האָט נישט געהייסן; פאַרוואָס האָט ער נישט געהייסן? און ווען זינד — קומט אָן אייביקע שטראָף, אויף אייביקע דורות? „פוקד אבות על בנים, על שלשים ועל רבעים“... אָבער נישט אייביק! פאַרוואָס פאַרווערט די פרוכט פון עץ החיים? „ער וועט לעבן אייביק?“ פאַרוואָס נישט? „זיי וועלן זיין גלייך מיט מיר“ — פאַרוואָס נישט? שפּעטער האָט ער דאָך עס פאַרלאַנגט: מה אני קדוש — זיי דו אויך הייליק... איך בין אַ חנון, זיי דו אויך בארמהערציק... געוואָלט, מען זאָל אים גלייך זיין!

און ווי שרעקלעך, ווי האַרב די שטראָף איז... דער טויט און זיינע יסורים!

קומט ווידער דער רמב״ם... דער קלוגער, דער טיפער, וואָס האָט די וועלט צעטיילט: פון דער ערד ביז צו די גלגלים — הלכה באריסטו, פון די גלגלים און העכער — משה אמת ותורתו אמת...

קומט ער און זאָגט: אַ טעות הדפוס! נישטאָ קיין פּיין און קיין לייד, און קיין יסורים און קיין טויט; דאָס אַלץ עקזיסטירט נישט, האָט קיין ממשות נישט, אַזוי ווי עס עקזיסטירט נישט קיין פינצטערניש; עקזיסטירן עקזיסטירט נאָר ליכט... „יוצר אור ובורא חושך“ איז נאָר אַ מליצה אין דאַוונען... גאָט האָט באַשאַפן — ליכט! פינצטערניש איז נאָר דער פ ע ל פון ליכט, דער העדר פון ליכט! אַז גאָט נעמט צו די ליכט — איז פינצטער! און צונעמען האָט ער רעכט, ער האָט דאָך געקאָנט נישט געבן! אַזוי איז נישט פאַראַן קיין קרענק; פאַראַן נאָר געזונטהייט — געזונטהייט האָט אַ ממשות, פון גאָט אַ מתנה! דער העדר דערפון האָט אַ נאָמען קרענק, דער נאָמען אָבער האָט אונטער זיך קיין י ז א ד, קיין ממשות נישט... און אַזוי? „אלהים חיים“ — גאָט באַשאַפט לעבן, נעמט ער אים צו, הייסט עס טויט. קיין טענה קען נישט זיין, ער האָט נישט

געגעבן קיין טויט, נאָר צוגענומען זייגס... ברוריה ר' מאירס האָט רעכט. „ווייַן נישט, מאיר, נישט צוויי זין זענען דיר געשטאָרבן, זייַן ליבער גאָ־מען האָט נאָר זייַן פּקדון אָפּגענומען"... „ה' נתן וה' לקח" — ווייסט נאָך איוב... אַזוי קלאָר! און איך האָב דאָס פאַרגעסיל פון לאַהום ווערטער אין דער „גאָלדענער קייט" — קלאָר איז שגיי, קלאָר איז אייז, אַלץ, נאָר נישט לעבן!

און דאָס יונגע האַרץ עמפּערט זיך קעגן דער ריינער, ראַציאָנעלער לאָגיק! טרייבט הייס־עמפּערט בלוט אין די אָדערן אַריין... און עס קלאַפּט אין די שלייף אַלץ אין איינעם:

— וואָס איז טויט? פאַרוואָס קומט טויט?...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אינטערעסאַנט וועלן זיין מיינע באַקאַנטשאַפט־מאָמענטן מיטן טויט...

שוין לאַנג, נאָך גאָר קינדוויז האָב איך מיך שיעור נישט מיטן מלאך המות געטראָפן פּנים אל פּנים... איינמאָל, איך גיי צו דער באָבען אין געוועלב אַריין נאָך וואָכן־געלט (זעקס גראָשן א וואָך!). איך קום אין געוועלב אַריין, ווערט מיר עפּעס שוואַך אַרום האַרץ, עס פאַרדרייט זיך דער קאָפּ, איך שפּאַר מיך אָן אין וואַנט און קען זיך נישט דערהאַלטן. איך פאַל און פיל, אַז איך פאַל עפּעס אין אַ טיפן, טיפן אָפּגרונט אַריין...

אויפגעכאַפּט האָב איך מיך אין דער באָבעס גרויסער שטוב, אין אַ גרויס בעט. פאַרטאָג... איך הער אַ שטילן, פרומהאַרציקן לערן־ניגון. איך עפן פאַמעלעך די אויגן אויף — ווייט פון בעט, אין ווינקל פון שטוב, ביי אַ ליכט, פאַר מיר מיט אַ ספר פאַרשטעלט, זיצט מיין פעטער שמואל־לייבוש און לערנט... איך הער נאָר דעם ניגון, קיין ווערטער — נישט. כדי בעסער צו הערן, וויל איך מיך צורוקן צום ראַנד פון בעט — דאָס לייב פאָלגט נישט, די ביינדלעך ברעכן; איך דערשרעק מיך, איך מוז זיין קראַנק. פרעגן וויל איך נישט, איך וויל נישט מפסיק זיין... און בין איך קראַנק, לערנט מיין פעטער שמואל־לייבוש דעריבער אַזוי האַרציק, איך זאָל אין דעם זכות גיך און באַלד געזונט ווערן. בלייב איך ליגן אומ־באַוועגלעך. דער קאָפּ איז מיר שווער, ריר איך מיט אַ האַנט און טאַפּ אָן אַ גאַנץ טוך, מיט וועלכן דער קאָפּ איז אַרומגעבונדן. איך דערשפּיר דורך די נאָזלעכער אַ זויערקייט — דאָס טוך איז געגעצט אין עסיק... איך גיב אַ בליק צום פענצטער — אַ ווייסע נאַכט קוקט אין שטוב אַריין... און אויפן פענצטער שטייען פלעשעלעך מיט מעדיצין... וואָס איז מיר? ווען בין איך קראַנק געוואָרן, און פאַרוואָס ליג איך דאָ?... איך מאַטער

מיין שוואַכן קאָפּ און דערמאָן זיך אין מיין גאַנג צו דער באָבען אין געוועלב אַריין, מיין פאַלן אין געוועלב... „איך מוז זיין אַ חולה מסוכן“... „דעריבער לערנט ער אַזוי“... אין מאַרק, צו וועלכן די פענצטער גייען אַרויס, פאָרט דורך אַ פור, עס ווערט אַ געבילעריי פון הינט... „כלבים נובחים — מלאך המות בא לעיר“... שלעכט... ניין, עס איז צוליב דער פור... און דערווייל ווערט מיר היים. דאָס לייב באַדעקט זיך מיט שווייס און איך הייב אָן אינגאַנצן פלאַמען...

איך האָב מיך (דאַכט זיך, דעם זעלבן טאָג) נאָך אַמאָל אויפגעכאַפּט, און איידער איך עפן די אויגן, הער איך שטימען אַרום בעט:

— ער איז א ו נ ד ז ע ר! — די באָבע.

— דאָס געלע פלעשעלע — די מומע יענטע...

— און איך זאָג די באַנקעס — די מומע טעמע... די מאַמע לייגט מיר נאָר די האַנט אויפן שטערן...

— פון יענער זייט, טאַקע פון יענער זייט! — הער איך נאָך אַן אומבאַקאַנטע שטימע פון אַ ייד און הער זיינע טריט, ווי ער גייט אַרויס, און הער, ווי ער פאַרמאַכט הינטער זיך די טיר...

„שיער, שיער“... טראַכט איך..

אָבער דעם אמתן טויט=שרעק האָב איך אַרויסבאַקומען פון ברונעם... איר האָט פיליכט געלעזן און געדענקט די „פאַרשאָלטענע ברונע“?!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אין מיטן פון איין מאַרק=פּערטל שטייט אַ ברונעם, אונטער אַ הילצערנעם דאַך אויף פיר שווערע זיילן... אַרום ברונעם אַ צעמברינע פון באַלקן ביז דער ברוסט פון אַ דערוואַקסענעם מענטש... וואַסער ציט מען מיט שעפן אויף אייזערנע קייטן, געוויקלט אַרום אַ וואַל, וואָס באַוועגט זיך דורך אַן „אומגעהויער גרויס“ ראָד מיט שפּיצן...

דאַכט זיך, אַן אייגנפאַך ענין פון אַ שטאָט=ברונעם? איז אָבער דער ברונעם „זייער, זייער“ טיף, און אַז מען שפאַרט זיך אָן מיט דער ברוסט אין זוים פון צעמברינע (ייִנגלעך מוזן זיך דערצו אויפהייבן אויף די שפּיץ נעגל) און מען קוקט אַריין, גלאַנצט עפּעס אַ רעדל פון ליכטיקייט איבער שוואַרצלעכן וואַסער — עפּעס אַ „וואַסער=שמייכל“, וואָלט איך היינט געזאָגט: און אַז מען קוקט לענגער אַראָפּ, הייבט זיך אָן צו דרייען דער קאָפּ און עס כאַפּט אָן אַ וונדערלעך גלוסטונג אַראָפּ, צום וואַסער=שמייכל, וואָס ציט אַראָפּ, ווי אַ מאַגנעט; מען מוז זיך גוט איינהאַלטן

און אָנהאַלטן, נישט אַראָפּצושפּרינגען... אַזאַ כשוף שטעקט אין דעם שוואַרצלעכן ברונעם־וואַסער, מיטן ציטעריקן שמייכל פון אויבן...

איז נאָך ווייניק, דערציילן זיך ייִנגלעך און מיידלעך, אַז אויב עס איז נאָר אַ פינצטערע נאַכט און אַלע ליכט אַרום אין די פענצטער לעשן זיך אויס, די שטאָט איז איינגעשלאָפן, זאַמלען זיך קעץ, ווייסע און שוואַרצע קעץ, ביים ברונעם, קומען און זעצן זיך אויף די שפּיצן פון גרויסן ראָד, געמישט: אַ שוואַרצע קאַץ, אַ ווייסע קאַץ און הויבן אָן יאָ־מערן... און יאָמערנדיק רירן זיי זיך אַלע אויף איין זייט און רירן דאָס ראָד, און דאָס ראָד הייבט זיך אָן דרייען און די שעפּן גייען אַרויף, אַראָפּ... וואָס אַמאָל געשווינדער... און דער נאַכט־היטער, וואָס גייט אַרום אין מאַרק (אַן אַלטער גוי, מען זאָגט: אַ ניינציקער) הערט, ווי די קעץ יאָ־מערן, ווי דאָס ראָד סקריפּעט, ווי די שעפּ, וואָס קומט אַראָפּ, שלאָגט זיך אָן אין וואַסער, און דאָס וואַסער שפּריצט איר אַקעגן מיט אַ געלעכטערל, און די שעפּ, וואָס קומט אַרויף, קערט זיך אַליין איבער — פּליוסק — פּליוסק דאָס וואַסער אין ברונעם אַריין... און ער ציטערט און צלמט זיך, ציטערט און צלמט זיך... און אַלטע ווייבער זאָגן: די קעץ זענען קיין קעץ נישט, נאָר נשמות פאַרוואָגלטע, וואָס זוכן תקון ביים וואַסער; די שוואַר־צע זענען מענער, וואָס האָבן נישט געהאַלטן פון מקוה, די ווייסע — זע־נען ווייבער, וואָס האָבן נישט ערלעך געהאַלטן די דריטע מצוה...

ווי עס זאָל נישט זיין, נישט קיין פּראָסטער ברונעם...

און אין אַ געוויסן פריימיק, לויפנדיק איבערן מאַרק, זע איך, ווי מען לייגט איין די צעמברינע (מיט דער צייט פויל געוואָרן), ווי מען פאַרלייגט דעם צוגאַנג מיט ברעטער, איך הער מיט אייגענע אויערן, ווי מענטשן, וואָס שטייען ביי דער אַרבעט — צייט פעלט נישט — זאָגן: „צו דער נייער צעמברינע וועט מען זיך ערשט שטעלן מאָנטיק"... און פאַרגעס אין דעם אַלעם, און כאַפּ פרייטיקצונאַכטס נאָך דער וויעטשערע די קופּערנע קוואָרט, לויף צום ברונעם נאָך פריש וואַסער — אַ הייסער זומער־אָוונט, איך לויף גלייך צו, וויל זיך אין איינוועגס אָנשפּאַרן אין ראַנד פון צעמברינע, צי מען זעט ביינאַכט דעם וואַסער־שמייכל, און — — —.

און ווי דערמאָנט, אַז אַלטע יידענע גיט מיך אַ כאַפּ אָן, אַ שלעפּ צוריק... „פריידל די האַלאַדריגעבע", די סמאַלע־הענדלערין פון „שלום בית" האָט מיך געראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט — אויף ביימאָג!

ביינאַכט בין איך איבערגעענטפערט דעם טויט און זיינע שרעקן

ווערנד אַ לאַנגע, לאַנגע צייט פֿאַל איך נאַכט אויף נאַכט אין טיפֿן ברונעם אַריין... דער קאָנטראַסט צו דער ליבע צום לעבן בייטאָג... עס קומט דערצו, אַז נישט נאָר דער ווירקלעכער טויט שרעקט, נאָר אויך זיין ברודער, דער צייטווייליקער טויט — דער שלאָף. איך ליג גאַנצע נעכט און האַלט איבערגעוואַלט די אויגן אָפֿן, נישט אַריינצופֿאַלן אין יענעם אָפּגרונט, ווי ביי דער באָבען אין געוועלב, נישט צו פֿאַרזינקען אינעם פֿאַרגעסעניש; נישט אָפּצורייסן זיך פֿון לעבן...

און וואָס שווערער, בלייערנער עס ווערן מיר די ברעמען, אַלץ געוואַלדיקער וואַקסט די שרעק, און אַלץ הייסער ווערט דער פֿאַרלאַנג — צום לעבן, צום האַלטן זיך, באַהעפֿטן זיך אין לעבן... און איך שפּרינג צום פֿענצטער צו, רייס עס אויף צום מאַרק אָדער לויף אַראָפּ אין מאַרק אַריין... אָבער אויך דער מאַרק שלאָפֿט, איינגעהילט אין נאַכטיקער בלאָלעכקייט... פֿאַרגליווערטע מויערן, פֿאַרשוואַרצטע פֿענצטער — אָבער הינטער זיי עטעמט מען, לעבט מען, איך ווייס נישט ווי אַזוי, איך פֿיל. יענץ לעבן נישט — פֿאַרוואָס? פֿאַרוואָס שטייען מויערן צווישן מיר און זיי? צווישן מיין און זייער לעבן?

נאָטאַבענע, דאָס זעלבע געפֿיל האָט זיך אין מיר ערשט נישט לאַנג דערוועקט. דורכפֿאָרנדיק ביינאַכט איבער אַן אויסלענדיש שטיל שווייצעריש שטעטל, האָט מיך פּלוצלינג אָנגעכאַפּט אַ ווייטיק פֿון מיין אָפּגעזונדערטקייט פֿונעם לעבן פֿון הינטערן די זשאַליוזן... דאָרט עטעמט מען, בענקט מען, מען טרויערט, פּלאָגט זיך, אָדער מען פֿרייט זיך, מען איז גליקלעך אין דער שטילער פֿינצטערניש, און איך ווייס נישט, פֿיל נישט, האָב אין דעם קיין חלק נישט... און דאָס לעבן דאָך דאָרט מענטשן, און איך בין אויך אַ מענטש... און עס האָט מיך אָנגעכאַפּט אַ ליידנשאַפֿטלעך פֿאַרלאַנג זיך אויפֿצושטעלן, אַ געוואַלדיקן געשריי צו טאָן, דאָס שטעטל אויפֿצוּוועקן, זאָלן זיך פּלוצלינג די זשאַליוזן הייבן, אויפֿרייסן די פֿענצטער, זאָלן זיי אַרויסשטעקן די מענטשן-קעפּ...

אַ „חוזר ונעור“ פֿון די יונגע יאָרן געוועזן...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

„אָבער ווי אייגנאַרטיק מענטשן שטאַרבן, ווי פֿאַרשידן זיי „גייען פֿון דער וועלט“...

די „פֿאָרמען“ האָבן מיך שוין דעמלט באַשעפֿטיקט...

דער סטרוזש פֿון פֿעסטונג איז פּלוצלינג אַמאָל אַוועקגעקומען... צי האָב איך עס געהערט צי דערביי געווען, ווייס איך שוין נישט...

געווען אין פעסטונג אַ דאַרער, אַלטער, אויסגעדינטער סאָלדאַט — וואָס האָט די גאַסן געקערט. אויך (פּאַר לאַפּיים צייטן) שבת־גוי געווען... אַ בייזער גוי, אַ בלינדלעכער און אַן אמתער שונא פון יידישע קינדער — דעם סמאָטריטעלס מענטש! זיין אַנבייסן איז מיטן גאַס — אַ שטיק שוואַרץ־ברויט פון שוואַרצן בוזעם אַרויס, געשמירט מיט חלב פון אַ גראַשנדיק ליכטל פון קעשענע אַרויס... מען האָט מורא פאַר אים, אַ ליאַדע וואָס, וואַרפט ער דעם בעזעם, מען ווייכט אים אויך פאַר עקל, און אויך פאַר עקל פאַר זיינע קללות... עכט רוסישע... און זעלטן ניכ־טערן... און איינמאָל בלייבט ער שטיין אין מיטן קערן, גיט זיך אַ וואַקל, וויל זיך דערהאַלטן און גיט זיך אַ שפּאַר־אָן אין בעזעם, און קערט זיך מיט אים צוזאַמען איבער, און גיט אַ געשריי: שמע ישראל! פאַלט און — טויט... ווייזט זיך אַרויס — אַ קאַנטאַניסט געווען... באַהאַלטן האָט מען אים, ביז תחית המתים, אויפן פּראַוואָסלאַוונע פעלד... אים וועט מען נישט אַרויסגנבענען, נישט די צייטן...

דער טויט מאַכט אויף מיר אַ קליינע ווירקונג; געדויערט אַ רגע במימרא... וואָס האָט ער געקענט ליידן?... געווען, נישט געוואָרן...

געווען אין שטאָט אַן אַלטער זייגערמאַכער, ר׳ הירשל, אויב איך האָב קיין טעות נישט, אויך אַ שטאָט־דינער... זיין עובדא: אין דער פרי און פאַרנאַכט אַרויפצוקלעטערן צום שטאָט־זייגער, וואָס גייט אויף אַ הילצערן געוועריק, מיט שטיינער אויף שטריק, און אַנדרייען צוויי מאָל אין מעת־לעת... אַ יידל אַ גראָם, אין אַ שינעטן קאַפּאָטל, אין עפּעס אַ קאַפּ־באַ־דעקונג מיט לאַפּן, אין אַ פאָרם, וואָס מען האָט שוין דעמלט לאַנג נישט געטראָגן... אַ שטיל טריט־ביי־טריט־יידל; איך האָב אים קיינמאָל נישט געהערט רעדן... קיינער האָט אים נישט געזען נישט לאַכן, נישט וויינען... קומט איינמאָל דער ר׳ הירשל אַראָפּ פון זייגער און שטרעקט יעדן די האַנט, און געזעגנט זיך מיט אַלע, וואָס ער באַגעגנט אין מאַרק...

— וואָס איז, ר׳ הערשל?

— די נאַכט שטאַרב איך!

„וואָס אַ ייד פאַלט איין“... „מיינע שונאים“... מען קומט אַרויס צו־מאָרגנס אין דער פרי — דער זייגער שטייט, דער זייגערמאַכער — נישט אויפגעשטאַנען!

אַזוי דאַרף זיין!

מאָדנע שטאַרבט דער שוין דערמאָנטער שמעון היטלמאַכער, דער אונטערהעלפער ביים משכילישן מנין... אַ צווייט ווייב געהאַט (צופעליק

געדענק איך און פֿאַרצייכן עס)... פֿאַר גסיסה הייסט ער, זי זאָל אַרויס־גיין אין מאַרק אַריין, קויפֿן אים אַ האַלבפֿונטיקן קאַרפּ, אָפּקאָכן און דערלאַנגען אין בעט אַריין... ער וויל זיך געזעגענען מיט זיין „עולם הזה"; — אַזוי ליב האָט ער קאַרפּ... און ער וויל זיך געזעגענען און פֿאַר־גלייכן אויף יענער וועלט מיטן טעם פֿון לויתן... און צום צובייסן (אויס־צופֿירן דעם אַלטן, וועלט־באַקאַנטן וויץ) הייסט ער זיך געבן אַ ווערמיקע פֿלוים, ער זאָל וויסן, ווען עס וועלן זיין די לעצטע שמיץ פֿאַרן לויתן...

נישט היימלער, אָבער וויציק!

שטאַרבט מיר אָבער דער פֿעטער ליפּאַ; דערטרונקען געוואָרן...

און אַ פֿעטער — אַ דימענט... אַ ייִדענער מענטש, אַ גאָלדן האַרץ... גיט אַלץ אַוועק, גיט אַלץ פֿון זיך אַראָפּ... די מומע יענטע מוז אים היטן, אַזוי אין געוועלב מיט שניט, ווי אין שטוב, ערגער ווי אַ גנב... איינמאָל פֿאַר פּסח, זי גייט אַראָפּ אין קעלער אַריין צום אינדיק, וואָס זי פּאַשעט לכבוד יום־טוב — אַ געכטיקער טאָג... זי ווייסט, ווער דער גנב איז... טרעפֿט אַמאָל און עס קומט אין געוועלב אַריין אַן אָרעמאַן, יענטל איז נישטאָ, זי גיט פּרוטות, כאַפּט ער זיך צום שופֿלאָד — פֿאַרמאַכט; צום שלאָס — ער גיט נישט נאָך — ציט ער עפּעס זיך פֿון לייב אַראָפּ... איינ־מאָל די פֿלודערן אַוועקגעגעבן... איז צווישן פֿאַרפֿאַלק אַ לעבן, דאַכט זיך, נישט ווי אונטער דער זון... די מומע יענטע איז אַ מלומדת, זי ווייסט, וויפֿל אַ ייִד מעג אַוועקגעבן צדקה, צום רב וועט זי אים שלעפּן... און אַ צינגל האָט זי אַ געשליפֿנס — די גאַנצע פֿאַרציענע הערט אירע קללות צום מאַגם קאָפּ... און שטעלט אַ האַנט מיט נעגל אויס, וואָלט זי נאָר נישט מורא געהאַט פֿאַר גאָט...

גייט דער פֿעטער ליפּאַ איינמאָל פֿאַרן דאַווענען זיך באָדן צום טייך, זעצט זיך אונטערן שטראָם... און מען נעמט אים פֿון דאָרט אַרויס אַ טויטן... פֿון אַ שטיין, זאָגט מען, וואָס איז מיטן וואַסער געלאָפֿן, אַ קלאַפּ באַקומען, באַטויבט געוואָרן, דאָס מויל געעפֿנט, וואַסער גע־טרונקען...

על פּי „מורה הנבוכים" מאַכט עס אויף מיר קיין גרויסן איינדרוק נישט. נישט מער: אַ שאָד אַזאַ גוטער פֿעטער... און דערטרונקענע שווין געזען... אַ יונגנמאַן אַמאָל אַרויסגענומען פֿון טייך (ער דאַרף אַ מענטש, די אַריינגעוואָרפֿענע קאַץ האָט נישט געהאָלפֿן), אַרויסגעצויגן האָט מען אַן אָנגעדראָלענעם. מען האָט אים מיט קניען דעם בויך געדריקט און

דאָס וואַסער דורכן מויל אַרויסגעזעצט... דערביי געוועז, געזען באַשיינ־פּערלעך: דער טויטער פּילט נישט...

איך בין דעריבער צום טייך, צום פעטער ליפּא נישט געלאָפן...

אָבער, אַז די לוויה איז געוועז... די מומע יענטע גייט נאָך דער מטה, נייז, זי גייט נישט, זי שווימט אין דער לופט... אויפן פּנים אַ פּאַרגלייווערט שמייכל, די אויגן בלאַנדזשען אַרום און גיבן אַפּט אַ באַהאַלטענעם בליץ נאָך אַ בליץ, אַט באַוועגט זי זיך, ווי ביי כּלה־טאַנץ — בניעמותדיק אויף די שפּיץ נעגל... איך גיי האַרט ביי איר זייט... די ווייבער אַרום, הער איך, שרייען צו גאָט, די הענט ברעכנדיק: רבונו של עולם, זאָל זי וויינען! כאָטש אַ טרער לאָזן! און זי גייט, און מורמלט, און איך הער (וואָס איך האָב אין „נאָך קבורה" באַנוצט): עס, ליפּעלע, עס, זאָל דיר זיין צו געזונט!" און גיט פּלוצלינג אַ ריס אַראָפּ פון זיך דאָס שייטל און מיטן מויל — אַ פּייף... — — — — — — — — — — —

— —

שטאַרבט נאָך ק., דער ווייןהענדלער פון דער ברוקירטער גאַס... מיך ציט אַהין, איך מוז זען, ווי מענטשן שטאַרבן... ליגט ער און גוססט אין דער גרויסער שטוב, אין שרעקלעכע שמערצן... די טאָכטער זיינע, די פּאָרצעלייענע שיינהייט, ליגט אויף אַן אַנדער בעט — די קליינע ווייסע שרעק! די מוטער — אַ הויכע פרוי — איינגעקווילט אין אַ פּאָטעל, מען זעט קיין פּנים נישט... איך רוק מיך, צווישן הבהה־לייט, צום בעט צו... שרעקלעכע העוויות, ווילדע אויסגעשרייען אין מיטן ווידוי... און פּלוצלינג, מיט אַ גאַנץ געענדערטער שטימע —

— זאָגט מיין ווייב, דער שליסל פון צווייטן קעלער ליגט...

איך הער נישט ווו; איך אַנטלויף... אַנטלויף אין אינזשיניערנע גאָרטן, טיף פון אַ שטאַרבנדיקן באַליידיקט, פון אַ גוסס... פוי, פוי! דער מענטש איז ווערט דעם טויט, ער וועט זיך אַנדערש נישט אָפּרייסן פון שליסל צום צווייטן קעלער...

און עס פאַלט צו די נאַכט... איך גיי אַרום אויפן שאָסיי, גיי עטוואָס ווייטער אָפּ פון שטאָט און דערזע (גלייך צום ערשטן מאָל!) — ווי די זון לאָזט זיך אַראָפּ אונטערן גאָרטן — די פּורפּור־פלאַם פון צווישן די צווייגן... און קעגנאיבער שיינט אויף אַ בלאַס־געצייכנטע לבנה; קומט היצ־בער, העכער, ווערט בולטער..

איך שטיי אָנגעשפּאַרט אין עפּעס אַ צוים און קוק, און וווּנדער מיך,

פאַרוואָס זע איך עס אַזוי צום ערשטן מאָל... יעדן טאָג גייט דאָך אונ־טער די זון, יעדן אָוונט גייט אויף די לבנה...

און זי ציט זיך אַרויף, אַרויף...

אַ ציגערנער הקדש־טעלער? אַ זילבערנע טאַץ אויף דרשה־געשאַנק? יהושעס פּנים?

אפשר פרעגן ביי יהושען: פאַרוואָס שטאַרבט מען, נאָך וואָס? — הירט מיך פּלוצלינג עמעץ ביים אַקסל אָן...

מיכל פידלער — שוין דערמאָנט — ביים פּלויט פון זיין התבודדות־הייזל בין איך עס געשטאַנען. ער איז צו מיר אַרויסגעקומען, אַ שטילער, שטיל־שלייכנדיקער, מיט טרויעריקע וואַסער־אויגן, אין איין האַנט — אַ ספרל, אין צווייטער — אַ לאַמטערל...

— „מען זאָגט, דו ביסט אַן עילוי, קענסט דאָ פּשט?"

און ער ווייזט מיר אַן אָרט אין קבלה־ספרל (דעם נאָמען — פאַר־געסן), עס רעדט זיך וועגן גלגול... איך לעז דורך, פאַרשטיי און פאַר־טייטש...

— „ביסט דאָך טאַקע אַן עילוי... נו, וואַרט". און ער פאַרשווינדט צוריק אין הייזל אַריין...

עס הייבט זיך אין מיר אָן אויסצוויקלען אַ געדאַנק: אפשר איז דאָס דער ר י כ ט י ק ס ט ע ר ענטפער אויף אַלע מיינע פראַגן... דער געדאַנק דערוויקלט זיך אָבער נישט. ער קומט צוריק אַרוים מיטן לאַמ־טערן, נאָר אין דער אַנדערער האַנט, אויפן אָרט פון ספרל — אַ גרויסער, שווערער פאַרראָסטער שליסל — — —

דער שליסל צו זיין פאַרמאַכטער ביבליאָטעק אין שטאָט...

— דו ביסט עס ווערט...

מיט דער האַנט, וואָס ציטערט שלאַבעריק, דערלאַנגט ער מיר דעם שליסל. די שטימע — הויל, אַן טאָן, היינט וואָלט איך געזאָגט — אַן פאַרב. אין הייב צו אים די אויגן אויף, וויל עפּעס זאָגן, דאָס מויל איז מיר צוגעשנירט; ביים שיין פון לאַמטערל זע איך אַ פּנים פון אַ בר־מינן.. געל, וואַקסן־געל, אָפּגעלאָזט...

„אַ בר־מינן דערלאַנגט מיר אַ שליסל" —

איך נעם אים און גיי מיט אים אָפּ שווייגנדיק. דער שליסל וועט עפענען — מיר אַ נייע ביכער־וועלט, אייך — אַ נייעם פּרק...

ווען און ווי אַזוי מיכל פידלער איז געשטאָרבן — געדענק איך נישט.

„זייער“ בית=מדרש. — חורבות אין געהירן. — איך וויל אַוועק. — די מאַמע. — איך ווער אַ חתן.

נישט מיטאַמאָל לויפט מען פון יידישן אין גוישן בית=מדרש אַריין. מען האָט דאָך אַ יידיש האַרץ, קלאַפט עס. איך פיל, אויבוואָל נישט קלאָר, אַז איך רייס מיך פון עפעס און עמעץ אָפּ, פון עמעץ היימישעס, פון עפעס טייערס... נעכט שלאָף איך נישט, און בלאָנדזשע אַרום טעג אונטער די בראָמען. איך בין טאַקע שוין אַ „פורץ גדר“, אין אַ סך זאַכן האָב איך אויפגעהערט צו גלייבן. פיל פון הייליקן איז מיר אומהייליק געוואָרן, אָבער אַלץ אין דער היים, אין ב י ת ה מ ד ר ש, וואָס איז לעבן דער ש ו ל...

און איך זע מיך, ווי איך גיי צום לעצטן מאָל, דריקנדיק מיט דער פויסט דעם דיקן פאַרראָסטן שליסל אין טאַש, הינטער דער לעמבערגער בראָם, אויפן שאָסייענעם דרייעק, צווישן „אונדסער“ און „זייער“ בית=עלמין, און האָב התבודדות, און הער אוים אַ וויכוח צווישן „יצר טוב“ און „יצר הרע“, אַזוי ווי איך האָב אים איבערגעגעבן, נאָר צוגערייסט מיט „וויץ“ אַלאַ היינע, אין „מאָניש“... אָבער מאָנישן אין חורבה אַריין רופט „מאַריע“, זי ווינקט צו אים פון די פענצטער, רופט אים מיט געזאַנג. מיין „מאַריע“ שפּאַצירט אַרום מיט יונהציען, אָוונט ביי אָוונט, צווישן מנחה ומעריב, אין דער רייטשול, און מיין „כלה פון חורבה“ איז פאַרנומען מיט איר אויסשטייער. נייטאָרין=מיידלעך זיצן ביי זיי אין שטוב און נייען וועש, און זי לויפט אַרום צווישן די שניידער און מעסט מלבושים... מיך רופט „קענטעניש“... אָבער דער יצר הרע איז גובר; אַזוי ווי ביי מאָנישן.

זע איך מיך, ווי איך גיי, אין אַ שוואַרץ היטל, אין אַ ביסמאַרק=פאַלטאָ און ווייס=פאַרליימיקטע שטיוול (צופעליק הייב איך דעמלט אָן צו זען פאַרבן!) איבער דער ברוקירטער גאַס, פון די רויטע קאָשאַרן צום גרינעם שלאָס (עס איז פרילינג=צייט) און בלייב שטיין ביים קוואַר=געסל

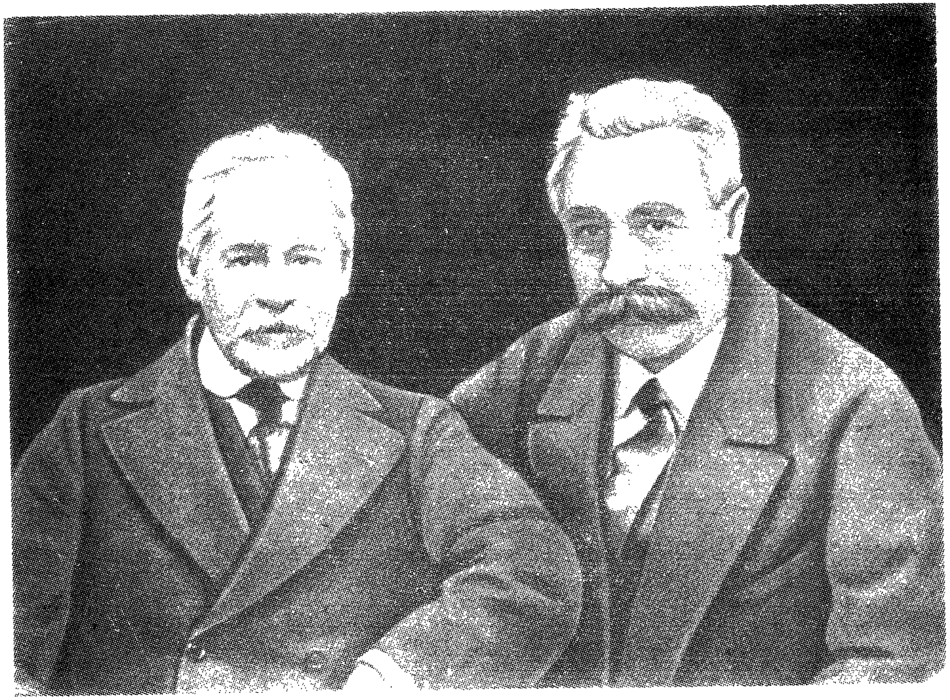

י. ל. פרץ און יעקב דינעזאָן

פ א ר ן שלאָס, אין ווינקל, וו דאָס הויז שטייט; דאָס הויז מיט דער פאַרמאַכטער ביבליאָטעק אויפן בוידעם. איך טרעט אַריבער די שוועל איבערגעוואַלט. עטלעכע טראָפּן שוויים פּערלען זיך איבערן שטערן! דאָס הויז איז מיר פרעמד; דאָ וווינען נישט קיין יידן. צופעליק. און פּילייכט צוליב דער נאָענטקייט מיטן שלאָס! דאָס הויז איז אַ נייעס, דעמלט דאָס נייעסטע, און האָט ליכטיקע טרעפּ, דעמלט די איינציקע ליכטיקע טרעפּ אין שטאָט. איך שטייג באַהאַרצט; אַ גוטער סימן — אַ ליכטיקער וועג! און איך שטייג אין ליכט. איין שטאָק. אַ צווייטער — די פּלאַטפאָרם צום בוידעם; דאָ לעשט זיך מיר דער טאָג אויס... איך ווער עטוואָס אומרואיק. אָבער „כל באיה לא ישובון“, נישט פאַראָן: צוריק! די האַנט ציטערט אַ ביסל, דאָך דראַפּעט זי די טיר; אין טיר — דעם שליסל־לאָך. „פריער אַריינקוקן!“ איך נייג צו אַן אויג: אַ חושך. קעגנאיבער אַ פאַרלאָדנט פענצטער פון אינעווייניק. אָבער דורכן לאָדן־שפּאַלט רייסט זיך אַריין אַ זייל פון ציטעריקן זונען־שטויב און שפּאַרט צו ביז צון אַ הויפן ביכער אויף דער פּאָדלאָגע.

„דער עמוד ענן!“

„דער עמוד אֵש!“

„ביידע פירן אין מדבר!“

און איך דריי איבער דעם שליסל! אַ קריץ אין אַלטן שלאָס, דאָס האַרץ — אַ ציטער, דאָך — די טיר — שוין אָפן, דער לאָדן — האַסטיק אויפגעריסן — איך בין אין „זייער בית המדרש“...

אַז מיר האָבן אַ חלק אין אַלע בתי מדרשים, „ביודעים ובלא יודעים“ — פאַלט מיר דעמלט נישט איין. אָבער אַזויפיל ביכער! אַרום אויף אַלע פיר ווענט, צעוואָרפענע אונטער די פיס אויף דער פּאָדלאָגע.

— איך וועל אַלץ לייענען און כסדר!

„אַלץ“ האָב איך נ י ש ט געלעזן; דריי שפּראַכן געוועזן: דאָס מערסט פּויליש (אויבוואָל דאָס מערסט איבערזעצונגען...), דערנאָך אַ ביסל דייטש; געוועזן אַ קליין ביסל פראַנצויזיש אויך.

פראַנצויזיש קען איך גאָרנישט. לעזן אפילו נישט. איך וועל מיך דאָך, צוליב דער ביבליאָטעק, אין אַ צייט אַרום, אויסלערנען בעל פּה, פון מאָל צו מאָל איין אלעגדארף — אַ ברכה לבטלה: איך וועל אים, ווי

אויסגעלערנט, פֿאַרגעסן... מיטן הוילן אַלעגאָרף=קענטעניש וועל איך פֿון
דער היים אַוועק. דייטש, ביי וועלכן, ווי איך רעכן, עס וועט מיר ביישטיין
דער זכות פֿון עטלעכע לעקציעס ביים לערער שטערן, לייג איך דאָך אָפּ
אויף שפּעטער. צו גרויס איז מיין דורשט צו „קענטעניש“, איך זאָל מיך
זעצן סילאַביזירן! איך הייב אָן ביי פּויליש, און האַלט וואָרט. און לעז
כסדר; „לב חכם לימינו“ — פֿון דער רעכטער האַנט ביים אַריינגאַנג. און
די ביכער זענען אויסגעשטעלט אָן אַ סדר, אַ תוהו ובוהו פֿון ביכער. ראָ=
מאַנען און וויסנשאַפֿטלעכע זאַכן. אויסגעמישט, און צוואָרפֿן — די פּיל=
בענדיקע ראָמאַנען; איבערהויפּט די איבערזעצונג פֿון פֿראַנצויזיש: דיו=
מאַ, סו, וויקטאָר הוגאָ א. ד. ג. פֿאַלט אין דער האַנט אַריין אַ צענט
באַנד סו, דערנאָך אַ נײַנטער, באַלד אַ דריט באַנד הוגאָ... אָבער איך
לעז! איך זוך קיין ספּור המעשה נישט. איך לעז אויך קיין נאַטור=באַ=
שרייבונגען נישט, זיי דערמאָנען מיך אין גאָרנישט, וועקן אין מיר קיין
בילדער נישט! איך האָב אַזוי ווייניק באַקאַנטשאַפֿט מיט נאַטור. איין
אויסנאַם — די באַשרייבונג פֿון גרינע וויזען ביי וויקטאָר הוגאָ אין „די
אַרבעטער ביים מעער“ — פֿאַראַן וויזען אַרום שטאָט; אויך אַ שליטוועגס
פֿון אַ פּוילישן אויטאָר, דאַכט זיך קאָרזשעניאָווסקי — שניי שוין געזען! דער
עיקר ציען מיך און נעמען מיך די דיאַלאָגן — די „שטיקלעך מיט די
פּאַסיקלעך“, ווי עס האָט דעמלט ביי מיר געהייסן; ווו מענטשן רעדן.
יעדעס פּאַסיקל האָט מיר אויסגעזען, ווי אַ שפּעלטל אין אַ מענטשלעכער
נשמה אַריין. די ליבע צום דיאַלאָג, צום מאָלן מיט דער שפּראַך איז מיר
געבליבן... רעכט אַ מעשה פֿאַרציילן האָב איך מיך קיינמאָל נישט אויס=
געלערנט. העכסטנס, ווי איינער פֿון מיינע קריטיקער האָט באַמערקט —
אַ „מעשה בתוך מעשה“; שלעכט געבויט איז דעריבער פּילייכט מיין
בעסטע זאַך: די דריי חופּות... איך האָב אַזוי געלעזן. לעזנדיק, פּלעכטן
זיך אין מיר אַלערליי מעשיות; איך קען מיך, און וויל מיך נישט אַרויס=
פּלאָנטערן. אין דער ביבליאָטעק איז אַ יאַריד! פֿול מענטשן אין מאַרק;
אַ געווימל פֿון מענטשן! פֿון אַלערליי שטאַנדן, אַלערליי געשעפֿטן! אין
גרופּן שטייען זיי, און רעדן צווישן זיך, יעדע גרופּע האָט איר עסק... און
איך שפּאַציר אַרום איבערן מאַרק, גיי פֿון גרופּע צו גרופּע, הער אונטער,
כאַפּ אָפּגעריסענע שטיקער פֿון געשפּרעכן און שטוים מיך, ווען וואָס
עס גייט...

•

פֿאַלט מיר אָבער אין אַ קורצער צייט אַרום אין דער האַנט אַריין
נאַפּאָלעאָנס קאָדעקס אין זאַוואַדסקים איבערזעצונג. איך לעז און —

פאַרשטיי, אַ פרייד; נישט טיף, פילייכט נישט ריכטיק און — גאַף! דינים, אָן ראובן ושמעון, סאַמע כּללים!... דער רמב"ם אין „יד החזקה" האָט עס נישט דערגרייכט! נאָך אין אַ צייט אַרום — באַקלם געשיכטע פון דער ענגלישער ציוויליזאַציע! איידער איך פאַרשטיי, דערמאָנט מיך (אַזוי מיין איך) דער סטיל אין בעל=עקדה!... אויך עפּעס אַ מין דרש! איך קום אויך צו פיזיק. רבונו של עולם! נישט די קאָלדרע וואַרעמט מיך, נאָר מיין לייב די קאָלדרע! מען קען מאַכן שניי! דונערן! אָן מאַטעמאַטישער פאָרבערייטונג, היפּער איך איבער און אַלגעבראַישע צייכן, ווי אַ פוילישער מלמד איבער שטיקלעך דקדוק אין רש"י, און פאַל ווייטער אַריין אין אַ ים פון ראָמאַנישע און ראָמאַנטישע דיאַלאָגן, און שווים ווידער אַרויס אין אַ „נאַטורוויסנשאַפט"... די באַשרייבונגען פון קערפּער און גלידער, אַזוי פון געוויקסן ווי פון טירע נעמען מיך נישט, זענען פאַר מיר טויט! ווידער דאָס זעלבע: זיי דערמאָנען מיך אין גאָרנישט, וועקן אין מיר גאָרנישט! געזען: הינט, פערד און עטלעכע קעץ. זומער=צייט פליען פייגעלעך אונטערן הימל, אונטערשייד אייניצלנע אין דער מהנה! לאָזן זיך מאַנכע מאַנכמאַל אַראָפּ, אין שטויב און בלאָטע אַריין, נאָך אַ פאַרלוירן קערנדל פון אַ פויערישער פור, אַ ברעקעלע פון אַ יינגלס אָנבייסן אין חדר אַריין און פליען אַזוי ראַש אַוועק... אויפן שפּיץ פון זייגער שטעלט זיך אַמאָל אַ קראָ — ווער ווייסט זיי!

פאַר דאָס די באַשרייבונג פון לעבנסאַרטן, פון געוויקס און טיר, יעדע אַנטפּלעקונג פון אינסטינקט און פאַרשטאַנד, געוווינהייטן, דאָס צופּאַסן זיך מיט ליניע און פאַרב צום מיליע... געסטן=בויען, קינדער דערציען, זאַמלען שפּייז אויף ווינטער, פאַרזאַמלונגען פון געפליגלטע אונטערן בלאָען הימל, די סיימען; די סערענאַדן פון דער מענלעכער זייט, דאָס אויסשטעלן פון פאַרביקע פעדערן, דער קריג וועגן דער „זי" — דער קאַמף פאַר לעבן און ליבע — דאָס אַלץ נעמט און כשופט...

גאָט, ווי גרויס די וועלט איז, ווי פאַרשידנאַרטיק, און וויפל שכל, וויפל גייסט...

און פלוצלינג:

— אַלץ מאַטעריע! (האַרטמאַן)

— קיין פרייער ווילן! (צענדליקער בראָשורן), און קאַרל פאָגט:

— דער געהירן אַרבעט אויס געדאַנקען, ווי אַן אַנדער גליד — שטונען...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

עפּעס ווערט אין מיר פֿאַרשטאַרט, פֿאַרגליווערט. עפּעס שטאַרבט אָפּ. אויס מעשה בראשית, אויס מעשה מרכבה. קיין הימל נישטאָ. דאָס בלאָע, וואָס מיר זעען, איז די גרענעץ פֿאַר אונדזער אויג. אויס שכר ועונש, אַז דער מענטש האָט קיין ברירה נישט...

מיט וועמען רעדט מען דערפֿון? פֿאַר וועמען גיסט מען זיך אויס דאָס האַרץ? אין וועמענס אויערן אַריין גיסן די קלאָגן אויף די חורבות אין געהירן און אויף די פּגרים אין האַרץ? מיט די אַרומיקע? איך ביז קענגן זיי אָן לשון אפֿילו. פֿון דעם, וואָס איך האָב געלעזן, קען איך אויף יידיש נישט רעדן, פֿאַר דעם האָב איך אין יידישן קיין ווערטער נישט. איך פּרוּוו רעדן מיט מיר אַליין און קען נישט...

רעטן קען מיך ש. ה.

פֿריער זיין פֿאַרטרעט. אייגנטלעך נישט זיין פֿאַרטרעט; איך קען אים נישט. אין אַ מענטש אַריין קוקט מען דורך די אויגן, און ער פֿינטלט מיט די אויגן. זיינע שוואַרצאַפּל האַלטן אין איין לויפֿן אַהין און צוריק איבערן ווייסל, ווי פֿאַר פּחד, מען זאָל זיי נישט דערטאַפּן. איך וועל נאָר באַשרייבן זיין ליניע: שטאַמט פֿון אַן אָרעמער, דערשלאָגענער פֿאַמיליע אין דער ליטע. נישט אויסגעלערנט זיך קוקן מענטשן אין די אויגן אַריין... געענדיקט די ראַבינער־שול אין זשיטאָמיר. געקומען צו אונדז אַלס רעליגיע־לערער... לערנט פֿון אַ רוסיש ביכל אַרויס די „ביבלישע געשיכטע". האַלט זיך ווייט פֿון קהל; רעדט נאָר רוסיש. פֿונדעסטוועגן, אַז דאָס מאַגיסטראַט וויל אָפּרייניקן דעם מאַרק פֿון פֿויערישע פֿורן, וואָס זאָלן זיך נאָר שטעלן אויפֿן מאַרג, און באַשטימט איינצוטיילן דעם מאַרק אויף פֿיר, דורך גאַסן, דורכגעשניטענע רעגלמעסיקע סקווערן, ווו ער וועט פֿאַרזייען בלומען און פֿלאַנצן ביימער... און די סוחרים, וואָס האָבן געוועלבער אין מאַרק, פֿאַר פּחד, זיי זאָלן דאָס פֿויערישע לייזונג נישט פֿאַרלירן, ווילן מבטל זיין די גזירה, און מען ווענדט זיך צו אים, ווי צון אַ קרוב למלכות — שרייבט ער זיי אַ פּראָשעניע אויף „קייזערלעך" פּאַפּיר, מיט עפּט שוואַרצער טינט און קאַליגראַפֿיש, לאמור, אַזוי צו זאָגן: היות, אויב עס וועלן זיין געראָטן (סקווערן) און אויב עס וועלן געפֿלאַנצט ווערן ביימלעך, וועלן די ביימלעך מיט דער צייט וואַקסן און צעוואַקסן זיך און ווערן גרויסע ביימער, מיט געדיכטע צווייגן און בלעטער... און אַזוי ווי די שטאָט איז שלעכט באַלייכט און נעכט זענען פֿאַראַן פֿינצטערע, וועלן זיך אין די פֿינצטערע נעכט, אין די געדיכטע שוואַרצע שאָטן פֿון די ביימער באַהאַלטן גנבים, גזלנים און רוצחים, וואָס

וועלן זיין אַ סכנה פֿאַר דער שטאָט... אויך וועט מען, אין די זומער־אָוונטן, ווען די נאַטור (דאָ גייט אַ נאַטור־באַשרייבונג) וועקט צו ליבע — אין שאָטן פֿון די ביימער זינדיקן, וואָס עס וועט שאטן דער מאָראַל פֿון שטאָט און פֿאַרדאַרבן די שול־יוגנט, וואָס וועט ווייטער פֿון איר זייט, נישט פֿאַר אייך און נישט פֿאַר קיין שום ייד געדאַכט, קראַנק מאַכן אַ האַלבע, אויב נישט די גאַנצע שטאָט...

איז אייך ווייניק, גייט די ליניע ווייטער:

ער פֿאַרליִרט די שטעלע אַלס רעליגיע־לערער. איך ווייס, אָדער געדענק נישט פֿאַרוואָס, און פֿועלט ביים גובערנאַטאָר און ווערט אָן דער שטאָטס וויסן — ראַבינער. און באַקומענדיק די גאָמינאַציע, ענדערט ער פּלוצלינג זיין פּירונג: טוט אָן אין שטוב אַ יאַרמולקע, הערט אויף צו רייכערן אום שבת און הייבט אָן צו גיין אין שול אַריין דאַווענען פֿרי און אָוונט.

האָבן די חסידים אַן אסיפֿה געמאַכט און געשיקט אים זאָגן:

ווילט איר, אַזוינער און אַזוינער, נעמען ביי דער שטאָט דריי הונדערט רובל אַ יאָר אומזיסט, איז מה טוב. איר זייט נישט ערגער ווי אַן אַנדערער, אַן אינו ישראל, וואָס נעמט אומזיסט יידיש געלט.

ווילט איר אָבער ווירקלעך עפּעס טאָן, וועט מען אייך עוקר מן השורש זיין...

על כן, זאָגט מען אים אָן, זאָל ער תיכּף ומיד צוריק ווערן גוי, אויסטאָן די יאַרמולקע, אויפֿהערן צו קומען דאַווענען, און צוריק רייכערן בריש גליה אין שבת...

פֿאָלגט ער און ווערט אין אַ צייט אַרום אויס ראַבינער, פֿאַר דאָס צענזאָר אין וואַרשע. — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

דעמלט איז אָבער געווען ערשט דער אָנהייב פֿון דער ליניע. דער ערשטער עטאַפּ פֿון דער קאַריערע. נעמט ער מיך אויף, הערט מיך אויס, פֿינטלענדיק מיט די אויגן, הערט מיינע ספֿקות און פּיין, און ענטפֿערט:

— ניציעוואָ!

איך מוז ווערן אַ לייט, אַוועק שטודירן! קיין זשיטאָמיר, קיין ווילנע... אַלע ספֿקות וועלן אָפּפֿאַלן, אַלץ וועט ווערן קלאָר, אַלץ וועט ווערן גלייך...

ער וועט מיר העלפֿן!

אפשר! לאָקער איך אויף מיין כלה פון חורבה אויף די טרעפּ, צו האָבן מיט איר אַ ישוב. צום אַלעם ערשטן דערשרעקט זי זיך צום טויט. איך האָב זי אַזוי לאַנג שוין אויף די טרעפּ נישט פאַרהאַלטן. און זי גרייט זיך דאָך צון אַ חתונה... דערהערט זי אָבער, ווען וואָס עס גייט, באַרואיקט זי זיך, נעמט זי שוועסטערלעך מיך אָן ביי דער האַנט, פירט מיך אַראָפּ אין הויף אַריין, פון דאָרט דורכן הינטערטירל אין רייטשול אַריין, ווו מיר זעצן זיך אויף אַ באַנק און רעדן... און רעדן מיט געפלאַב־טענע הענט אַזוי האַרציק־שטיל.

— יאָ, פאָר — זאָגט זי, און די שטים איז פייכט, און די אויגן גלאַנצן פייכט... פאָר! זיי מיר מודיע ווען, ווען איך אַראָפּקומען...

נעמט ש. ח. און פאַרזעצט אויף הוצאות זיין גאָלדן קייטל. ווערט באַשטימט אַ פאַרטאָג צום שטילן אַוועקפאָרן. עס ווערט באַשטעלט אַ פור, איך פּאַק מיך בסוד סודות. לייג מיך פרי מכלומרשט שלאָפן, מיטן פּעקל אונטערן קישן, איך וועל קיין אויג נישט צוטאָן. אַ פייף פון גאַס וועט זיין דער צייכן... איך לעש אויס דאָס לעמפּל, געזעגן מיך מיט אַלע און אַלעם אין דער פינצטערער שטוב: אויפן האַרץ נישט אַזוי לייכט... אָבער איך מוז... ליג איך און דערהער אַ שטילן שאָרך פון צווייטן צימער. איך האָרך. שטיל עפנט זיך די טיר. שטיל, באָרוועס קומט אַריין די מאַמע, איך זע קוים ביים שוואַכן שיין פון דער לבנה אין פענצטער. זי שוועבט שטיל צו צום בעט, זעצט זיך קעגנאיבער, קוקט מיט ווייטיק אין פּנים אַריין... איך קען די אויגן נישט שליסן, איך מוז זי זען, און זען, ווי פון אויגן אירע רינען שטיל, שטיל די טרערן... זי געזעגנט זיך מיט מיר... ווער האט אויסגעזאָגט מיין סוד?

אָבער זי וואַכט ביי מיר, אירע טרערן וואַכן; איך פאָר נישט...

דער טאַטע אין דער היים נישט געווען. געקומען איז ער אין עטלעכע טעג אַרום מיט דער ידיעה:

— געטאָן מיט דיר אַ שידוך... מיט גבריאל יהודה ליכטענפעלד.

איך גיב מיך אונטער; איך זע קיין אַנדערן אויסוועג. אַ קרבן פאַר דער מאַמעס טרערן!... ש. ח.׳ם גאָלדן קייטל איז פאַרפאַלן געוואָרן ביים מלווה... די פור איז צוריק אָפּגעפאָרן אין פאַרשטאָט אַריין... מיין „כלה פון חורבה“, וואָס איז אומזיסט אַראָפּגעקומען האַלב־נאַקעט אין פאַר־טאָג, מיך צו באַגלייטן, האָט אַ צייט אַ קאַטער באַקומען... און אין אַ קורצער צייט פאָר איך חתונה האָבן...

פאַסטן וועל איך נישט... די חופּה שטעלט מען אין דרויסן, אין דאָרף... און הייבט אין מיטן אָן צו רעגענען, אַנטלויף איך פון אונטער דער חופּה אין שטוב אַריין. די חופּה גייט נאָך. גבריאל יהודה ליכטענפעלד לאַכט... די טאָכטער זייגע וויינט...

איך קען מיר קיין רעכענונג נישט אָפּגעבן פון מיין פירן זיך...

און מיט דעם ענדיקט זיך דאָס ערשטע באַנד פון מיינע דערינערונגען... עס הייבט זיך אָן צו צעשטרייען דער נעפּל פון קינדער- און יינגליאָרן, און פאַרשווינדט מיט דער צייט. עס שליסט זיך אויך דער היימישער אוצר פאַר סקיצן און בילדער. אַלץ, וואָס איך זע אין דער פרעמד, אַלץ, וואָס איך באַגעגן אין שטעט און שטעטלעך, אויף וועג און שטעג, זע איך און פאָרש! אָבער איך פיל עס נישט אוממיטלבאַר. איז מיין נשמה האַרטער געוואָרן און קען אין אַנדערער נישט אַריינפּליסן, צוריקצוקומען רייכער, פאַרביקער און פאַרשטענדיקער? אָדער האָט מען, אויבער דער פאַרמיטלונג פון די חושים, צום נישט-היימישן, צו דער נישט-קינדישער וועלט קיין צוטריט איבערהויפּט?

אַלץ איינס.

אוים גירסא דינקותא...

דער נעפּל מיט קעפּ, העכסטנס ביוסטן: מיט אויגן, וואָס שווימען מיר פאַרביי, ווען איך מאַך מיר די אויגן צו — צערינט און פאַרשווינדט. —

איך האָב חתונה געהאַט *)

וואָס עלטער איך ווער, אַלץ מער טוט זיך פון מיר אָפּ דער וואָלקן — די מרה שחורה; אַלץ ווייניקער טראַגיש ווער איך. אַ חתן געוואָרן, ווערט מיר נאָך לייכטער. איך וועל מיך צוזאַמענקומען מיט גבריאל יהודה ליכטענ־פעלד, מיין כלהס פאָטער — אַ מאַטעמאַטיקער, פילאָזאָף און אַ מענטש, ווי עס האָט זיך געהערט, מיט גרויסע „קענטעניש“ — ער וועט מיר שוין אויסטייטשן אַלע מיינע בייזע חלומות; אַלע פראַגן וועגן גאָט און וועלט פאַרענטפערן. און איך לייג זיי אַלע אָפּ אין זכרון ביז צום ערשטן באַגעגענען זיך מיט אים... פון דער כלה טראַכט איך נישט... צי זענען געווען ראשי פּרקים און תּנאים — הייב איך נישט אָן צו געדענקען, אָבער אויפן חופּה־טאָג וואַרט איך ווי אויף משיחן; דער אויסלייזער פון ספקות וועט קומען! דערווייל שפּיל איך מיר מיטן באַקומענעם גאָלדענעם קייט און זייגערל; דערויף בין איך נאָך גענוג יינגל. און אַז מיינס אַ בית־מדרש־חבר, אַ חסידישער בחור אין מיינע יאָרן, באַרימט זיך פאַר מיר, אַז אויסער אַ זייגער, האָט ער נאָך באַקומען אַן אויסגעשטיקט סאַמעטן תּפילין־בייטעלע, שמייכל איך קליגעריש! ווער ווייסט, צי גבריאל יהודה ליכטענפעלד לייגט גאָר תּפילין... בינדט זיך דער בחור צו:

— און אַ טלית וועט ער געבן? און אַ קיטל?

— איך וועל זען!

און איך לעב דערווייל אַ טאָפּלט לעבן. אויסערלעך — די פאָרם פון אַלע באַלעבאַטישע חתן־בחורים; איך עס געלאַסענער, גיי געלאַסענער שפּאַצירן, לאָז מיך אַמאָל אַריין אין אַ שמועס מיט יונגעלייט מכּוח ערנסטערע זאַכן; באַלד זיין זייערס־גלייכן... שבת פאַרנאַכט גיי איך מיטן טאַטן און פעטערס, אַלס געסט אויף אַ מילכיק שלוש־סעודות צום

---

*) דאָס קאַפּיטל איז געדרוקט אין וואַרשעווער „דאָס לעבן“, 1914, נומ. 51, 63, 69.

„גביר“ אין גאַנצן פּאָלוואַרק אַריין, מער פאַר אַ תחום שבת; אַז עירוב געלייגט. אויפן וועג רעד איך גלייך מיט אַלע וועגן וויכטיקע ענינים: צי קען מען שרייבן, ווי פּאַפּירנאָ האָט געטאָן: „הדראמא“ — צי די פרעמדע „דראַמע“ מיט דער העברעישער ה“א הידיעה איז אַ כשרער זיווג פאַרן יידישן אויער. מען זאָגט — יאָ, מען זאָגט — ניין; איך פּראָפּאָגיר, מען זאָל שרייבן „ה׳דראַמע“. און רעדן ווי אַזוי זאָל מען?“ — פרעגט עמעץ, אַ פּוריסט, און מיר זעט אויס די פראַגע ווילד; נאָך וואָס לעזן הויך? פון רעדן לשון=הקודש איז נאָך קיין רייד נישט געווען און מיר גייען, פון דקדוק און אַנדערע זאַכן רעדנדיק. אין קופּקעלעך אויפן פוסוועג צווישן פעלדער ווייץ און קאָרן, און צווישן וועלכע עס ציט מיר דער בלויער האָבער פון צווישן די גאָלדענע זאַנגען, עמעץ — אַ יונגער — רייסט אויס אַ האָבער, נעמט צו דער נאָז, עס שמעקט נישט; שטעקט זיך אים אַריין אין פּעטליע. אַן עלטערער שרייט אָן: „שבת“! מען ווילט זיך: „ער האָט פאַרגעסן, אַז מען טאָר נישט“, „פאַרגעסן, אַז עס איז שבת“, „פאַרגעסן, אַז ער איז אַ ייד“... איך וויל לשם פּראָטעסט אויך אויסרייסן אַ בלאָ בלימל און די האַנט פאָלגט נישט; נישט געווינט. איך פאַרענטפער מיר פאַר זיך אַליין: אַ צער בעלי=חיים; אַ מאן דאמר (אַ נישט יידישער!), אַז אַלץ לעבט... און דער און אַנדערע נישט יידישע מאן דאמרס, מיינונגען, אידעען, געפילן, אידעאַלן און וועלט=אָנשויונגען פון פרעמדע ביכער אַרויס — דער מישמאַש קאָכט זיך ערגעץ אונטערן האַרץ=דעקל אין אַ קעסל; עס שוימען און שמעלצן זיך שטימונגען און בילדער פון ביבליאָטעק=ביכער אַרויס, ניי=געבוירן ווערנדיקע פאַרלאַנגען פון פאַרשידענער נאַטור און טעמפּעראַמענט. און מיטאַמאָל, דער קעסל גיט אַ שטאַרקן קאָך און רויכיק=פלאַמיקע צונגען רייסן זיך דורכן האַרץ=דעקל אין פרייען אַרויס, און באַווייזן זיך אויף דער ליכטיקער שיין אין געשטאַלט פון אומבאַרעכנטע, אימפּולסיווע באַוועגונגען, ווילדע בליקן פון פלוצלינג אויפגעפלאַמטע אויגן, און ווילדע ווערטער, וואָס רייסן זיך גאָר פלוצלינג פון דער צונג אַראָפּ...

אַלע שטוינען; איך אויך...

גלייך איך איצט מיין דעמלטיקן איך צו אַ נאַפט=פעלד, פון אויבן טרוקן, נאָר ווו דו וואַרפסט אַן אָנגעצונדענע זאַפּאַלקע — רויך און פלעמלעך... און איך מאַך אָפּט ווילדע זאַכן, איך נעם אַמאָל פאַרן גאַנצן עולם אין בית=המדרש פון דער שאַנק אַראָפּ פון מזרח=וואַנט אַ באַקאַנטע, גרויס=געהאַלטענע שאלת=תשובה, און מעק אויס בפרהסיא מיט

אַ בלויער בלײַשטיפֿט (וואָס נאָר איך אײנער פֿאַרמאָג) צװײ, צי דרײ שורות, װו דער מחבר איז נישט צופֿרידן מיטן מורה־נבוכים. דער עולם גיט זיך צו מיר אַ לאָז — איך שפּרינג אַרויף אויפֿן ארון־קודש, שטעל מיך פֿאַרן פּרוכת אין אַ פּאָזע פֿון אַ העלד, וואָס איז גרייט, לכל הפּחות, אויף קידוש־השם, קרייציק די הענט אַלאַ נאַפּאָלעאָן און מאַד, גראָד און שטאָלערן, קוקנדיק אויפֿן עולם, אַז אײַנדרוק און ער רוקט זיך פֿאַמעלעך צוריק, שטיל מורמלענדיק: משוגע...

עמעצן פֿאַלט אײַן: — שרײַבן דעם מחותן...

אַן אַנדערער: — געטראָפֿן דאָס אָרט! ער וועט אים נאָך אַ שײנע מתּנה שיקן! און מײַן שטאָלץ וואַקסט, בשעת ווען אינגערוועגן בין איך לאַנג אַריבער איבערן מורה נבוכים, וואָס איז צוזאַמען מיט אַריסטון אַראָפּ פֿון דער „טאַגעס אָרדענונג“... — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

וואָס נעענטער אָבער צום חופּה־טאָג, וואָס דאַרף זײַן אין אַ דאָרף ערגעץ אין מיטן וועג, צווישן אַפּט און זאַמאָשטש (דעם נאָמען פֿון דאָרף געדענק איך נישט; קײן דאָקומענט פֿון דאָרט האָב איך נישט; דעם „אַקט“ האָט מען ערשט שפּעטער, אין שעברשין, געמאַכט), אַלץ אומרואיקער שלאָף איך בײַנאַכט, אַלץ בײזערע חלומות וועקן זיך אונטערן האַרץ־דעקל און שווימען אַרויף: — און אויב די כּלה איז אַ בלינדע אויף אײן אויג?

— און אויב זי לאָמט? — און אַ „כּלה“, נישט קײן געליבטע: נישט קײן געקליבענע, נישט קײן אויסגעווײלטע... און — וואָס וועט זײַן, אַז איך וועל בשעת באַדעקנס דערזען אַ פּאַרזעעניש? און עס וועקט מיך פֿון שלאָף און איך ליג שטונדן לאַנג און קלער: פֿאַרוואָס גראָד אַ כּלה פֿון אַפּט? פֿאַרוואָס האָב איך מיר אַלײן נישט אויסגעקליבן אַ כּלה פֿון זאַמאָשטש? אמת, מיר האָבן דאָ קײן גבֿריאל יהודה ליכטענפֿעלד נישט. און קײן אַנדערער, עטוואָס השובער בעל־הבית, מיט וועלכן מײַן טאַטע קען אַ שידוך טאָן, וועט מיך פֿאַר קײן אײדעם נישט נעמען... מען ווײסט דען נישט?... אָבער פֿאַרוואָס נישט, ווי אין די „ביכער“ איז געשריבן: פֿאַרליבן זיך, אַרויסגנבֿענען אין דער וועלט אַרײַן... ערגעץ אין אַ הײזל אין וואַלד, ד׳ על ד׳...

„רוים איזט אין דער קלײנסטען היטע“... שילער, און אַנדערע.

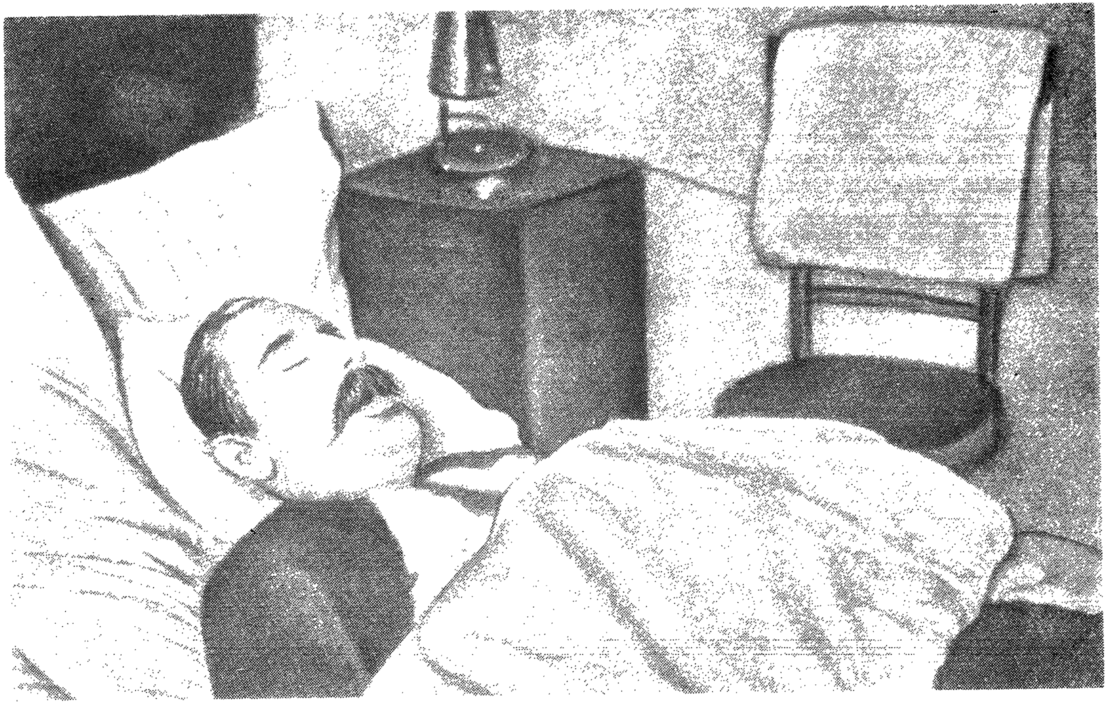

י. ל. פרץ אויפן טויטן־בעט

און ווענמען וואָלט איך, אייגנטלעך, געוואָלט פון דער היים?

און איך זיפ דורך און געדאַנק אַלע באַקאַנטע מיידלעך פון שטאָט: שטעלן זיי זיך פאַר מיר, איינע נאָך דער אַנדערער, אַלע שוואַרץ־חנוודיקע, לעבעדיק־געוויטלטע, צוויבערהאַפט־בלאַסע זאַמאָשטשער טעכטער, וואָס שפּאַצירן אַרום אין רייטשול. און אויף אַלע זאָג איך מיר: ניין... די איינע, וואָס אויף איר וואָלט איך „יאָ" געזאָגט, איז שוין אַ פרעמדנס... עסט שוין ערגעץ קעסט... אַ שאָד: עפּעס ווערט מיר אַזוי אומעטיק, און איך שלאָף ערשט שפּעט פאַרטאָג איין, אין שטילן האַרצווייטיק, און איינ־שלאָפנדיק, באַשטים איך מיר: ווי עס איז, אין חופּה־טאָג פאַסטן וועל איך נישט! די כלה מעג אַריבערטרעטן איבער דער שוועל פריער פאַר מיר, נאַרישקייטן... און אָפּשערן די כלה די האָר, פון וואָס אַ פאַרב זיי זאָלן נישט זיין, וועל איך נישט לאָזן, בשום אופן וצד! און זי וועט קיין האָר־באַנד און קיין שייטל נישט טראָגן, נאָר די אייגענע האָר... לאַנגע, צי קורצע צעפּ, צי „וויקעלעך". און איר שמייכל, האַלב שוין דרימלענ־דיק, אין קישן, צי אין דער פינצטערניש אַריין: גבריאל יהודה ליכטענ־פעלד וועט פון מיר הנאה האָבן... אפילו זיין קעגן־צד — חיים זעליג סלאָנימסקי — אַ קענער איז ער דאָך! וועט אויך מודה זיין, צושאָקלען מיטן קאָפּ...

און איך שלאָף אַזוי פאַרטאָג, און מיין האַרץ, דאָס אַלט־קינדישע, איז וואַך, און אונטן, פאַר די פענצטער, צווייַ פורן פאַרפאָרן, צוויי פּוי־ערים גיבן מיט צוויי בייטשן אַ קנאַק אין דער לופט, איינעם און דעם צווייטן, אַזויערנאָך צו וויסן געבנדיק, אַז זיי זענען געקומען, אַז עס איז צייט צו פאָרן אויף מיין התונה. איך כאַפּ מיך אויף, באַשטעטיק, נאָך פאַרן אָפּגיסן די נעגל: נישט פאַסטן, נישט לאָזן שערן, אפילו נישט צע־ברעכן דאָס גלעזל אונטער דער חופּה, און — יעבור עלי מה! און אפשר נאָך זיך איינשפּאַרן און נישט לאָזן אַרומדרייען די כלה אַרום מיר זיבן מאָל! פאַרוואָס זיבן? מן הסתם, אַ מנהג עכו"ם...

איך גיס מיר די נעגל אָפּ און דערפיל אין האַרץ עפּעס אַ שטיק שווער בליי:

— אָבער פאָרט ווי זעט זי אויס..

און דערווייל כאַפּט מיך אָן פון הינטערווייַלעכטס אַ מומע, די נאָ־ענטסטע שכנה, דאַכט זיך — די מומע יענטע, מיט אַ גרין שטיק זייף אין דער האַנט, די דינסט שטעלט מיר גלייכצייטיק פון פאַרנט אַ שיסל וואַרעם וואַסער... און — רבונו של עולם! — שרייט די מומע אויס —

אַ האַלדז דאָס האָט! — און בויגט מיר מיט געוואַלד צום וואַסער צו, און שייערט דעם האַלדז, און שייערט... די מאַמע גיט אַרויס וועש... איך באַמערק ערשט: איבער דער פּאָדלאָגע אַרום און אַרום — פּעקלעך קליידער, עסנוואַרג, איך באַמערק אויך דעם הויפן פּוטער-קיכלעך, וואָס מען פּאַקט ערשט אין אַ פרישן זאַק אַריין... איי, איי! — שרייט אויס אַ צווייטע מומע, וואָס העלפט פּאַקן — ווי אַ טויט, אַז זאָלן פאַרגעסן!

— לייג — ענטפערט די מאַמע — אין דעם זעקל פון די פּוטער-קיכלעך אַריין, פאַרבינד אין אַ טיכל און לייג אַריין...

— דאַווענען, דאַווענען! — קאָמאַנדירט דערווייל דער טאַטע...

נאָך אַ ווײַלע און — מען פאָרט... מען פאָרט פּלאַבלאַגד, צווישן פעלדער, וואָס ציען זיך רעכטס און לינקס, עפּעס מידע, גאָל אָפּגעשניטענע, אין אַ מרה שחורה פאַרזונקענע... כאָטש איבער זיי אַזאַ בלאָ יום-טובדיקער הימל!

— רעגענען — באַמערקט עמעץ — וועט שוין זיכער נישט...

— דער חתן איז דאָך קיין נאַשער נישט...

— די כלה מוז אויך נישט זיין!

איך הער און פאַרזינק באַלד אין מיינע געדאַנקען. איך זיץ אויף דער ווייבערישער פור, מיט דער מאַמען און מיט עטלעכע מומעס, איך געדענק שוין נישט וועלכע, צוזאַמען אין שטרוי געפּאַקט. אויף דער ערשטער פור, וואָס גייט פאָרויס — דער טאַטע מיט פעטערס... איך האָב מיט די ווייבער נישט וואָס צו רעדן, מיטן הימל האָב איך מיר באַלד אָנגעזעטיקט, אַלץ בלאָ און בלאָ... און אַרום אויף די פעלדער אויך נישטאָ וואָס צו זען. עס ציט זיך און ציט אַלץ די זעלבע פּלאַכע געגנט. מאַנכע פעלדער טראָגן נאָך צו ביסלעך גרינס צווישן גרינעם (פרעגט מיר בהרם, וואָס עס איז אַזוינס), פוישן אַרום גרויע און ווייסע פלעקן — פּויערים און פּויערטעס אין דער היימישער לייוונט; אַזוינע, וואָס איך זע יעדן זונטיק אין שטאָט אויפן טאַרג... און איך דערמאָן פּלוצלינג, אַז איך פאַסט, ווער בייז, צי אַרויס דאָס זעקל פּוטער-געבעקס. די מומעס קוקן מיט ווילד אומצופרידענע אויגן, די מאַמע מאַכט זיך נישט זעענדיק; איך נעם אַרויס אַ „וויקעלע“, ביים אַריין — לויטער זאַלץ! דאָס אַלץ-זעקל האָט זיך אין פאָרן אויפגעבונדן, דאָס זאַלץ פאַרשאָטן... נישט צום עסן, אָבער יוצא געווען האָב איך! ווידוי זאָגן ביים מנחה וועל איך אוודאי נישט!

און עפּעס האָט מיר אָן דערויף באַנג צו טאָן. פאַרוואָס? איך האָב אָן קלערן פאַרוואָס, און קאָן נישט דערקלערן... דערווייל האָט זיך פּלוצלינג אָן באַרג־אַרויף. דער באַרג־אַרויף מאַכט אויף מיר אָן אומגעהייערן איינדרוק, מער ווי שפּעטער די שווייץ... די כאָמאָנטס האָבן זיך איבער די קעפּ פון די פערד. דער פויער שפּרינגט אַראָפּ, איך — נאָך, און מיר גייען, ער מיט לייצן אין דער האַנט, איך — קליינבנדיק קיילעכיקע און פלאַכע גאָלדיק־ און אָראַנזש־פאַרביקע שטיינדלעך פון די פעלזן־ווענט, צווישן וועלכע מיר שניידן זיך אין האַרץ פון „באַרג" אַריין.

— פון דעם באַרג האַקט מען מעטאַלן, יאָ, טאַטע?

דער טאַטע איז פאַרנומען אין אַ געשפּרעך וועגן אַ געשעפט פאַר מיר... אַ יאָר קעסט וועט ער מיר געבן, זעקס רובל אַ וואָך פון נדן וועל איך האָבן, און אַ געשעפט — פאַלט ער אַריין אין גדלות — וועט זיך שוין געפינען, אַ מענטש וועט ער שוין ווערן!

באַהאַלט איך די אָפּגעקליבענע שטיינדלעך פאַר גבריאל יהודה ליכטענפעלדס־ווענן; ער וועט וויסן!

דערווייל צוריק באַרג־אַראָפּ — די פעלזן־ווענט צעגייען זיך רעכטס און לינקס און פאַלן אַליין אויך טיפער און טיפער, און פאַרשווינדן — אַ גייע געגנט. מער געבליבן גרינס אויף די פעלדער. און אונטערן, מיר דאַכט זיך עפּעס, נאָך בלויערן הימל, צווישן די פאַליעס, גרינס אין פעלד, און אַרום אַלערליי פאַרביקע שאָך־ברעטער, ציקצאַקן און ביימן — פויזשן אַרום גאָר אַנדערש געקליידטע פויערים, לעבעדיקע פאַרבן: רויט, גרין און נאָך עפּעס, וואָס איך קען נישט אָנרופן. זיי קריכן אויך אַרום געבוידנעגע און טוען עפּעס, און איך וויים נישט וואָס, און עס טוט מיר ווי:

— פאַרוואָס ווייסט נישט איין מענטש, וואָס דער צווייטער טוט?

און דערווייל שטעלט זיך אויף אַ פויער אויפן פעלד, קוקט זיך אום: זשידי יאַדאָן! און האָבט אונדז אָן צו ציילן, מיר שווייגן און פאָכען שווייגנדיק אַריין אין אַ געדיכטן וואָלקן פון שטויב; שניידן זיך באַלד אַריין אין אַ סטאַדע קי און —

— געלויבט איז גאָט! — זאָגט דער טאַטע — אָנגעקומען!

— זאָל זיין מיט מזל! — זאָגט די מאַמע.

מיר פאָרן אין דאָרף אַריין. עס לויפט שוין אַנטקעגן דער ייד, ביי וועלכן מיר וועלן איינשטיין, שבתדיק געקליידט, אַזוי ער, אַזוי זיין ווייב, אַ ברייטפּלייציקע יידענע, וואָס אַ קליין באָרוועס מיידעלע, אַ צעשראָקנס

פאַר די פרעמדע לייט, האַלט ביים פאַרטעך, און קרימט דאָס איינגעריכ־טע פנימל, נישט ווינסדיק: וויינען, צי לאַכן...

מיר קריכן אַראָפּ, מיר וועלן צוגיין צופוס... מען פרעגט פון אונ־דזער זייט:

— די מחותנים געקומען?

— נאָך נישט — ענטפערט מען — מיט גאָט זיין אַ הילף — קומען...

— באַלד — זאָגט דער טאַטע — אַזוי ווי זיי וועלן קומען, זאָל חיים (דער צווייטער ייד, וו די מחותנים וועלן קומען און איינשטיין) מודיע זיין, באַלד באַדעקט און באַלד — אַ חופּה.

— אַ מענטש האָט קיינמאָל קיין צייט נישט! — מורמלט די מאַמע, נישט צופרידן פון אַלע איילענישן. און די מומע יענטע פּראָטעסטירט:

— און וועט זיך אָפּוואַשן, אָנטאָן...

איך כאַפּ אַ ציטער פאַר מיין האַלדז, ער פלאַמט מיר נאָך... מען גייט אין שטוב אריין. מיך פאַרגעסט מען דערוויל אין דרויסן, און איך האָב שוין אָפּגעריסן פון דער מוטערס פאַרטעך דאָס קליין פאַרמורזעטע מיידעלע, מיט די ווייס־פלאַקסענע הערעלעך. בלויע, צעשראָקענע און אין איינגוועגס צעשמייכלטע אייגעלעך, כאַפּ עס אויף די הענט, וואַרף אין דער הייך און כאַפּ עס צוריק פון דער לופט, און דאָס מיידעלע לאַכט, לאַכט, און דאָס געלעכטערל קלינגט אַזוי לעבעדיק־לוסטיק און פריי — —

און „חיים" קומט אָן פון אַן אַנדער זייט אַ פאַרסאָפּעטער, נאָך פון ווייטנס רופנדיק:

— געקומען! געקומען — זאָל זיין מיט מזל!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

אַז איך בין פון אונטער דער חופּה, צוליב אַ קליין רעגנדל, אַנטלאָפן אויפן גאַניק אַרויף פאַר דער שטוב, און די כלה, מיט די כלי־זמר, מיט די ברענענדיקע הבדלות, מיט דער חופּה, מיטן קליינעם, ליב צעשמייכלטן גבריאל יהודה ליכטענפעלד זענען מיר נאָכגעקומען — האָב איך שוין דערמאָנט.

צומאָרגנס, אַ שטאַרקע האַרבסט־זון רייסט זיך מיט געוואַלד אין קליין דאָרפישן פענצטערל אַריין, צווישן פאַרפלאָנטערטע בלעטער, וואָס

שפּאַרן פֿון געלע טעפּלעך אַרויס און קריכן איבער די שייבלעך. זי וועקט מיר אָן אַ גרוי קריכנדיקן געדאַנק אין געהירן:

— און שוין? דאָס איז אינגאַנצן?

מיין צווייטע, ערשט באַקומענע העלפֿט, ליגט, איבערן קאָפּ באַדעקט. שלאָפֿט, און אפֿשר נישט, און טראַכט דאָס זעלבע, וואָס איך, פֿילייכט שעמעוודיקער, מיט מער האַרצווייטיק... פֿילייכט וויינט זי נאָר אין דער שטיל, און עס כאַפּט מיר אָן פּלוצלינג אַ נישט קלאָר רחמנות אויף אונדז ביידן, ווי עפּעס אויף צוויי פֿישלעך, וואָס וועלן זיך צאַפּלען אין איין נעץ...

און שוין? און דאָס איז עס אינגאַנצן?

און דער „כאלו כפאו שד“ איז אמתער אַלס די אַלע ביכער און ביכלעך פֿון דאָרט, אין דער היים, אויפֿן פֿרעמדן בוידעם... געבוירן געוואָרן עפּעס, עס קריכט אַרום אין האַרץ... נאָר עפּעס קריכנדיקס, אָן גאָלדענע פֿליגעלעך, אָן שטראַלנדיקע אייגעלעך, אָן פֿאַרב... באַוועגט זיך פֿויל, און שטום, אָן קלאַנג... איך דערטראַכט נישט מיין געדאַנקען־בילד: אַ פֿעטער קלאַפּט. אַ פֿעטער רופֿט צום דאַווענען; דער משכילישער פֿעטער: צום מנין דאַרף מען מיך... איך וואַרף ראַש אויף מיר די קליידער אַרויף — „באַלד, באַלד“, און לויף אַרויף צום פֿעדערהייזל... ודודי חמק עבר — נישטאָ שוין דער פֿעטער, און דאָס פֿעדערהייזל האָט אַן אָפֿן טיר אין אַ קליין דאָרפֿישן גערטל אַריין, און מיך כאַפּט פּלוצלינג אַרום אַ שטאַרק־דופֿטיק־האַרבסטיקע גאָרטן־לופֿט... און איך אַנטלויף פֿון די געבעט־קלאַנגען, וואָס קומען פֿון דער שטוב, לינקס, רעכטס, אין גערטל אַריין, און בלייב שטיין אין אַ פֿרעמד, קליין, גרין און אַנדערש פֿאַרביק גערטל... פֿון ערגעץ אַ פֿייגעלע פּופּצט און איך פֿאַרגעס מיטאַמאָל מיין גיי טויב־שטום באַשעפֿעניש אין אַ קעמערל פֿון פֿאַרבאָרגענעם האַרץ. און עטעם שטאַרק די פֿרעמדוועלטיקע פֿרייע לופֿט אין מיין ענג שטעטיש בית־המדרשדיקער ברוסט אַריין, און זויג מיט דורשטיקע אויגן די דאָרפֿיש־שרייענדיקע פֿאַרבן... און שפּרינג צו און דערקען מיט פֿרייד מיין אַלט־באַקאַנטן מאָן (מען פֿלעגט אים אויפֿן מאַרק באַקומען) און שאָקל מיטן קעפּל פֿאַרביי דעם אויער און פֿאַרגעס דאָס קלאַפּן פֿון זיינע שוואַרצע קערנדלעך, און לויף צו אַ רויט־פֿלאַמענדיקער רויטער רויז צו, די אויבערשטע קליידעלעך פֿלאַטערן אין דער קוים רירעוודיקער לופֿט. ציטער נישט, רויט בלימעלע, מיין האַנט איז צום רייסן נישט געווינט... און אָט פֿון דינינקע שטענגעלעך ציען זיך שמאָלע, לאַנגע, בלאַס־בלויע בלעטער אַרויס, ווי מיין מאַמעס סטענגעלעך אין ראש־השנה־ציפּיק... ווי

רופט מען אייך, סטענגעלעך? שווייגן זיי און פלאַטערן... און אָט בייטן
עטלעכע... שפּראָצן פון זיי, דעם בלויען הימל אַקעגן, עפּעס עקן, לענג=
לעך געבויגענע, פון רעטעך, מייערן, צי וויס איך וואָס... ווערט מיר פּלוצ=
לינג ענג און אומעטיק אין דעם קליינעם גערטל מיט אַזויפיל אומבאַ=
קאַנטע, און איך שפּרינג אַריבער אויפן פרייען וועג אַרויס... וווּ איז מיין
היים? רעכטס, צי לינקס...

„מע" — דערהער איך, און דערזע אַ ברוגעס... אַ שייגעצל אַ קליינס,
אַ באָרוועס, שעפּט און גיסט, אויף דער צעמבריגנע שטייענדיק, פון ברוי=
נעם אין קאָריטע אַריין... די קי ביי דער קאָריטע, מיט די שווערמוטיקע
קעפּ און קוים גלאַנציקע, גרויסע אויגן טרינקען, און הייבן די קעפּ אויף,
צווישן איין שלוק און דעם צווייטן, צום הימל אַרויף, צום בלויען אין דער
שטילער וועלט אַריין. — מע=ע. און נישט צו דערקענען: פרייד אָדער
טרויער... מע=ע...

דאָס שייגעצל לאָזט דעם געלעכערטן עמער פון דער האַנט אַרויס,
גיט זיך דער עמער אַ וויג אין לופט, וואַרפט זיך, נאָך אַ צאַפּל און באַ=
רויקט זיך און בלייבט שטיל. אַש וואָלט געזאָגט: פאַרקוקט אין ברוי=
נעם=סוד אַריין... דאָס שייגעצל, מיטן בראָנזענעם לייב, וואָס שטאַרט
אַרויס פון גראָ=לייוונטענעם בוזעם, און געל=ליימיקע פיס שפּרינגט אַראָפּ,
הייבט פון דער ערד דאָס בייטשל אויף, גיט אַ הפקר=פייף מיטן מויל,
די קי דרייען די קעפּ אויס; אַ קנאַק מיטן בייטשל, עס רירן זיך די קי...
אַרויס, פון דאָרף אַרויס, איבערן אָפּגעשניטענעם פעלד, וווּ פון ווייטנס
בראָנירט שוין אַ פייער און עטלעכע געבויגענע פייערטעם קלייבן עפּעס
עטוואָס ווייטער... מע=ע הערן זיך נאָך די קי און עפּעס אַ פויגל גיט
אַ שניט דורך די זונען גאָלד=געפּלאָסענע לופט מיט אַ געוואַלדיק=הויכן
פּיפּס. אַזוי דאַכט זיך מיר, און ווייטער שטיל... אָבער די שטילקייט איז
מיר שרעקיק פרעמד, נישט מיינע... דאָס איז נישט די היימישע שטיל=
קייט פון מיינס אַ שבת אָדער יום=טוב... איך גיי אין דער שטילקייט אַריין,
אָבער ווי אין אַ פרעמד אַריין, מיט איינגעהאַלטענעם טריט און
באַנגען. —

גבריאל יהודה ליכטענפעלד... עפּעס אין אַ געשטיקט קאַפּטל, אין
אַ שלאָף=רעקל, אין שטעק=שיך — אַ צעשמייכלטער. און עס וואַרפט זיך
מיר אין די אויגן אַריין זיין ענלעכקייט צו ר' משה וואהל, דאָס זעלבע
האַרציקייט, די זעלבע שטילע שטערנדלעך=אויגן... כ'וועל אים פרעגן, אַלץ
פרעגן. ער ווייסט, ער מוז אַלץ וויסן... און מיר קומען זיך אַנטקעגן, נע=

ענטער, געענטער, גאָר נאָענט, פון האַרץ צום מויל שווימען שוין די בי־
טערע פראַגן, מאַנכע דרייען זיך אַרויף, ווי פאַרפּלאָנטערטע שנירלעך. און
ער גיט אַ פרעג: ביסט נישט ביים דאַווענען?

איז אין מיר אַלץ מיטאַמאָל איינגעפאַלן, ווי אויפגעשלאָגן און אויפגעבלאָזן אייער־ווייסל אונטער אַ קילן הויך. און עס קנוילט זיך אַלץ אין מיר און שטרומפּט זיך איין, און אויפן אָרט פון פילאָזאָף שפּרינגט אַרויס דער ישיבה־בחור און פרעגט צוריק: און איר? גייען מיר אַ ווײַ־לע שווייגנדיק מיט ליפּן פאַרפּרעסטע, אויגן אַראָפּגעלאָזטע, ביז ער גיט נאָכ־אַמאָל אַ פרעג: שרייבסט עפּעס שירים? איך שרייב... וואָס שרייבסטו? איך פאַרצייל, און ווי אונטער דער ערד וואַקסט אַרויס מיין פעטער, דער משכיל, מיין „קהלת״ — מיין שריפטן־זאַמלער... פון וואָס רעדט איר עס אומגעדאַווענט? אויב ער שרייבט? שרייבט און פאַרלירט, שרייבט און צערייסט, שרייבט און פאַרברענט... אַ מערכה, איך! איך גנבע אים אָפּער פון אונטער די הענט... צעריסענע שטיקלעך קלייב איך צונויף, קלייב צו־זאַמען... עס וואַקסט אַ שרייבער... האָסט עפּעס מיט ביי דיר? — פרעגט ליכטענפעלד. אין דער זעלבער סעקונדע דערהערט זיך פון ווייטן הויז אַרויס מוזיק... אַנבייסן, שבע ברכות, אהיים פאָרן...

אַלץ געשען און איך האָב גבריאל יהודה ליכטענפעלדן גאָרנישט גע־פרעגט, קיין תשובות אויף שאלות נישט באַקומען, און די שאלות אַליין האָבן זייער לעבן און זאַפּטיקייט, זייער האַרבקייט און ביטערקייט פאַר־לוירן, זענען, גלייך אַ שפּעט ווילדן גראָז, איינגעשרומפּן און פאַרוועלקט געוואָרן און פאַרקנוילט זיך ערגעץ אין מיר אין אַ פינצטער קעמערל פון האַרץ, אין דער טיף, וו זיי וועלן ליגן לאַנג, לאַנג, ביז זיי וועלן פון דרויסן נייעם טוי און נײַ ליכט באַקומען און וועלן אַלס אייביקע פראַגן בלייבן, אויף קיין ענטפער נישט וואַרטנדיק, נישט האָפנדיק, נישט פון קיינעם אויף דער ערד, נישט פון קיינעם אין הימל... אָבער אויפלעבן וועלן זיי, נייע קליידער באַקומען און אַ נייעם קלאַנג...

מען געזעגנט זיך, האַרציק און ערלעך שייד איך זיך מיט גבריאל יהודה ליכטענפעלד, ביי וועמען איך וועל קיינמאָל שוין גאָרנישט פרעגן, נאָר לערנען זיך ביי אים אַ ביסל מאַטעמאַטיק, אַרויסגעבן צוזאַמען אַ ספר מיט שירים, וואָס וואַרפט מיר אין אַ רויטקייט, ווען איך דערמאָן זיך אין זיי, און מען פאָרט צוריק, אהיים... מיך מיט מיין צווייטער העלפט האָט מען אין אייגענעם הויז, אונטן אויפן פּאַרטער, מיט אַ פּעגע־טער אין „פּאַדציעניע״ אַריין געדונגען; דאָס ווער איך ביים געזעגענען

געווייר, דער טאַטע פאַרציילט עם ליכטענפעלדן פאַרן אויפזועצן... וואָרן צו מיר קומט מיין טאַטע צופאָרן, וועט ער אַ שטוב פאַרנעמען...

און אָט זיץ איך אַ באַוויבטער מיט מיין צווייטער העלפט אויבן אָן, קעגנאיבער אַ פעטער מיט אַ מומען... און דרעמלען זיי איין פאַר מידקייט (אַ גאַנצע נאַכט געטאַנצט), שלאָגן זיך קאָפ אָן אין קאָפ און שפרינגען אָפ, און טרעפן זיך ווייטער, שעם איך זיך צו לאַכן, און זי, זייער דרעמל באַגוצנדיק, גיט אַ שעמעוודיקן פרעג: קענסט טאַקע אַזוי גוט לערנען? יאָ...

און זי כאַפט מיך דאַנקבאַר אָן ביי דער האַנט...

און זיצסט און לערנסט? ניין! און זי לאָזט אָפ די האַנט און נאָך אַ ווייל: — און אַז איך וועל דיך בעטן...

און די האַנט רוקט זיך אָפ צוריק; עס ענטפערט פאַר מיר דער פורמאַן: וויאָ פאַדלע! פון געשריי כאַפן זיך פעטער און מומע אויף.

צוריק פלאַכלאַנד. לאַנגווייליק. דער פעטער און די מומע דרעמלען שוין נאָכאַמאָל — דאַכט זיך, מיין צווייטע העלפט אויך. די שטילקייט מיטן דרעמלען ווערט פון צייט צו צייט איבערגעריסן דורך גערופעריי פון די אַנדערע פורן הינטער אונדז. דאָרט איז מען זיך, זעט אויס, משמח... און פון — — טפרו — מיט וואָס דער פויער, דער פורמאַן שטעלט פון צייט צו צייט אָפ די לויפנדיקע קליינע קאַרע פערדעלעך; שפרינגט אַראָפ, פאַרריכט עפעס ביים אַלטן, צונויפגעקניפטן געשפאַן שטעלט אַ פוס אויפן ראָד, ווייטער אויפן געזעס און — וויאָ, פאַדלע...

די פערדלעך דערשרעקן זיך נישט, באַליידיקן זיך נישט, אַבי נישט קיין בייטש, רירן און לויפן זיך ווייטער זייער שטיל איילן גאַנג איבערן האַרט=געוואָרענעם זאַמדיקן וועג און אין דער שטילקייט הערט זיך דאָס קלאַפן פון די פערדישע בריסטן אונטערן שטילן, לייטזעליק=אויסגעשפרייטן בלויען הימל, גלייך שטיינדעלעך קלאַפן אין אַ זעקל. פלוצלינג אַ פייף מיט דער בייטש איבער די פערדלעכס רוקן. און דער פויער ווענדט זיך צו אונדז דרייפערטל אום, גלייך ער פאַרענטפערט זיך פאַר זיין גרויזאַמקייט קעגן די קליינע קאַרע פערדלעך: אַ רעגן וועט זיין...

און ווענדט זיך צוריק און און לאָזט טיפער אַריין דעם קאָפ אין זוים פון דער סיערמיענגע. „אַ רעגן וועט זיין" — דערהערט מיין דרימעלדיקער פעטער, כאַפט זיך אויף, קוקט זיך אומרואיק אום. איך קוק אים נאָך. ווירקלעך. דער הימל טריבט זיך, די לופט — אָנגעזאַפט מיט נעץ, לינקס רוקט זיך אָן אויף אונדז אַ רעגנדיקע וואַנט, אויבן די זון

הייבט אָן טוקן, ווי אַ בלאַנקער שפּיגל אין שטיקער ווייסע וואָלקן, מענ־כע — וואַטע, אַנדערע זילבער, עס ציען זיך אויך גראָ־רויזיקע — אויף דער זון, אויף דער זון!

— דיר — גישט קאַלט? — ווענדט זיך דער פעטער צו דער מו־מען מיט אַן אומרואיק־צערטלעכן אָפּקלאַנג, און, גישט וואַרטנדיק אויף קיין ענטפער, פאַררוקט ער איר די שאַל אויף די אַקסל, פאַרשפּיליעט זי פון פאָרנט ביים האַלדז. גיין, יוסף! — ענטפערט די מומע, און עפּעס איר שטים איז אַזוי ווייך, און די גרויסע, גרויסע אויגן קוקן אויפן פע־טער פייכטלעך, צערטלעך, ציטעריק־דאַנקבאַר. איך באַמערק ערשט, סאַר אַ גרויסע, גרויסע אויגן די מומע האָט, און די ליפּן אירע, די דינע, בלוי־לעכע און איר מאַגערקייט, און באַמערק ערשט, וואָס אַלע ווייסן שוין פון לאַנג, אַז זי איז אַ קראַנקע. אַ ווינטל רופט זיך פון ערגעץ אָן, דאָס וואָלקן־געיעג אויף דער אָפּגייענדיקער זון גייט שוין צו ראַשער, עס ווערט שאָטנדיקער, קילער, מאַנכע טראָפּן פאַלן.

— גישט געדאַרפט פאָרן! — ברומט דער פעטער.

— שאַט נישט! — ענטפערט די מומע...

— זיין אַ גרויסער רעגן? — ווענדט זיך דער פעטער צום פויער, אָנקלאַפּנדיק אים אין ברייטן אַקסל, ווי מען קלאַפּט אָן אין אַ טיר...

— אַ ווינט געוואָרן — ענטפערט דער פויער, אונטערטרייבנדיק די פערדלעך — אפשר פאַרהאַלטן ביז צו דער קרעטשמע...

דער פעטער ווענדט צוריק זיין פאַרבאָרגן בליק צו דער מומען, זי ענטפערט אים מיטן בליק — כמעט טרייסטנדיק, און איך פיל, אַז זייע־רע בליקן, טרעפנדיק זיך אין דער לופטן, האַלזן זיך, קושן זיך... אַזאַ אַלט פאַרפאַלק!

און אָט די קרעטשמע! אַקוראַט פאַרפאָרן צו דער צייט. דער רעגן הייבט שוין אָן געדיכטער טריפן. דער פעטער יוסף איז שוין אַראָפּגע־שפּרונגען און נעמט אַראָפּ די מומען און פירט זי אין קרעטשמע אַריין. איך בין שוין אויך אונטן, און וויל העלפן מיין צווייטער העלפט, וואָס האָט זיך שוין אויפגעשטעלט. און אַ פוס אויף דעם וואָגן־לייטער אַרויפ־געשטעלט, און — האָב הילצערנע הענט, די זעלבע הענט, וואָס זענען נישט געוווינט אויסצורייסן אַ בלימל, שטרעקן זיך נישט אוים... עס העלפט אַרוים אַן אונטערגעקומענער פון דער צווייטער פור. זענען מיר שוין אינעווייניק, מען כאַפּט שוין אַריין די פעקלעך, עס וועט זיין עפּעס צו פאַרטרינקען און צו פאַרבייסן:

— הערבאַטאַ! הערבאַטאַ! — רופט דער פעטער יוסף.

— אַ גויישע קרעטשמע. — כ'וועל נישט טרינקען! — שפּאַרט זיך איין די מומע.

— נאַרעלע, טרינקען מעג מען...

— ווער ווייסט, וואָס פאַר אַ טאָפּ... דער פעטער יוסף לויפט אַרויס פאַר דער טיר און קומט אַריין מיט אַ בשורה — אַ סאַמאָוואַר!

די ווייבער פּאַקן אויס די פּעקלעך און שטעלן אויפן טיש, וואָס אַ מומע האָט שוין צייט געהאַט צו דעקן.

— לאָז אַ האַלבן טיש פאַר מילכיקס! — זאָגט די מאַמע.

— פאַרן געזאַלצענעם צוקער־געבעקס?

— ווער וואַשט זיך?

אַ גערודער, מאַנכע וואַשן זיך, אַנדערע גייען שוין אַרום איבער דער שטוב מיט גלעזער טיי אויף די פלאַכע הענט, און איך דריי מיך אייגער אַליין אַרום איבער דער קרעטשמע און פייף, אינערלעך אין מיר פייפט, פונקט ווי דער באַרוועסער שייגעץ האָט געפיפן, און איך פיל, אַז עס ווערט מיר לייכטער, גרינגער, אַז די רעשט נעפּל פון די אומעטיקע וואָלקן צעשווימען... בע, אַלץ נאַריש! מען דאַרף פייפן; דאָס מויל, נאַטירלעך גלייך ווי די הענט, פאָלגט נישט, אָבער אינערלעך צעשפּרייט זיך אַ שטיקל הפקר אויף לאַנגע, לאַנגע יאָרן... אויף זאַמאָשטש, אַפּט, צוויז־מיר, וואַרשע, גרויספּוילן און צוריק וואַרשע — ביז עפּעס נייעס וועט קומען... אַ פייף ווירקט, אַלץ, וואָס קומט אַריין אין אונדז אומגעריכט, איידער מיר האָבן צייט דערפאַר טיר און טויער צו פאַרמאַכן, זיך פאַרן ברעמדן צו פאַרנעפּלען, אין פיל פון מיינע שריפטן וועט זיך הערן דער פייף: „דער בעלמער מלמד“, „הוזק“ און דעסגלייכן: עטוואָס דערפון אין „שטריימל“, אָבוואָל איך האָב עס אַנדערש געמיינט... איך פייף אין קרעטשמע אַרומגייענדיק, אינערלעך, האַרציק אינערלעך, און פּלוצלינג — מיין צווייטע העלפט מיט אַ נישט צופרידן געזיכט:

— ווו ביסטו געווען בשעתן דאַווענען? —

— פייפן געהערט.

זי ווערט ברוינלעך־צאָרנדיק: וואָס?

פאַרצייל איך פון שייגעצל פון באַרוועסן, פון זיינע קי, זייערע אויגן און זייער פייפן... און זי הערט, האָט ברוינלעך־צאָרנדיקע גייט אָפּ, זי צעשמייכלט זיך... און פרעגט ענדלעך, צי איך אַליין קען פייפן — — — —

דערמאָן איך מיך איצט נאָך אַ פייפן, וואָס איך האָב ערשט מיט עטלעכע יאָר צוריק געהערט, און דאָס האָט אויף מיר שפּעטער אַ גרעסערע און טיפערע ווירקונג געהאַט אַלס דאָס ערשטע פייפן. עס איז געווען אין דער שווייץ, אויף אַ באַרג, וווּ איך בין אָוונטצייט געלעגן, נאָך אַ שטאַרקן האַרץ=אָנפאַל, מיד, גלייכגילטיק, קוים=זעענדיק און קוים=הערנדיק, וואָס אַרום מיר טוט זיך. אויערן אָפענע און אויגן אָפענע, און — די שווייץ, און קוקן און הערן ווילט זיך גישט. וואָס קומט אַליין, וואָס שלייכט זיך אַריין — בלייבט; עס בלייבט אָבער פויל, טויטלעך גראָ און מישט זיך מיט דעם, וואָס אין מיר איז גישט און ווירקט דעריבער גישט... אויפן באַרג=רוקן נידעריקער — גראָזן, שווייצער=קי, רופט זיך אַ גלעקל דאָ, אַ גלעקל דאָרט, שווימט אַרויס, פון אָרעמען גראָז דאָ און דאָרט אַ רויטלעכער פעטער רוקן, הייבט זיך אויף אַ שווערער, שווערער קאָפּ און קוקט זיך אום נישט זעענדיק... און ווייטער, קלינג, קלאַנג. די קו האָט אַ פעטן גראָזיק שטיקל דערזען און גייט איבער... און אונטן, דעם באַרג צופוסנס קלינגט שטיל אין די טענער פון די גלעקלעך אַריין דאָס שמאָלע, זילבערנע, געשלענגלטע, שטיפערישע, שוימענדיק יאָגנדיקע בערג=טייכל... און אויף יענער זייט טייכל — קליינע צעוואָרפענע בלאַנק=ווייסע הייזלעך מיט אָפענע גרינע לאָדן און קריסטאָלענע פענצטערלעך, וואָס קוקן לאַכעדיק, לויכטנדיק און פריי אין גאָטס וועלט אַריין — און פון די פענצטערלעך רייסן זיך די קלאַנגען אַרויס, פון מאַנכע פיאַנע ווערט געשפּילט, אויף ווייטערע בערג יאָדלט מען און אָפּקלאַנגען וויגן זיך, וויגן זיך... און אַלע טענער שווימען זיך צוזאַמען אין דער שמעקנדיקער לופט און קומען מיר צום אויער... און די פאַרבן גיסן זיך צוזאַמען, דאָס גרינס, דאָס ווייסקייט, דאָס גראָקייט פון פעלזן אין דער הייך, דער בלאָ, בלאָער הימל איבער דעם אַלעם און גלעט מיין האַלב שטאַר אויג. און פלוצלינג פון צווישן די ווייטערע ווייסלעך און ווייסע בערג=שפּיצן — אַ קנאַל און אַ צווייטער, אַן אָנזאָג, דער שטורעם גייט! מיטאַמאָל — אַ פאַרקנוילטער וואָלקן רוקט זיך, רוקט זיך, אַ ווינט, ווי פון אַ קייט אָפּגעריסן, צעיאָגט זיך ברומענדיק... די קי לויפן אַראָפּ, שרעקיק קלינגען די גלעקלעך. אַ קליין פאַסטעכל, אויך אַ באָרוועס און אָן אַ היטל, קנאַקט נאָך מיט אַ לאַנגער, עפּעס מאָדנע איבער לאַנגער בייטש... און אונטן ווערן די לאָדן פאַרקלאַפּט, די פיאַנע — פאַרשטומט געוואָרן, דאָס יאָדלען איבערגעריסן... איך גיי פויל און טויט מיד, זיך שלעפנדיק באַרג=אַראָפּ און זע ווי דאָס שווייצער שייגעצל לאָזט די קי, איין פאַרטיע נאָך

דער צווייטער, אין שטאַלן אַריין — פֿאַרקלאַפּט זיי מיט אימפּעט און
ער אַליין באַהאַלט זיך נישט, גייט צוריק, באַרג=אַרויף גייט ער... מ'וו
אַנטקעגן, אָבער מיך נישט זעענדיק, און די לופֿט איז פֿול מיט ברומערײ,
און צווישן די ווייטע, שוין אין נאַסן נעפּל פֿאַרשלייערטע בערג=שפּיצן
צעשפּילט זיך דער דונער און דער קנאַל, און אַ פֿלייץ, אַ מבול פֿון הימל;
אַ גערויש, אַ געפּילדער אין אַ האַלבער פֿינצטערניש, דאָס שווייצער גן=
עדן איז מיטאַמאָל אַ שרייענדיק ליאַרעמדיק גיהנום געוואָרן, עס גיסט
און קנאַקט און אין מיטן דערינען — מיין שווייצער=שייגעצל, דאָס באָר=
וועסע, האַלב=נאַקעטע מיטן פֿרייען צעשויבערטן קאָפּ, שפּרינגט אויס
רוקן פֿון באַרג אויף אַ שטיק פֿעלז אַרויף, לייגט צו די פֿלאַכע הענט צום
מויל און פֿייפֿט אין דער וועלט אַריין, און שניידט מיטן פֿייפֿן, ווי מיט
אַ מעסער, די האַלב פֿינצטערניש, דעם שלאַקס=רעגן, דאָס געקנאַלעריי
פֿון צווישן די בערג אַדורך, און פֿייפֿט אַלץ דרייסטער, שאַרפֿער און
שאַרפֿער:
— איר וועט! איז מוזט מיך הערן!

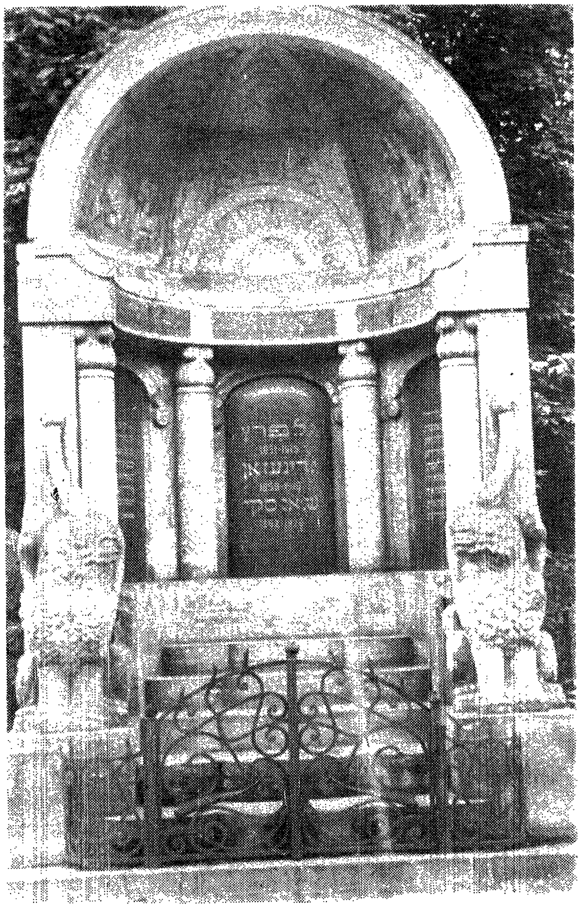

אוהל פרץ

אינהאַלט;

	זייט
* * *	5
געפּלדיקע קינדער־יאָרן	11
קינדער־יאָרן און מלמדים	13
נאָך געפּלדיקע יאָרן	25
זאַמאָשטש — שעברשין — זאַמאָשטש — די לעצטע צוויי מלמדים — חלומות	41
השכלה. אַ בלבול. אַברהם מאַגים. צוריק השכלה	64
השכלה, ר'משה וואַהל. דריי־שוועסטער־ליבע	78
„דריי תפּחים“ איבערן השכלה־וואַסערל. — לײדנשאַפטלעכע ליבע צום לעבן — פּראָבלעמען וועגן טויט — דער ביבליאָטעק־שליסל	103
„זייער“ בית־מדרש — חורבות און געהירן — איך וויל אַוועק — די מאַמע — איך ווער אַ חתן	120
איך האָב חתונה געהאַט	128